

Tilburg, stad vol muziek

De relatie tussen muzikale diversiteit en sociale verhoudingen te Tilburg van 1864 tot 1910

Daan Werdmüller von Elgg, S4189078

15-03-2018

Radboud Universiteit Nijmegen

Bachelor werkstuk

Begeleider: Dr. F.P.G.B.M. Meens

Afbeelding voorblad¹

Inhoudsopgave

Inleiding	blz. 2
Muziekverenigingen en concertcultuur te Tilburg	blz. 10
Muziekonderwijs te Tilburg	blz. 17
Volksmuziek en liedcultuur te Tilburg	blz. 22
Mathieu Josef Kessels en het Tilburgse muzikleven	blz. 27
Conclusie	blz. 34
Bibliografie	blz. 39
Bijlagen	blz. 43

¹ Kesselsinstrumenten verdeeld over twee musea, *Bedrijfsharmonie van Kessels uit 1900*, http://www.cubra.nl/specialebijdragen/BrabantCultureel/BC_BL_201402/Rinus-van-der-Heijden_Kesselsmuseum.html (geraadpleegd 15 januari 2018).

Inleiding

Op 10 maart 2017 verschijnt het artikel '*Rough Guide to Tilburg 2.0*' over Tilburg als muziekstad op de website van '*3voor12*'; een multimediaal platform voor popmuziek dat landelijk verslag doet over allerlei ontwikkelingen op het gebied van muziek. In dit artikel schrijft auteur Bas van Duren over het indrukwekkende muzikale arsenaal dat Tilburg rijk is op het gebied van muziektempels, festivals, platenzaken, repetitieruimtes en uitgaansgelegenheden. Zijn conclusie luidt dan ook dat Tilburg als zesde stad van Nederland, een ruimschootse overvloed aan muzikale activiteiten te bieden heeft aan iedereen die zich in Tilburg bevindt.²

Muziek als cultureel fenomeen is vanuit een historisch oogpunt relevant, omdat kennis over het muzikale verleden inzicht kan bieden over de sociale opbouw van een samenleving. Bovendien kan geschiedkundig onderzoek naar muziek demonstreren hoe recente muzikale ontwikkelingen zich verhouden tot de muziekcultuur uit het verleden. Vanuit de hierboven beschreven opinie dat muziek in Tilburg nog altijd alom aanwezig is, stel ik in dit onderzoek de vraag in hoeverre muziek te Tilburg bijdroeg aan, dan wel sturend was in het sociale leven in Tilburg van 1864 tot 1910. Deze vraag volgt uit de hypothese dat de samenleving van de lange negentiende eeuw in het algemeen en die van Tilburg in het bijzonder, sterk gesegregeerd was op basis van klasse, inkomen, beroepsgroepen, geslacht, geboorteplaats en leeftijd.³

De afbakening van 1864 tot 1910 volgt uit het feit dat Tilburgse sociëteiten in deze tijd in toenemende mate werden uitgebreid met muziekverenigingen. Bovendien is deze tijdspanne gekozen, omdat vanaf 1864, na een opmerkelijke periode van uitblijven van muzikale vereniging vanaf de jaren veertig van de negentiende eeuw, een nieuwe periode begon van muzikaliteit en sociale verhoudingen in Tilburg. Het eindjaar 1910 is gekozen, omdat '*De Vereeniging Tilburgsche Muziekschool*', dan twee jaar oud, het muzikale landschap en de sociale verhoudingen zou veranderen vanwege haar brede toegankelijkheid voor nieuwe leerlingen.⁴

Om de hierboven gestelde hoofdvraag te kunnen inbedden in de historiografie zal ik nu de meest prominente literatuur over muziek in de lange negentiende eeuw bespreken. Omdat mijn onderzoek zich richt op een Nederlandse stad, is het vanzelfsprekend dat ik bij de bespreking van

² Rough Guide to Tilburg 2.0, <https://3voor12.vpro.nl/lokaal/tilburg/artikelen/stories/overzicht/2017/maart/Rough-Guide-To-Tilburg.html> (geraadpleegd 29 december 2017).

³ I. Brugmans, 'Standen en klassen in Nederland gedurende de negentiende eeuw', *Bijdragen en mededelingen van het historisch genootschap* 74:1 (1960) 30-52.

⁴ H. Zomerdijk, *Het Muziekleven in Noord-Brabant 1850-1914* (Tilburg 1982) 226.

deze historiografie extra aandacht besteed aan vergelijkbare onderzoeken over andere Nederlandse steden, om van daaruit te bepalen wat de overeenkomsten en verschillen met mijn onderzoek zullen zijn.

De historiografie over muziek in de lange negentiende eeuw is uitgebreid, stoelt op verschillende bronnen en kent verscheidene onderwerpen van polemiëk. Lange tijd werd uitsluitend onderzoek gedaan naar de oeuvres van grote componisten. Vanaf de jaren 1980 echter is er ook meer aandacht gekomen voor de sociale aspecten van het muzikaleven, waarbij de meeste studies zich vooral richtten op West-Europa en Amerika. Enkele kernstudies zijn: *Music and the Middle Class: The Social Structure of Concert Life in London, Paris and Vienna* van Weber *Listening in Paris: A Cultural History* van Johnson en *Historiography and Invisible Musics: Domestic Chamber Music in Nineteenth-Century Britain* van Bashford. De nadruk lag vooral op de klassieke concertcultuur en kamermuziek. Deze werd door de middenklasse toegeëigend en was bepalend voor hun identiteit, die was ontstaan als gevolg van de toegenomen welvaart in de negentiende eeuw.⁵

Dat geldt ook voor *Les Sociétés de Musique en Europe, 1700-1900: Structures, Pratiques Musicales, Sociabilités* een bundel die ingaat op zowel het verenigingsleven, de kamermuziektradities, muziekverkoop als het muziekonderwijs uit verschillende Europese landen van 1700 tot 1920. Opvallend is dat deze publicatie ook het belang van sociale verhoudingen bij het in- en uitsluiten van mensen in het muzikaleven in de negentiende eeuw aankaart. Deze publicatie suggereert namelijk dat ook hier met name de middenklasse, overeenkomstig met de hierboven beschreven publicaties, tot laat in de negentiende eeuw betrokken waren bij het muzikaleven en dat zij afbakenden wie er aan het muzikaleven deelnamen.⁶

Ook over muziekonderwijs en over de verspreiding van muziek in de negentiende eeuw is literatuur verschenen. Een voorbeeld is het recentelijk verschenen internationale project *Musical Life in Europe 1600-1900 Circulation, Institutions, Representation* waaruit twee publicaties over muziekonderwijs op Europese conservatoria zijn voortgekomen. In het eerste en tweede volume van *Musical Education in Europe (1770–1914): Compositional, Institutional, and Political Challenges* komt de relatie tussen Europese conservatoria en de politieke en nationale sfeer waarin zij gesitueerd waren ter sprake. Hieruit blijkt dat conservatoria zich vanaf de late achttiende en vroege negentiende eeuw steeds meer bezighielden met het ontwikkelen van een eigen gestandaardiseerde

⁵ W. Weber, *Music and the Middle Class: The Social Structure of Concert Life in London, Paris and Vienna* (New York 1975); J. Johnson, *Listening in Paris: A Cultural History* (Berkeley 1995); C. Bashford, 'Historiography and Invisible Musics: Domestic Chamber Music in Nineteenth-Century Britain', *Journal of the American Musicological Society* 63:2 (zomer 2010).

⁶ H. Bödeker ea. eds., *Les Sociétés de Musique en Europe, 1700-1920: Structures, Pratiques Musicales, Sociabilités* (Berlijn 2007).

lesmethode. Daarnaast blijkt dat conservatoria vrijwel altijd afhankelijk waren van de soevereine macht in de vorm van financiering en dat naties die als geldschietters fungeerden daardoor ook een grote druk konden uitoefenen op de prestaties van conservatoria. Omdat niet al deze soevereine machten de noodzaak van muziekonderwijs inzagen of achter het beleid van de conservatoria stonden, was muziekonderwijs in de vorm van het conservatorium in de meeste gevallen exclusief toegankelijk voor de vermogende mensen uit de middenklasse en de hogere klasse van de samenleving. Hierdoor werden zij als gevolg van deze exclusiviteit de katalysator bij de verspreiding en professionalisering van muziekonderwijs.⁷ Hoewel mijn onderzoek zal gaan over lokaal en vaak informeel muziekonderwijs en het daardoor verschilt ten opzichte van de grote conservatoria in het hierboven beschreven werk, zal mijn onderzoek tevens uitspraak proberen te doen over het nut van muziekonderwijs in de samenleving en de invloed ervan op de sociale verhoudingen te Tilburg gedurende de onderzoeksperiode.

Dit werkstuk bouwt voort op bovengenoemde studies, maar stelt ook vast dat daarin 'de' middenklasse vrijwel altijd als protagonist functioneert. Dat is om twee redenen opvallend te noemen. Enerzijds maakt de recente historiografie over sociale verhoudingen duidelijk dat 'de' middenklasse een problematisch begrip is. Alleen al met hun titel *Middle Classes: Their Rise and Sprawl* laten de Britse stadshistorici Simon Gunn en Rachel Bell zien dat het begrip middenklasse een grote diversiteit aan sociale groepen omvat.⁸ Maarten Duijvendak en Pim Kooij benadrukken in *Sociale geschiedenis; theorie en thema's* dat er in het onderzoek naar sociale verhoudingen bovendien vrijwel altijd de vooronderstelling aanwezig is dat er sprake is van sociale ongelijkheid in een samenleving, uitgedrukt in termen als 'hoger' en 'lager'. Ze stellen vervolgens de complexiteit van begrippen die de sociale verhoudingen aanduiden vast, omdat de betekenissen daarvan constant inhoudelijk zijn veranderd. Met het woord 'stand' werden bijvoorbeeld "zowel groepen aangeduid die voor de wet bepaalde rechten hadden, als ook groeperingen die er dezelfde levensstijl op nahielden".⁹ Ook stellen ze dat de begrippen 'stand' en 'klasse' vaak willekeurig worden toegepast en dat dit tot verwarring leidt. Ze betogen ook dat stand voornamelijk betrekking op het sociaalpsychologische aspect en klasse op het sociaaleconomische aspect.

De inzichten van Duijvendak en Kooij en die van Gunn en Bell keren terug in Jan Hein Furnées monografie *Plaatsen van beschaafd vertier: stadsbesef en stedelijke cultuur in Den Haag*. Daarin

⁷ M. Fend en M. Noiray eds., *Musical Education in Europe (1770–1914): Compositional, Institutional, and Political Challenges* (Berlijn 2005).

⁸ S. Gunn en R. Bell, *Middle Classes: Their Rise and Sprawl* (London 2011).

⁹ M. Duijvendak en P. Kooij, *Sociale geschiedenis; theorie en thema's* (Assen/Maastricht 1992) 49-55.

maakt hij duidelijk dat het onderscheid tussen de hoge- midden- en lage klassen en standen voor het negentiende-eeuwse Nederland te beperkt is, omdat er vooral in de hogere standen nog grote verschillen waren tussen de vertegenwoordigers van het 'oude geld' (de adel) en de nieuwe rijken (fabrikanten), waarbij de eerstgenoemden zich deftiger aanwendden dan de laatstgenoemden, terwijl de laatstgenoemden in sommige gevallen meer vermogend waren. Bovendien speelden de verschillen op basis van stand volgens Furnée een veel prominentere rol in het in stand houden van de sociale verhoudingen dan dat klasse dat op basis van inkomen deed. Furnée gaat ook in op muziek over de publieke gelegenheden van openbare parkconcerten. Hij stelt dat zij bij uitstek bestemd waren als plek waar mensen zich zoveel mogelijk voor de buitenwereld uitdosten om hun stand te benadrukken, maar dat dit tevens zorgde voor een mate van mobiliteit waardoor het lagere standen werd toegestaan zich te mengen met de burgerlijke of zelfs adellijke standen. Kennelijk werd muziek dus niet alleen ingezet om de eigen groep af te bakenen ten opzichte van anderen, maar juist ook om contact daarmee te bevorderen.¹⁰

Deze scriptie onderzoekt soortgelijke processen van sociale in- en uitsluiting in het laat negentiende-eeuwse Tilburgse muziekleven. Daarbij zullen sociale begrippen als gender, inkomens- en beroepsgroep een belangrijke rol spelen. Om onnodige verwarring te voorkomen en doelgerichter te nuanceren spreek ik in mijn onderzoek niet van standen of klassen, maar van historische actoren uit verschillende sociale milieus met verschillende achtergronden. Gender baken ik af door evenals Gunn en Bell te kijken naar het verschil in sociale rolverdeling tussen man en vrouw en het begrip inkomens- en beroepsgroep definieer ik vanuit Gunn en Bell's idee van klasse als een pluraliteit van sociale groepen.¹¹ Behalve de sociale verhoudingen in de concert- en muziekverenigingscultuur analyseer ik ook andere vormen van muziekcultuur in Tilburg. Ik sta stil bij het muziekonderwijs, de muziekinstrumentenfabriek van J. Kessels en bij de vaak minder belichte volksmuziek.

Over de definitie van volksmuziek wordt veel gediscussieerd. De Duitse filosoof Johann Gottfried Herder noemt de term volksmuziek voor het eerst in 1773 als synoniem voor het woord 'Populärlied'.¹² In het recentere historiografische debat is de definitie meer uitgekristalliseerd. Muziekwetenschapper Louis Peter Grijp stelt dat er een dichotomie bestaat tussen enerzijds de klassieke muziek en anderzijds de volksmuziek en later ook popmuziek. Het verschil tussen de volksmuziek enerzijds en klassieke muziek anderzijds is dat volksmuziek tot voornaamste functie

¹⁰ J. Furnée, *Plaatsen van beschaafd vertier: standsbesef en stedelijke cultuur in Den Haag, 1850-1890* (Amsterdam 2012) 379-387.

¹¹ S. Stewart, *Culture and the Middle class* (Abingdon 2016).

¹² M. Scheys, *40 jaar goed volk! Een geschiedenis over heropleving en structurering van de Volksmuziekscène in Vlaanderen* (Onderzoekspaper Musicologie, Universiteit Gent, Gent 2009) 17.

heeft het saamhorigheidsgevoel tussen mensen te benadrukken terwijl de klassieke muziek eerder wordt aangedragen als een product.¹³ Musicoloog Bruno Nettl benadrukt daarnaast de maatschappelijke functionaliteit van volksmuziek. In plaats van een uitsluitend esthetisch doel, spelen veel volksliederen een bepaalde rol in de arbeiderscultuur, vertellen ze verhalen en dienen ze ter amusement. Volksmuziek bestaat volgens hem dus niet om enkel kunst ten behoeve van kunst te produceren.¹⁴ Ethnomusicologist Philip Bohlman kadert de verschillende vormen volksmuziek in op basis van onderlinge contacten en de reikwijdte van hun activiteiten. Zo is 'small scale' volksmuziek van toepassing is op gebieden die dusdanig klein en afgebakend waren dat muzikanten elkaars werk kenden en elkaar op die manier konden beïnvloeden, terwijl de 'imagined' volksmuziek vooral betrekking had op grotere groepen actoren die ondanks hun verschillen tot een overkoepelende gemeenschap gerekend konden worden.¹⁵

Een andere auteur die een definitie geeft voor volksmuziek is de Zweedse musicoloog Jan Ling. Ling maakt in zijn *'A history of European Folk Music'* een onderscheid tussen rurale en urbane muziektradities en bakent de volksmuziek af tot ongeschreven liederen in de rurale sfeer. De urbane sfeer noemt hij de folklore van de stadsmuziek. Daarin maakt hij een verdere verdeling tussen de rurale muziek waarin hij ten eerste ingaat op de functie van liederen, waarbij hij liederen benoemt die de dagelijkse bezigheden en werkzaamheden van actoren muzikaal ondersteunden. Vervolgens stelt hij dat er ook liederen waren die specifiek hoorden bij bepaalde ritens, passages of seizoenen. Ook gaat hij in op de verschillende bestaande liedvormen en de het instrumentgebruik in de verschillende geografische en historische contexten van Europa. Lings benadering van de volksmuziek is van toepassing op mijn stedelijke, regionaal gerichte onderzoek, omdat de muziek van Tilburgse volksmuzikanten voor een deel behoorde tot een mondelinge en dorpse cultuur.¹⁶

Aangezien ik mijn onderzoek zal richten op de Brabantse stad Tilburg, zal ik tot slot van dit historiografisch overzicht bespreken wat er tot nog toe is gepubliceerd over het muziekleven in Noord-Brabant in het algemeen en de regio Tilburg in het bijzonder. H.J Zomerdijk schreef een proefschrift over muziek in de negentiende eeuw in Noord-Brabant. Hoewel zijn onderzoek weinig ingebed is in de nationale en internationale literatuur biedt het een uitvoerige inzicht in het provinciale muziekleven. Zomerdijk behandelt thema's als het verenigingsleven, concerten, muziekscholen, en de distributie van instrumenten en bladmuziek. Hoewel het proefschrift van

¹³ L. Grijp ed., *Een Muziekgeschiedenis der Nederlanden* (Amsterdam 2002).

¹⁴ B. Nettl, *Folk and Traditional Music of the Western Continents* (Victoria 1989) 13.

¹⁵ P. Bohlman, *The Study of Folk Music in the Modern World* (Bloomington 1988).

¹⁶ J. Ling, *A History of European Folk Music*, vert. L. Schenck en R. Schenck (Rochester 1997).

Zomerdijk een relatief oude publicatie is, is zijn onderzoek toch van waarde door zijne uitvoerige overzicht over enkele aspecten van de muziekcultuur in Brabant. Door dit eclecticische karakter en vanwege het gebruik van de vele archivalia is het werk van Zomerdijk vrijwel onmisbaar als naslagwerk voor elk muziekhistorisch onderzoek over de regio Noord-Brabant. Zomerdijk bespreekt muziekonderwijs in Tilburg, maar kaart daarbij niet aan hoe dat muziekonderwijs het sociale leven reguleerde.¹⁷

Meer specifiek is er ook literatuur verschenen over het volksmuziekleven in informele Brabantse kringen. In Nederland is volksmuziek voornamelijk onderzocht door heemkundigen die onderzoek doen naar muziek in hun eigen omgeving. Hiertoe behoort Rolf Jansen. Hij schrijft over de Tilburgse liedcultuur, die hij koppelt aan haar karakter als moderne industriestad die altijd haar dorpsse trekken heeft behouden, waardoor een volkse liedcultuur een belangrijk onderdeel bleef van het dagelijkse leven.¹⁸

Daarbij sluit de in 2015 geschreven bachelorscriptie van cultuurhistorica Petra Robben over muziekverenigingen in Tilburg van 1750 tot 1900 aan. Hierin komt ze tot de conclusie dat de Tilburgers zich in toenemende maten verenigden in muzikale gezelschappen, die mede onder invloed stonden van de staat, de kerk en commercie.¹⁹ In het muziekleven had dit vooral betrekking op de liedertafels, vaak ontstaan vanuit wijkinitiatieven tussen burgers of sociëteiten. Deze muziekgezelschappen richtten later ook hun eigen fanfares en harmonieën op. Robben maakt duidelijk dat het verenigingsleven van Tilburg een eigen, door burgers vormgegeven karakter had, bedoeld voor het nader tot elkaar brengen van met name mannelijke burgers uit 'de middenklasse' van verschillende Tilburgse wijken. Dit gebeurde onder toenemende invloed van bovengenoemde externe spelers, die op hun eigen manier baat hadden bij het organiseren of huisvesten van muzikale activiteiten in kiosken en fabriekshallen.²⁰

Robben stelt bovendien dat de gemeente Tilburg in 1860 16063 inwoners telde, terwijl dit aantal in 1900 was opgelopen tot 41518, waarvan er circa 11000 werkzaam waren. In de periode van dit onderzoek tussen 1864 en 1905 is de bevolking van Tilburg dus meer dan verdubbeld door de toenemende vraag naar textiel op de wereldmarkt en de groeiende industrie van Tilburg die hier op inspeelde.²¹ Uiteraard had deze bevolkingstoename invloed op de Tilburgse muziekcultuur. Hierover

¹⁷ H. Zomerdijk, *Het Muziekleven in Noord-Brabant*.

¹⁸ R. Jansen, *We hebben gezongen en niks gehad* (Tilburg 1884).

¹⁹ P. Robben, 'Een bezigheid van burgers' Muziekverenigingen en civil society in Tilburg, 1750-1900 (Bachelorscriptie Cultuurgeschiedenis, Open Universiteit, Tilburg 2014).

²⁰ Ibidem, 6-9.

²¹ Ibidem, 17-18.

volgt later meer in mijn eerste hoofdstuk.

Hoewel de studies van Zomerdijk en Robben een goed overzicht bieden van het Tilburgse muziekleven, blijven enkele aspecten ervan onderbelicht. Dat geldt ten eerste voor de belangrijkste kwestie die in deze scriptie juist centraal staat: de wijze waarop muziek het sociale leven in Tilburg beïnvloedde. Aan de hand van secundaire literatuur en een kwalitatieve bronnenanalyse analyseer ik daarom de invloed die muziek- en zangverenigingen, plaatselijke concertzalen, muziekscholen en volksmuzikanten hadden op het sociale leven. Middels archiefonderzoek leg ik bovendien de rol bloot van de muziekfabriek- en fabrikant Kessels. Ik beoog daarmee een bijdrage te leveren aan het academische debat over de distributie van muziek(instrumenten) en de rol van zowel fabrikanten als verkopers. De bestaande historiografie is vooral gericht op Groot-Brittannië, de Verenigde Staten en de Duitstalige landen; over Nederlandse handelaren en fabrikanten is nog weinig gepubliceerd. Bovendien heeft de invloed van muziekfabrieken en -winkels op het sociale leven nog nauwelijks aandacht gekregen.²²

Mijn werk zal opgedeeld zijn in vier hoofdstukken. In het eerste hoofdstuk richt ik me op muziekverenigingen en concertcultuur te Tilburg. Hierbij zal ik voornamelijk gebruik maken van het onderzoek van Zomerdijk en Robben en de archiefstukken van verschillende verenigingen die gedurende deze periode actief waren. Hierbij zal ik met name proberen om te achterhalen wie er in deze verenigingen muzikaal actief waren. Daarbij let ik op namen, geboortejaren, geboorteplaatsen, beroepen, geslacht en adressen. In het tweede hoofdstuk bespreek ik het muziekonderwijs te Tilburg, daarbij ga ik in op de ontwikkelingen op het gebied van muziekonderwijs te Tilburg, de betrokken actoren, de voorzieningen, welke verenigingen en instituten zich bezighielden met muziekonderwijs, voor wie het muziekonderwijs bedoeld was en met welke redenen. Hiervoor zal ik gebruik maken van Zomerdijk, sociaal historicus Frans van Puijenbroek, en de archiefbronnen van de Tilburgse muziekschool en verschillende muziekverenigingen.²³ Het derde hoofdstuk zal gaan over de liedcultuur en volksmuziek in Tilburg. De stad kent een rijk verleden van volksmuzikanten en volksliederen die door arbeiders werden gezongen. Hierbij zal ik archiefbronnen en de literatuur van Jansen gebruiken om te achterhalen welke bekende volksmuzikanten er binnen de

²² Recente studies over muziekhandelaren en –fabrikanten zijn o.a.: F. Carnevali & L. Newton, 'Pianos for the People: From Producer to Consumer in Britain, 1851-1914', in: *Enterprise and Society* 14 (2013) 37-70; B. Carlin, *Regal Music Instruments: 1895-1955* (Wisconsin 2010); R. Rasch ed., *The Circulation of Music in Europe 1600-1900. A Collection of Essays and Case Studies* (Berlijn 2008). Zie verder ook: A. Alexander, 'The Study of British Retail History', in: B. Jones & M. Tadajewski eds., *The Routledge Companion to Marketing History* (Abingdon / New York 2016) 155-172.

²³ F. van Puijenbroek, 'Tilburg achter de muziek aan. 125 jaar gesubsidieerd muziekonderwijs in Tilburg', *Tilburg, tijdschrift voor geschiedenis, monumenten en cultuur* 2:3 (April 1994).

onderzoekperiode actief waren, wat hun invloed was op het muziekleven van Tilburg, waar ze woonden en vandaan kwamen en wat hun relatie met Tilburg was. In het vierde en laatste hoofdstuk zal ik me richten op de ondernemingen van Mathieu Kessels, een uit Limburg afkomstige muzikant die in Tilburg een muziekuitleverij en instrumentenfabriek heeft opgericht. Dit deel zal steunen op de archivalia uit het archief van Kessels om te achterhalen wie zijn klanten waren en hoe groot zijn afzetmarkt was. Tenslotte zal ik mijn onderzoek afronden door op basis van de hiervoor beschreven hoofdstukken een conclusie te formuleren.

Hoofdstuk 1: Muziekverenigingen en concertcultuur te Tilburg

In dit hoofdstuk zal ik me richten op de muziekverenigingen en de concertcultuur van Tilburg. Hieronder vallen onder andere sociëteiten, liedertafels, fanfares, harmonieën en plaatselijke concertzalen. Allereerst schets ik een beeld van de stedelijke samenleving van Tilburg tijdens mijn onderzoeksperiode om het verenigde muzikleven in te bedden in de maatschappelijke context. Daarna zal ik kort ingaan op de rol die de Tilburgse concertcultuur had in het sociale leven van Tilburg. Vervolgens zal ik een samenvatting geven over hoe muziekverenigingen bijdroegen aan, dan wel sturend waren in het sociale leven van Tilburg in de late negentiende eeuw. Daarbij zal ik nader ingaan op de vormen van musiceren die in Tilburg tot de traditie behoorden en zal ik met behulp van de bijlagen die ik heb samengesteld op basis van archivalia, een interpretatie leveren over de leden van de onderzochte muzikale verenigingen. Deze benadering biedt een meer persoonlijk perspectief op de historische actoren en zal in latere hoofdstukken een belangrijke voedingsbodem zijn waarmee ik mijn hoofdvraag zal beantwoorden.

Volgens cultuurhistorica Kitty de Leeuw bestonden er grote verschillen tussen de inwoners van Tilburg en had dit invloed op de sociale verhoudingen tussen mensen. Zo zouden er aan het einde van de negentiende eeuw steeds meer wijken in Tilburg worden bijgebouwd die te boek kwamen te staan als typische arbeiderswijken, zoals de Koningswei, de Vogeltjesbuurt (Broekhoven) en het Paduaplein, terwijl de fabrikanten die initieel dicht bij de fabrieken te midden van hun arbeiders woonden, zich vaker tot chique villa's buiten de stad terugtrokken om daar te kunnen wonen. Ambachtlieden met een eigen nering vestigden zich langs de hoofdstraten van de gewone stadswijken, zoals de Korvel, Kerk en Heuvel en het Goirke (zie figuur 1.1 en 1.2), in aan hun beroep aangepaste woningen. Daarmee onderscheidden ze zich van de arbeiders die krotwoningen en kleine huizen bezaten.²⁴

Een belangrijk onderdeel van het verenigd muzikleven was de Tilburgse concertcultuur. De in de inleiding besproken publicatie van Zomerdijk geeft uitvoerige informatie over deze concertcultuur en concertpraktijken in Tilburg gedurende de betreffende onderzoeksperiode van 1864-1910. Zomerdijk geeft aan dat al reeds in de achttiende eeuw het zogenaamde 'artistieke patronaat' van muziek in Brabant verlegd werd van de adel naar de burgerij, waardoor er in de steden steeds meer behoefte ontstond om de ruimtelijke behoefte voor muziek in te vullen in de vorm van concerten. Belangrijke muziekverenigingen die het op zich namen om de concertcultuur in

²⁴ K. de Leeuw, 'Katholiek, standsbewust en dorps? Cultuur, mentaliteit en zorg 1814-1940', in: C. Gorisse ed., *Tilburg; stad met een levend verleden; De geschiedenis vanaf de steentijd tot en met de twintigste eeuw* (Tilburg 2001) 321-389, aldaar 325-327.

Tilburg te verspreiden waren vanaf de jaren 1840 de *'Nieuwe Koninklijke Harmonie'* en de *'Sociëteit Philharmonie'* van Tilburg.²⁵ Door economische vooruitgang in het laatste kwart van de negentiende eeuw werd het voor de sociëteiten van *'L'Echo des Montagnes'* en de Nieuwe Koninklijke Harmonie in 1878 mogelijk om een eigen concertzaal te laten bouwen die tevens dienst deden als sociëteitsgebouw. Deze sociëteiten organiseerden beurtelings concerten op feestelijke gelegenheden, jubilea, concoursen en armenconcerten die tegen het einde van de negentiende eeuw gemiddeld 1000 gulden opbrachten, wat een zeer fors bedrag was voor deze periode.²⁶

Het is bekend dat muziekvereniging *L'echo des Montagnes* befaamde muzikanten en componisten over lieten komen uit andere steden voor speciale gelegenheden. Op het 25-jarig jubileum van *L'Echo des Montagnes* in 1879 werden bijvoorbeeld de componisten Richard Hol en Johannes Verhulst, als Nederlandse trots uitgenodigd om persoonlijk concerten te leiden. Daarnaast ontstond vanaf 1888 *'Tilburgsche Orchestvereeniging'* op die er goede banden op nahield met *L'Echo des Montagnes*.²⁷ Ook de gemeente speelde in op het verbinden van alle stedelingen in het muzikleven van Tilburg door het aanleggen van stadsparken met daarin muziektenten of kiosken, waarin concerten van harmonieën en fanfares tijdens processies en optochten gehuisvest konden worden in de buitenlucht. Zo werd er in 1895 een kiosk gebouwd op de Besterd, in 1898 een in het Wilhelminapark, in 1903 een op de Heuvel en later nog een kiosk op het Korvelplein, waardoor de meest centraal gelegen pleinen van Tilburg een kiosk voor openbare muziek bezaten.²⁸ Zowel de activiteiten van muziekverenigingen, als de aanleg van de publieke ruimtes die bedoeld waren voor muziek, hadden een verbindende werking op het sociale leven van Tilburg, omdat mensen vanuit verschillende sociale achtergronden elkaar op deze muzikale evenementen konden ontmoeten.

Aanvankelijk had het Tilburgse muzikleven een kerkelijk (in de vorm van koorzang) of militair karakter (in de vorm van fanfares en schutterijen, die sinds de Belgische opstand in 1830 het stadsbeeld mede bepaalden).²⁹ Vanuit deze achtergrond werden er vanaf 1840 muziekverenigingen opgericht. Dit betrof met name liedertafels naar Duits model.³⁰ Binnen de onderzoeksperiode 1864-

²⁵ Zomerdijk, *Het Muzikleven in Noord-Brabant*, 116.

²⁶ Ibidem, 154-155.

²⁷ Ibidem, 249-257.

²⁸ Ibidem, 178-179.

²⁹ P. van Langen, *Muziek en religie, Katholieke musici en de confessionalisering van het Nederlandse muzikleven 1850-1948* (Hilversum 2014) 87-88; Zomerdijk, *Het Muzikleven in Noord-Brabant*, 170.

³⁰ J. Vos, 'Nationale kunst en sociale sociabiliteit: de Nederlandse mannenzangverenigingen in de negentiende eeuw', *Low Countries Historical Review* 112:3 (1997) 364-381, aldaar 365-368.

1910 werd het verenigingsleven van Tilburg gekenmerkt door verschillende sociëteiten en verenigingen, die zich vestigden in de verschillende wijken en daar voornamelijk ook hun leden uit wisten te werven. In mijn onderzoek heb ik niet de ruimte om elke vereniging te onderzoeken, waardoor ik een selectie heb moeten maken uit drie verenigingen die bepalend zijn geweest voor het institutionele muziekleven in Tilburg tussen 1864 en 1910. Dit betreft de harmonie *'Orpheus'*, opgericht in 1864 en gevestigd in de Tilburgse wijk het Goirke, liedertafel *'L'echo des Montagnes'*, opgericht in 1867 en gevestigd in de Tilburgse wijk de Korvel en liedertafel *'Sint Caecilia'*, opgericht in 1877 en gevestigd in de Koestraat nabij het Goirke.³¹

Aan de hand van de verschillende aanwezige archivalia heb ik gepoogd om zoveel mogelijk ledenlijsten en registers te vinden waaruit blijkt welke mensen er betrokken waren bij muziekverenigingen. Dit is relevant voor de hoofdvraag, omdat het informatie oplevert over de sociale herkomst van deze historische actoren en daardoor ook over de opbouw van het muzikale verenigingsleven van Tilburg. Dit geeft inzicht in hoe het Tilburgse muziekverenigingsleven te Tilburg bijdroeg aan, dan wel sturend was in het sociale leven in Tilburg. Met de archivalia die ik tot mijn beschikking had kon ik in geen geval uitspraak doen over de geloofsovertuiging, etniciteit of beroepsscholing van deze personen. Wel kon ik in de meeste gevallen hun geboorteplaats, beroep, functie binnen de vereniging, leeftijd en woonachtergrond vaststellen, waardoor ik hun maatschappelijke en sociale positie beter kan duiden.

De eerste vereniging die vanuit de herensociëteit Orpheus in 1864 ontstond na het inlijven van de eerdere *'Goirke's liedertafel'*, was de harmonie Orpheus, die nu de volledige naam *'Harmonie Orpheus en hare liedertafel Goirke's zangschool'* kreeg (zie bijlagen figuur 1.3 tot en met 1.8).³² De vereniging maakte in haar regelement al van begin af aan een verdeling tussen haar leden, waarin er een onderscheid werd gemaakt tussen honoraire leden, werkende leden en gewone leden (figuur 1.5).³³ De honoraire leden konden alleen benoemd worden uit de betere kringen van de samenleving en vormden het grootste deel van het bestuur (figuur 1.6). De werkende leden waren musicerende

³¹ Regionaal Archief Tilburg (399 Plaatsingslijst collectie en documentatie Tilburg), inv.nr. 1085, krantenknipsels muziekverenigingen Tilburg.

³² Regionaal Archief Tilburg (230 Inventaris van het archief van de Koninklijke Harmonie Orpheus, (1848-1960)), inv.nr. 1,4,25, notulen van bestuursvergaderingen; Regionaal archief Tilburg (1182 Collectie adresboeken van Tilburg), inv.nr. 1-6, adresboeken met de besturen van muziekverenigingen en beroepen van individuen; Regionaal archief Tilburg-Zoek een persoon, <http://www.regionaalarchieftilburg.nl/zoek-een-persoon/persons> (geraadpleegd 11 januari 2018).

³³ Regionaal Archief Tilburg (230 Inventaris van het archief van de Koninklijke Harmonie Orpheus, (1848-1960)), inv.nr. 1, notulen van bestuursvergaderingen.

individuen en moesten om werkend lid te worden minimaal één jaar gewoon lid zijn, een examen afleggen om aan te tonen dat ze genoeg verstand van muziek hadden en beoordeeld worden door de honoraire leden tijdens een ballotage. Gewone leden konden lid worden door contributie te betalen aan de vereniging.³⁴ Figuur 1.8 en 1.22 tonen aan dat Orpheus gezien kan worden als een van de meest exclusieve muziekvereniging binnen het Tilburgse muziekleven, omdat in vergelijking met de andere twee onderzochte verenigingen, veel honoraire leden en bestuursleden zelfstandig ambachtsman of fabrikant waren. De vereniging lijkt dus voornamelijk toegankelijk te zijn geweest voor bovengemiddeld vermogende mensen uit de samenleving. Tot slot kan gesteld worden dat alle leden tussen de 20 en 60 jaar oude mannen waren (figuur 1.3, 1.4 en 1.6) en dat het merendeel van de onderzochte leden (figuur 1.7 en 1.23) in het Goirke woonde of in het aangrenzende Veldhoven en Kerk en Heuvel.³⁵

Vanaf 1867 werd *L'echo des Montagnes*, die voorheen de *'Souvenir de Montagnards'* heette, nieuw leven ingeblazen (zie bijlagen figuur 1.9 tot en met 1.12).³⁶ De leden van de vereniging waren met name afkomstig uit de Tilburgse wijk de Korvel en in het aangrenzende Broekhoven en Kerk en Heuvel (figuur 1.23). Optredens werden in deze periode nog gehouden op straat en tijdens publieke gelegenheden en ook later zou de vereniging haar uitvoeringen in openbare kiosken houden met de bedoeling om mensen dichter tot elkaar te brengen. In 1878 richtte *L'echo des Montagnes* ook een eigen fanfare op.³⁷ Zoals te zien is in figuur 1.10 en 1.11³⁸, kende de vereniging een ballotagesysteem, wat inhield dat er een stemming was voor de toelating van nieuwe leden. Deze werden beoordeeld op hun kwaliteiten als muzikant.³⁹ Figuur 1.12 laat zien dat *L'echo des Montagnes* net zoals Orpheus een systeem met honoraire leden kende en dat daar later werkende leden voor de liedertafel en

³⁴ Regionaal Archief Tilburg (230 Inventaris van het archief van de Koninklijke Harmonie Orpheus, (1848-1960)), inv.nr. 22, statuten en huishoudelijke reglementen.

³⁵ Regionaal archief Tilburg (1182 Collectie adresboeken van Tilburg), inv.nr. 1-6, adresboeken met de besturen van muziekverenigingen en beroepen van individuen; Regionaal archief Tilburg-Zoek een persoon, <http://www.regionaalarchieftilburg.nl/zoek-een-persoon/persons> (geraadpleegd 11 januari 2018).

³⁶ Ibidem; Ibidem.

³⁷ Robben, 'Een bezigheid van burgers' 22-23.

³⁸ Regionaal Archief Tilburg (258 Inventaris van het archief van muziekvereniging *L'Echo des Montagnes* te Tilburg, (1871-1977)), inv.nr. 5, notulen van algemene vergaderingen, met ballotagelijsten.

³⁹ Robben, 'Een bezigheid van burgers' 26-27.

fanfare bijkwamen.⁴⁰ Uit de figuren 1.9, 1.10 en 1.11⁴¹ blijkt dat de gemiddelde leeftijd van de leden vergelijkbaar is met die van Orpheus. De beroepsachtergrond van leden van L'echo des Montagnes verschilt wel met die van Orpheus, aangezien er nauwelijks fabrikanten lid waren van de vereniging en ze daardoor toegankelijker leek voor mensen met een minder vermogend beroep vergeleken met de leden van Orpheus, te zien in figuur 1.22.⁴² De meeste leden waren zelfstandig ambachtslied, maar er waren bijvoorbeeld ook wollenwevers, een spoorwerker, dagloner en boekhouder, die waarschijnlijk wel in dienstverband werkten.

Zangvereniging Sint Caecilia ontstond vanuit een Zouavenbroederschap die in 1866 het Vaticaan beschermdde tijdens de Italiaanse eenwording. Na hun nederlaag keerde een aantal van hen terug naar Tilburg waar ze de sociëteit *'Fidei et Virtuti'* oprichtten (zie figuur 1.19, 1.20 en 1.21).⁴³ Al snel ontstond de behoefte om een mannenkoor te vormen en in 1877 werd deze wens verwezenlijkt in de muziekvereniging Sint Caecilia (figuur 1.13 tot en met 1.18).⁴⁴ Ook hier komt de gemiddelde leeftijd van de leden overeen met de andere verenigingen en gaat het net als bij L'Echo des Montagnes om mannen die veelal ambachtelijke beroepen uitoefenden (figuur 1.16, 1.22), al blijkt ook de katholieke identiteit uit iemand die het beroep als organist uitoefende of iemand die geheim kamerheer van de paus was (figuur 1.21, 1.22).⁴⁵ De leden waren evenredig afkomstig uit de wijken Kerk en Heuvel, het Goirke en overige wijken van Tilburg (figuur 1.15 en 1.23). Net zoals L'Echo des Montagnes was Sint Caecilia dus toegankelijker dan Orpheus voor nieuwe leden, wat tevens blijkt uit figuur 1.17 waar we zien dat een aantal leden van Orpheus overstapte naar Sint Caecilia in het jaar van haar oprichting, waarschijnlijk omdat er bij Orpheus onenigheid was ontstaan over het niet aanstellen van de muzikant Willem Reijniers als dirigent van de vereniging Orpheus, waarna een aantal leden de vereniging verlieten vanwege hun onvrede.⁴⁶ Opvallend is ook dat deze vereniging

⁴⁰ Regionaal Archief Tilburg (1182 Collectie adresboeken van Tilburg) inv.nr. 2-6, adresboeken met de besturen van muziekverenigingen en beroepen van individuen; Regionaal Archief Tilburg (258 Inventaris van het archief van muziekvereniging L'Echo des Montagnes te Tilburg (1871-1977)) inv.nr. 28.

⁴¹ Regionaal archief Tilburg (1182 Collectie adresboeken van Tilburg), inv.nr. 1-6, adresboeken met de besturen van muziekverenigingen en beroepen van individuen; Regionaal archief Tilburg-Zoek een persoon, <http://www.regionaalarchieftilburg.nl/zoek-een-persoon/persons> (geraadpleegd 11 januari 2018).

⁴² Regionaal archief Tilburg (1182 Collectie adresboeken van Tilburg), inv.nr. 1-6, adresboeken met het bestuur van muziekverenigingen en beroepen van individuen.

⁴³ Ibidem.

⁴⁴ Ibidem; Regionaal Archief Tilburg (239 Inventaris van het archief van het Koninklijke Tilburgs Mannenkoor St. Caecilia, (1878- 2006)), inv.nr. 321, stukken van de zangafdelingen van de Tilburgse Zouavenbroederschap.

⁴⁵ Regionaal Archief Tilburg (399 Plaatsingslijst collectie en documentatie Tilburg), inv.nr. 1013, krantenknipsels over de besturen van St. Caecilia.

⁴⁶ S. van Bladel, *Brabant Bekoort. 140 jaar Koninklijk Tilburgs Mannenkoor Sint Caecilia* (Tilburg 2016) 40-41.

ten opzichte van Orpheus en L'Echo des Montagnes weinig honoraire leden bezat en afhankelijk was van een aantal donateurs in haar eerste jaren (figuur 1.18).⁴⁷

Ondanks de uiteenlopende identiteiten van de drie nader onderzochte muziekverenigingen en de verschillende ontwikkelingen die zij doormaakten, waren de leden uitsluitend mannen, over het algemeen met een bovengemiddeld vermogen (figuur 1.22). Hierbij moet echter de kanttekening worden geplaatst dat de archivalia vooral de namen van bestuursleden en honoraire leden noemen en er niet veel bewaard is gebleven over de gewone leden. De muziekverenigingen kenden verschillende sociale verhoudingen, waarbij Orpheus, waar voornamelijk fabrikanten actief waren, het meest exclusief leek ten opzichte van L'Echo des Montagnes en Sint Caecilia, die meer ambachtslieden trokken. Daarnaast kan geconcludeerd worden dat enkel mannen toegelaten werden tot de muziekverenigingen en dat vrouwen in de periode 1864-1910 niet deelnamen aan het verenigde muziekleven van Tilburg. Dit is in eerste instantie niet vreemd omdat alle verenigingen oorspronkelijk mannenzangverenigingen waren, maar ook met de oprichting van fanfares en harmonieën bleven vrouwen tot de oprichting van het vrouwenkoor van L'echo des Montagnes in 1912 uitgesloten van muzikale deelname.⁴⁸

Uit figuur 1.5, 1.12 en 1.18 kan opgemaakt worden dat de verenigingen elk jaar meer leden verwelkomden. Ook zien we aan de geboorteplaats dat de meeste leden uit Tilburg kwamen, of Noord-Brabant, een uitzondering daargelaten (figuur 1.24). Daarnaast zien we dat veel bestuursleden trouw bleven aan hun vereniging, aangezien vele van hen wel 10 tot 20 jaar dezelfde functie in het bestuur bekleedden; steeds keren dezelfde namen terug in bronnen die jaren uit elkaar liggen zoals J.J. Krever en J.L. Kroes (figuur 1.3, 1.4 en 1.9). Ook kan geconstateerd worden dat de leden vaak uit dezelfde wijken kwamen en daardoor waarschijnlijk kennissen uit de nabije leefomgeving waren, wat het idee van nader tot elkaar komen ondersteunde, maar ook de exclusiviteit ten opzichte van de buitenwereld versterkte. Bovendien blijkt dat meerdere personen dezelfde achternaam deelden en wellicht dus familie van elkaar waren, zoals J. van Rooij en Fr. Van Rooij en Alph. Mols en Bernard Mols (figuur 1.10, 1.11 en 1.19). Hieruit kunnen we de kleinschaligheid en familiariteit opmaken die de verenigingen in de onderzoeksperiode moet hebben gekenmerkt.

Hoewel lid zijn van deze muziekverenigingen een privilege was voor de meeste mensen en leden vaak exclusief met elkaar omgingen, waren de uitvoeringen van de verenigingen zeker bedoeld om andere mensen uit Tilburg te betrekken bij deze muzikale praktijken. Vaak werden er concerten

⁴⁷ Regionaal Archief Tilburg (239 Inventaris van het archief van het Koninklijke Tilburgs Mannenkoor St. Caecilia, (1878- 2006)), in.nr. 768, 090, presentie- en ledenlijsten (1897-1900).

⁴⁸ Regionaal Archief Tilburg (399 Plaatsingslijst collectie en documentatie Tilburg), inv.nr. 980, krantenknipsels jubileumfeest 30-jaar St. Caecilia (1908).

en feesten georganiseerd in kiosken of fabriekshallen, die ook toegankelijk waren voor vrouwen en mensen met andere beroepsachtergronden. Daarnaast droegen de verenigingen bij aan het steunen van de minderbedeelden in de vorm van armenconcerten.⁴⁹ Hoewel de meeste bronnen en literatuur over Tilburg aan lijken te tonen dat het muzikale verenigingsleven van Tilburg niet voor iedereen toegankelijk was, namen de verenigingen wel in essentie de taak op zich om ook buitenstaanders nader tot elkaar te brengen door het geven van openbare concerten. Het verenigingsleven leek in die zin een kleine rol te spelen in het sociale leven in Tilburg, omdat het genot van de muziek werd gedeeld met een brede groep mensen met verschillende sociale achtergronden.

Naast de mannezangkoren werden er binnen de verenigingen tijdens de onderzoeksperiode steeds vaker fanfares en harmonieën opgericht, waarbij het bespelen van instrumenten centraal stond. Wellicht valt deze ontwikkeling te verklaren door de komst van de muziekscholen die waren verbonden aan de verenigingen.⁵⁰ Hierover zal het volgende hoofdstuk gaan.

⁴⁹ Robben, 'Een bezigheid van burgers' 27-28.

⁵⁰ H. Zomerdijk, *Het Muziekleven in Noord-Brabant*, 221-227.

Hoofdstuk 2: Muziekonderwijs te Tilburg

In dit hoofdstuk geef ik een uiteenzetting van het muziekonderwijs te Tilburg gedurende de onderzoeksperiode 1864-1910. Ten eerste zal ik een chronologisch verloop schetsen van de totstandkoming van het muziekonderwijs te Tilburg op basis van archiefbronnen en literatuur. Hierbij ga ik in op de voorzieningen van het muziekonderwijs en kijk ik naar de betrokken actoren en verbonden instituten. Op basis van deze uiteenzetting zal ik vervolgens een deelconclusie formuleren over de rol van het muziekonderwijs te Tilburg in de sociale verhoudingen van de stad.

Het muziekonderwijs van Tilburg was in de onderzoeksperiode onlosmakelijk verbonden met het muzikale verenigingsleven van Tilburg. De eerste pleidooi voor een muziekschool kwam van de oprichters van L'echo des Montagnes in samenspraak met gemeenteraadslid J.A. Verbunt, die zowel gemeenteraadslid als president van de Nieuwe Koninklijke Harmonie te Tilburg was. In 1868 pleitte hij bij de gemeente voor de oprichting van een Tilburgse muziekschool, waar leerlingen binnen een professionele omgeving de mogelijkheid zouden hebben om aan muziekonderwijs deel te nemen. Tot die tijd was muziekonderwijs een privé aangelegenheid waarbij in de praktijk vaak werd lesgegeven zoals dit in ambachtelijke gildes werd gedaan en men in de leer ging bij een muziekmeester.⁵¹

De gemeente besloot echter niet tot oprichting van een overkoepelende muziekschool, maar besloot in plaats daarvan in 1870 een wijschool op te richten in de centraal gelegen wijk Kerk en Heuvel, zodat 'jongelieden onderwijs en opleiding in de toonkunst kunnen bekomen'.⁵² Deze school zou een gemeentelijke subsidie van 150 gulden per jaar ontvangen en werd onderhouden door leden van verschillende muziekverenigingen. De gemeentelijke voorwaarde voor deze subsidie was dat de muziekschool wel ieder jaar verslag zou doen aan de gemeente met betrekking tot het aantal betalende leerlingen en de financiën.⁵³ Het schoolgeld voor deze muziekschool bedroeg 3 gulden per jaar, wat in deze tijd een relatief hoge prijs was.⁵⁴ Ook moesten leerlingen zelf voor de instrumenten en schoolbenodigdheden zorgen. In figuur 2.1 zien we dat hoewel de meeste leerlingen de contributie betaalden in 1872, de school in enkele gevallen ook leerlingen aannam die geen

⁵¹ Regionaal Archief Tilburg (232 Tilburgse muziekschool), inv.nr. 6, gedenkboek 25-jaar muziekschool Tilburg (1933).

⁵² Van Puijenbroek, 'Tilburg achter de muziek aan', 34.

⁵³ Regionaal Archief Tilburg (232 Tilburgse muziekschool), inv.nr. 6, gedenkboek 25-jaar muziekschool Tilburg (1933).

⁵⁴ Zomerdijk, *Het muziekleven in Noord-Brabant*, 221-222.

schoolgeld hoefden te betalen, mits zij beschikten over uitzonderlijk muzikaal talent.⁵⁵ De muziekschool was ingericht middels twee verschillende leerdisciplines. De eerste betrof het zingen in koorverband, om jongens een basale muzikale kennis aan te leren en ze voor te bereiden op het participeren in de liedertafels. De tweede discipline betrof het instrumentale musiceren en volgde pas nadat leerlingen zich voldoende hadden bewezen in de eerste discipline. In figuur 2.1 valt te zien dat instrumentaal onderwijs daarom maar aan een select groepje leerlingen werd gegeven in 1872.⁵⁶

In 1874 richtte Orpheus een eigen muziekschool op in de wijk het Goirke, waar de vereniging ook was gehuisvest.⁵⁷ Ook deze school ontving een jaarlijkse subsidie van de gemeente van 150 gulden. In 1898 had deze school 21 leerlingen die instrumentaal onderwijs volgden, waarvan er 10 doorstroomden als werkend lid naar Orpheus in dat jaar. In 1876 volgde de wijk Korvel, waar L'echo des Montagnes een eigen muziekschool oprichtte. Deze school ontving 50 gulden subsidie per jaar van de gemeente. In 1888 zou er nog een muziekschool volgen in de wijk 'den Heikant' en in 1903 volgde er nog een in de wijk 'Hasselt'. Deze ontvingen beiden een jaarlijkse subsidie van 50 gulden. Dit bracht de totale jaarlijkse gemeentesubsidie voor muziekonderwijs aan het begin van de twintigste eeuw op 450 gulden.⁵⁸ Het onderwijsprogramma van deze wijk scholen bestond net zoals de muziekschool in de wijk Kerk en Heuvel uit het leren lezen van noten en zangles. Van instrumentaal onderwijs was nauwelijks sprake. Als het werd gegeven was het beperkt tot les op blaasinstrumenten en was het bedoeld voor leerlingen die echt uitblonken.⁵⁹

Hoewel de onderwijskwaliteit van de wijk scholen bij de verenigingsbesturen niet voldoende werd geacht, waren het steeds dezelfde mensen die het voortouw namen om het muziekonderwijs naar een hoger niveau tillen. Voor de Korvel waren dit de heer Mallens en J.J. Krever die we ook terugzien als bestuursleden van L'echo des Montagnes in figuur 1.5⁶⁰. J.J. Krever was van 1873 tot 1874 ook de directeur van Orpheus (figuur 1.3)⁶¹, waaruit we kunnen opmaken dat het voor mensen in dergelijke posities eenvoudig was om zich tussen de muzikale gezelschappen van Tilburg te

⁵⁵ Van Puijenbroek, 'Tilburg achter de muziek aan', 34.

⁵⁶ Ibidem, 34-35.

⁵⁷ Ibidem, 35.

⁵⁸ Regionaal Archief Tilburg (232 Tilburgse muziekschool), inv.nr. 6, gedenkboek 25-jaar muziekschool Tilburg (1933).

⁵⁹ Van Puijenbroek, 'Tilburg achter de muziek aan', 35.

⁶⁰ Regionaal Archief Tilburg (399 Plaatsingslijst collectie en documentatie Tilburg), inv.nr. 1085, krantenknipsels muziekverenigingen Tilburg.

⁶¹ Regionaal Archief Tilburg (258 Inventaris van het archief van muziekvereniging L'Echo des Montagnes te Tilburg, (1871-1977)), inv.nr. 1, notulen van bestuursvergaderingen.

bewegen. Naast zijn docentschap op de muziekschool fungeerde Mallens in elk geval in het begin van de liedertafel als president. Hieruit kunnen we naar alle waarschijnlijkheid concluderen dat de belangen tussen de muziekschool en L'echo des Montagnes nauw verweven waren.⁶² Ook H. van Groenendaal, die van 1874 tot 1884 directeur was van Orpheus, was erg belangrijk voor het muziekonderwijs te Tilburg en gaf later als muziekmeester les aan leden van L'Echo des Montagnes en *Sint Caecilia* (figuur 1.9). Ook hieruit kunnen we opmaken dat de muzikale instituten van Tilburg voor hogere bestuursleden nauw met elkaar verbonden waren.⁶³ In de praktijk moesten de wijkscholen voorzien in de behoefte van de muziekverenigingen om nieuwe werkende leden aan te blijven leveren.⁶⁴ Dit blijkt uit het gegeven dat de onderwijzers vaak mensen waren die een belangrijke functie bekleedden in het muzikale verenigingsleven.

Toch bleef de wens naar beter muziekonderwijs in Tilburg bestaan, zoals in 1907 ook werd uitgesproken door de *'Nieuwe Tilburgse Courant'*. Vooral het gebrek aan ruimte en goede voorzieningen werden aangedragen als argumenten. In hetzelfde jaar deed ook de Zouavenbroederschap Fidei et Virtuti een aanvraag voor gemeentesubsidie ter oprichting van een eigen muziekschool, maar de gemeente was in deze periode al plannen aan het maken voor het oprichten van een overkoepelende gemeentelijke muziekschool.⁶⁵ In 1907 kaartte Frans Verbunt, die het belang inzag van het toegankelijker en professioneler maken van muziekonderwijs ten opzichte van de verschillende wijkscholen het belang van een gemeentelijke muziekschool opnieuw aan tijdens een raadsvergadering. Veertig jaar na het eerste initiatief werd de school nu wel gerealiseerd.⁶⁶

Hoewel het college van burgemeester en wethouder in eerste instantie wilden dat de muziekschool een particulier initiatief zou worden, was er veel weerstand tegen dit idee vanuit de gemeenteraad, onder andere door de heer A.H.A. Arts. Uiteindelijk werd toch besloten om een particuliere muziekschool op te richten, die in de eerste drie jaar van haar bestaan tot maximaal 75% van haar exploitatie uit gemeentesubsidie zou ontvangen tot een maximum van 1000 gulden. Dit werd gedaan, zodat de muziekschool met winst draaiende gehouden kon worden. Na deze drie jaar

⁶² Van Puijenbroek, 'Tilburg achter de muziek aan', 36-37.

⁶³ Van Puijenbroek, 'Tilburg achter de muziek aan', 37-38; Regionaal Archief Tilburg (399 Plaatsingslijst collectie en documentatie Tilburg), inv.nr. 1013, oprichting, huisvesting en vaandel van de Zouavenbroederschap Fidei et Virtuti.

⁶⁴ Van Puijenbroek, 'Tilburg achter de muziek aan', 34-36.

⁶⁵ Zomerdijk, *Het Muziekleven in Noord-Brabant*, 225; Regionaal Archief Tilburg (232 Tilburgse muziekschool), inv.nr. 6, gedenkboek 25-jaar muziekschool Tilburg (1933).

⁶⁶ Regionaal Archief Tilburg (4 Inventaris van het archief van het Gemeentebestuur van Tilburg, (1781) 1810 - 1907 (1973)), inv.nr. 18, alfabetische volgorde van de in 1907 behandelde onderwerpen (1907).

zou de subsidie dalen tot maximaal 50% van de exploitatie. Het maximaal te ontvangen bedrag was dus 550 gulden meer dan het totaalbedrag wat de wijkscholen voorheen aan subsidie ontvingen. Dit betekende dat muziekonderwijs toegankelijker werd voor een bredere bevolkingslaag, aangezien het hoge bedrag aan gemeentelijke subsidie ervoor zorgde dat de gemeentelijke muziekschool haar prijzen lager kon houden. Hierdoor nam de exclusiviteit van muziekonderwijs af en werd het een meer openbare aangelegenheid. Wel moest de gemeentelijke muziekschool inzicht in bestuur geven aan de gemeente in de vorm van begrotingsplannen. Ook moesten er jaarlijkse verslagen bijgehouden worden en moest het lesplan eerst door de gemeente goedgekeurd worden. Op 1 oktober 1908 opende de gemeentelijke muziekschool haar deuren onder de naam *'De Vereeniging Tilburgsche Muziekschool'*.⁶⁷

In het lesprogramma van het eerste jaar stond piano, viool en cello, alsmede lessen voor blaasinstrumenten (figuur 2.2). De blaasinstrumentlessen werden in 1908 gegeven door P. van Abeele, J.J Krever gaf les in het bespelen van de cello, W. Robert Jr. gaf les voor de viool en H. Vastenavendts gaf pianoles (figuur 2.4). Ook konden leerlingen lessen volgen in koorzang en solfège (figuur 2.2). Opvallend is dat de piano, viool en cello ook instrumenten voor solisten waren, wat aantoont dat muziek maken ook buiten het muziekverenigingsleven mogelijk was. Uit figuur 2.3 blijkt dat de school in de periode van 1908-1910 groeide van 76 naar 86 leerlingen. De school groeide daarmee in de eerste twee jaar met 7,6% in het aantal leerlingen. De archiefstukken laten tevens zien dat de school in het eerste jaar 165.72 gulden aan schoolgelden vergaarde, terwijl ze 455.03 gulden uitgaf. De school ontving 289,31 gulden aan gemeentesubsidie om de onkosten te dekken, zijnde 63% van de totale onkosten. Het tweede jaar ontving de school nog maar 43% subsidie van de totale onkosten om alle kosten te dekken. Langzamerhand groeide het aantal leerlingen, tot een belangrijk hoogtepunt in 1913, toen er meer dan 100 leerlingen muzieklessen volgden aan de muziekschool.⁶⁸

Door het groeiende aantal leerlingen dat lessen volgde, kan worden opgemaakt dat het uitvoeren van muziek steeds toegankelijker werd voor een bredere groep Tilburgers. Over de archiefbronnen moet vermeld worden dat veel informatie bewaard is gebleven in een 25-jarig gedenkboek uit 1933. Hierin wordt beschreven dat ook in de periode na 1910 de gemeentelijke muziekschool nog gestaag doorgroeide en dat de school in 1922 op basis van deze groei een groter

⁶⁷ Regionaal Archief Tilburg (232 Tilburgse muziekschool), inv.nr. 6, gedenkboek 25-jaar muziekschool Tilburg (1933).

⁶⁸ Ibidem.

en geschikter onderkomen kreeg toegewezen door de gemeente.⁶⁹

Muziekinstrumentenbouwer, muziekuitgever, componist en dirigent Mathieu Kessels speelde een belangrijke rol in het toegankelijker maken van muziekonderwijs in Tilburg. In 1908 was de heer Kessels betrokken bij het oprichten van de Tilburgse gemeentelijke muziekschool, waarvan hij het eerste jaar onbezoldigd directeur was (figuur 2.4). Kessels werd aangenomen als directeur vanwege zijn organisatorische capaciteiten en muzikale vakkennis. Buiten zijn invloed op het muziekonderwijs in Tilburg, speelde de heer Kessels ook nog een andere belangrijk rol in het Tilburgse muziekleven, onder andere door invloed van zijn instrumentenfabriek. Hier zal ik verder over uitweiden in het vierde hoofdstuk.⁷⁰

Concluderend over de rol van het muziekonderwijs te Tilburg in de sociale verhoudingen van de stad, kunnen we opmaken dat er gedurende de periode 1864-1910 een verandering lijkt op te treden met betrekking tot de toegankelijkheid van muziekonderwijs voor een bredere bevolkingslaag. Waar voorheen de wijksholen vooral als doel hadden om leerlingen op te leiden tot werkend lid in het exclusieve verenigingsleven, lijkt dit met de komst van de gemeentelijke muziekschool te verschuiven naar een doel tot algemeen beschikbaar muziekonderwijs. De gemeentelijke muziekschool zorgde ervoor dat leerlingen de mogelijkheid hadden om een breder assortiment van instrumentaal muziekonderwijs te volgen, terwijl hier bij de eerdere wijksholen slechts mondjesmaat ruimte voor was. Kijkend naar figuur 2.2 en 2.3 valt eveneens op dat er in de jaren 1908-1910 een relatief hoog aandeel meisjes muziekonderwijs volgde, terwijl van Puijenbroek stelt dat het onderwijs van de wijksholen uitsluitend bedoeld was voor jongens wiens families het hoge schoolgeld konden betalen.⁷¹ Hierdoor kunnen we concluderen dat er sprake is van een veralgemenisering en verbreding van het muziekonderwijs te Tilburg in de laatste jaren van de onderzoeksperiode en een veranderde rolverdeling tussen mannen en vrouwen met betrekking tot musiceren, waarbij tevens de sociale achtergrond van mensen minder relevant lijkt dan voorheen het geval was. Kijkend naar de invloed van muziekonderwijs op de sociale verhoudingen in Tilburg, kan bovendien gesteld worden dat door de totstandkoming van de gemeentelijke muziekschool mensen uit verschillende sociale milieus in de praktijk makkelijker met elkaar in aanraking konden komen onder het mom van muziekonderwijs.

⁶⁹ Ibidem.

⁷⁰ Zomerdijk, *Het Muziekleven in Noord-Brabant*, 226.

⁷¹ Van Puijenbroek, 'Tilburg achter de muziek aan', 35.

Hoofdstuk 3: Volksmuziek en liedcultuur te Tilburg

In dit hoofdstuk staat de volksmuziek en liedcultuur te Tilburg in de periode 1864-1905 centraal. Hoewel de meeste archivalia en literatuur gericht zijn op de muziekinstituten en gezelschappen zoals is besproken in de vorige twee hoofdstukken, zijn er ook publicaties verschenen over de rol die muziek innam in de openbare ruimte van Tilburg. De volksmuziek van Tilburg kan worden onderverdeeld in verschillende categorieën. Enerzijds waren er de volksmuzikanten die publiekelijk muziek speelden om rond te komen. Daarnaast waren er ook mensen die voor hun werk of speciale gelegenheden teksten op bekende wijsjes verzonden. Allereerst zal ik me richten op de culturele identiteit van Tilburg zoals die in de literatuur naar voren komt. Daarna zal ik me richten op de praktijken, muzikale educatie en leefwijze van de volksmuzikanten en ga ik in op context waarin ze zich begaven met hun muziek. Ook zal ik de verschillende werkliederen, wijsjes en teksten die in deze periode in omloop waren analyseren en zal ik onderzoeken hoe volksmuziek bijdroeg aan, dan wel sturend was in het sociale leven van Tilburg in de onderzoeksperiode. Voor het vormen van deze analyse over sociale verhoudingen zal ik voornamelijk gebruik maken van de conclusies van Ling, Nettle en Grijp, die zoals beschreven in de inleiding de functionaliteit van volksliederen benadrukken.

Rolf Jansen stelt dat Tilburg een sterke volkstraditie kent die onlosmakelijk verweven is met de geschiedenis van de stad. Zo behield Tilburg gedurende de industrialisatie een unieke identiteit, die tussen een traditioneel dorp en een moderne stad viel. Enerzijds zorgde toenemende nijverheid voor banen, modernisatie en urbanisatie en anderzijds waren er van oudsher de kermessen en jaarmarkten die in Tilburg werden gehouden en veel rondtrekkende muzikanten trokken. Tradities en rituelen werden door de bevolking gekoesterd. In deze periode was er van een echte infrastructuur ook nog geen sprake en waren de verschillende, soms losliggende wijken via zogenaamde 'herdgangen' met elkaar verbonden (zie figuur 1.1 en 1.2). Dit waren de centra van oude middeleeuwse gemeenschappen, die geleidelijk aan elkaar waren gegroeid doormiddel van paden waar herders van oudsher hun schapen over verplaatsten.⁷²

Hierdoor bleven wijken die tijdens de verstedelijking rondom deze oude centra gebouwd waren kleine en hechte gemeenschappen, waar muziek iets alledaags was en het mensen nader tot elkaar bracht in cafés en danszalen. Melodieën waarop mensen nieuwe teksten bedachten over wat relevant was in hun leven, werden hierdoor gemakkelijk gedeeld. Dit ging om werkliederen die mensen zongen tijdens de nijverheid of de arbeid in fabrieken, maar ook om liederen die gezongen werden tijdens festiviteiten, vaak met het idee om actualiteiten te verspreiden. Deze muziek was onderdeel van een orale overlevering. Naast de verenigingscultuur en concertcultuur kende het

⁷² R. Janssen, 'Het verzamelen van volksmuziek in Tilburg', *Volkscultuur. Tijdschrift over tradities en tijdsverschijnselen* 2:3 (1985) 49-59, aldaar 49-53.

Tilburgse muzikanten dus ook het musiceren in een volkse context, dat bestond uit straatmuzikanten en mensen met een eigen repertoire.⁷³ De bronnen omtrent de volksmuzikanten in Tilburg in de periode 1864-1905 zijn bij lange na niet allemaal bewaard gebleven, omdat ze niet aangesloten waren bij een overkoepelend instituut met een eigen archief. Bovendien speelden deze artiesten vaak op particuliere aangelegenheden die niet werden gedocumenteerd, zoals bij bruiloften en partijen. Veel informatie over deze figuren is via literatuur overgeleverd en wellicht geromantiseerd in de loop der tijd.

De meest bekende volksmuzikanten die in deze periode actief waren in de eerder genoemde arbeiderswijken waren Mie van den Dries (1853-1930) en Frans Jansen (1858-1933) (zie figuur 3.5), die optraden onder de artiestennaam *'Mie Fiedel en derre Meens'*, die vertaald kan worden als Mie Fiedel en haar man.⁷⁴ Ze waren thuiswevers die rond moesten komen van optredens op feesten en door van deur tot deur rond te trekken met hun instrumenten. Het was een zwaar bestaan dat niet veel geld opleverde. Ze woonden in een huis dat al snel de bijnaam *'den blende Fiel'* in de volksmond kreeg. In werkelijkheid was het een krot waarvan de bijnaam afgeleid zou zijn van het sociëteitsgebouw van de Philharmonie van Tilburg. De vergelijking zou tot stand zijn gekomen, doordat in beide gebouwen geen ramen aanwezig waren. Maar zij zou tevens geïnterpreteerd kunnen worden als een ludieke noot van kritiek op de exclusiviteit van het muzikale verenigingsleven.⁷⁵

Een andere bekende volksmuzikant was Arnoldus van Sommere (1842-1928), beter bekend onder zijn artiestennaam Jan Viool (zie figuur 3.5).⁷⁶ Als gewond Zouaaf keerde hij rond 1876 met verlof terug uit Italië om zich daarna in Tilburg te vestigen. Zijn leven zou postuum nog lang worden geromantiseerd. Lang na zijn dood waren er nog mensen die van Jan Viool afwisten en over hem schreven. Er werd gezegd dat hij geen officiële muzikale opleiding genoten had, maar puur op instinct en gevoel speelde. Mensen zouden hem tijdens zijn carrière vooral hebben bewonderd, omdat hij ze zo wist te beroeren.⁷⁷

Ook was er Hendrika Huts (1865-onbekend), beter bekend als Ka-Ka-Kaatje, naar het

⁷³ Ibidem, 54-59.

⁷⁴ Regionaal archief Tilburg-Zoek een persoon, <http://www.regionaalarchieftilburg.nl/zoek-een-persoon/persons> (geraadpleegd 11 januari 2018).

⁷⁵ J. Maas en G. Steijns, *Ik zal zinge, hil men lève. Tilburgs Liedboek* (Tilburg 2006) 39-41; Regionaal Archief Tilburg (399 Plaatsingslijst collectie en documentatie Tilburg), inv.nr. 1085, krantenknipsels muziekverenigingen Tilburg.

⁷⁶ Regionaal archief Tilburg-Zoek een persoon, <http://www.regionaalarchieftilburg.nl/zoek-een-persoon/persons> (geraadpleegd 11 januari 2018).

⁷⁷ R. Janssen, *We hebben gezongen en niks gehad* ' 3-16; Regionaal Archief Tilburg (399 Plaatsingslijst collectie en documentatie Tilburg), inv.nr. 917, Jan Viool, leven en dood van een oud-Zouaaf.

personage van een gelijknamig liedje dat ze zong (zie figuur 3.5).⁷⁸ Ze behoorde tot een groep liedzangers die rond de eeuwwisseling in de arbeiderswijken rondtrok, zoals Broekhoven om daar langs de deuren te gaan in de hoop liedteksten te verkopen en tegen betaling op te treden. Opvallend is dat we weten dat er sprake moet zijn geweest van meerdere liedzangers en volksmuzikanten, maar dat gegevens over het merendeel van deze mensen niet bewaard is gebleven, omdat er veelal sprake was van een orale overlevering en omdat de gemeente het beroep van straatmuzikant niet als officieel beroep erkende. Bij Huts blijkt dit uit het feit dat ze in het bevolkingsregister stond opgenomen als werkloos, terwijl ze leefde van haar muzikale activiteiten.⁷⁹

Uit figuur 3.5 kunnen we opmaken dat er in de Tilburgse volksmuziek geen restrictie was voor vrouwen om muziek te maken, aangezien twee van de vier onderzochte en nochtans bekende volksmuzikanten vrouwen waren. Ook valt het op dat in tegenstelling tot het verenigingsleven, waar leden over het algemeen uit Tilburg of omgeving kwamen, Hendrika Huts en Arnoldus van Sommere buiten Tilburg zijn geboren en opgegroeid en zij zich pas later in hun leven Tilburg hebben gevestigd.

Hoewel deze volksmuzikanten in de loop der tijd de status van Tilburgse cultfiguren kregen en voornamelijk met de armoede werden geassocieerd, was de traditie van de liedcultuur niet alleen iets van mensen die van musiceren probeerden rond te komen. Zo bracht de stichting *'Tilburgse taal'* in 2006 een liedboek uit getiteld *'Ik zal zinge, hil men leeve'*, met een selectie aan teksten en liederen die populair waren bij de Tilburgers, met uitleg over de context waarin deze liederen werden gezongen. Daarin wordt gesteld dat veel van de betreffende muziek anoniem is verzonnen en verspreid. Hoewel de teksten vaak in het plat Tilburgse dialect werden geschreven en gezongen, dienden de onderwerpen van deze muziek meerdere doelen voor de Tilburgers, zoals ter vermaak en educatie maar ook als uiting van protest tegen de sociale ongelijkheid in Tilburg. Bovendien zorgden deze liederen vaak voor verspreiding van informatie en nieuwsactualiteiten. Deze doelen werden echter niet geëxpliciteerd door de volksmuzikanten en waren vaak nauw met elkaar verweven.⁸⁰

Ter illustratie volgen hier enkele liedteksten met verschillende boodschappen. In figuur 3.1⁸¹ zien we een wijsje, afkomstig uit Tilburg, dat refereert aan de doordringende textielnijverheid die de stad Tilburg typeert. Hoewel het hier niet gaat om een liedje dat tijdens het werk gezongen werd, is

⁷⁸ Regionaal archief Tilburg-Zoek een persoon, <http://www.regionaalarchieftilburg.nl/zoek-een-persoon/persons> (geraadpleegd 11 januari 2018).

⁷⁹ R. Janssen, *We hebben gezongen en niks gehad*, 32; Maas, *Ik zal zinge*, 43; Regionaal archief Tilburg-Zoek een persoon, <http://www.regionaalarchieftilburg.nl/zoek-een-persoon/persons> (geraadpleegd 11 januari 2018); Regionaal archief Tilburg (1182 Collectie adresboeken van Tilburg), inv.nr. 1-6, adresboeken met de besturen van muziekverenigingen en beroepen van individuen.

⁸⁰ Maas, *Ik zal zinge*, 5.

⁸¹ A.J.A.C. van Delft, Heemkunde-artikelen & Tilburgse geschiedenis; Van vroeger dagen 120: Weversliedjes, <http://www.cubra.nl/auteurs/ajacvandelft/ajacvandelft055weversliedjes.htm> (geraadpleegd januari 2018).

het een komische verwijzing naar de manier waarop er in Tilburg gewerkt zou worden. Het verheerlijkt namelijk de mogelijkheid voor genot tijdens het werk, door het kunnen roken van de pijp en de eerlijke arbeid. Door de zinsnede 'En in Tilburg gaat dat zo' wordt bovendien een gevoel van saamhorigheid binnen de stad aangekaart.

Een ander voorbeeld van een liedje met een vergelijkbaar onderwerp is te zien in figuur 3.2.⁸² Dit zou wel tijdens het werk gezongen kunnen worden. Dit blijkt uit het woord 'wip', dat steeds weer terugkeert tijdens de refreinen en daardoor ritmisch overeenkomt met het geluid van de weefmachines. Op deze manier geeft het lied ook een praktische inkijk in het leven van wevers, aangezien maart, oktober en april worden benoemd als belangrijke maanden. Naast liedteksten die refereerden aan of correspondeerden met bepaalde werkzaamheden, zijn er ook teksten die protest uitten tegen de verhandelingen van de autoriteiten en de elite van de Tilburgse samenleving. De tekst in figuur 3.3, geschreven door de hierboven beschreven muzikant Jan Viool (Arnoldus van Sommere), bevat cynische satire, waarin een 'advocaat, rijke vrek, fabrikant, winkelier, boerenbeest, politieheer en twee Franse soldaten' worden bekritiseerd op hun mores.⁸³ Ten slotte waren er ook liederen die dienden om het leven te vieren, die door mensen werden gezongen op feestelijke gelegenheden, zoals de 'potpourri' van Mie Fiedel en derre Meens, te zien in figuur 3.4.⁸⁴ Liederens zoals deze zouden zij gecompileerd hebben uit velerlei reeds bestaande liederen. Hier komen verschillende thema's bij elkaar, zoals 'de sik', een metonymie voor een geit die het pastorale karakter van Tilburg aanduidt en de fictieve figuren Mie Katoen en Jan Toerlezjoer, die volgens een bourgondische levensstijl leven, wat als typerend werd geacht voor mensen uit Tilburg en omgeving. Sint Job verwijst naar de heilige die in het nabij Tilburg gelegen dorp Enschoot vereerd werd, waar mensen een jaarlijkse bedevaart naar ondernamen. Dit thema zegt daarmee iets over de lokale katholieke rituelen die in Tilburg bestonden tijdens de onderzoeksperiode.

In het eerste hoofdstuk is gebleken dat het musiceren in verenigingen exclusief toegankelijk was voor muzikaal geschoolde mannen met een burgerlijke achtergrond, die hun repertoire moesten aanpassen aan de gelegenheid. Zij vermaanden zich tot doel om door te musiceren dichterbij elkaar te komen. De volksmuziek en de liedcultuur hadden echter geen universeel of uitgesproken doelstelling, hoewel liederen een diversiteit aan onderwerpen kenden en vaak van praktisch nut waren. Dit kwam omdat ze ter instructie dienden tijdens werkzaamheden of ter gelegenheid van bepaalde festiviteiten de gepaarde tradities en rituelen extra betekenis gaven. Tot slot kunnen we stellen dat de volksmuzikanten zeker de sociale verhoudingen van Tilburg aankaartten in de

⁸² Ibidem.

⁸³ Maas, *Ik zal zinge*, 29-31.

⁸⁴ Ibidem, 41.

liedcultuur, waarin ze kritiek leverden op de verschillen in welvaart en levensstijlen binnen het sociale leven van de Tilburgse samenleving. Dat de volksmuziek echter bijdragend of sturend was in de sociale verhoudingen van Tilburg is niet het geval, omdat er geen voorbeelden zijn van liederen die sturend waren in de sociale verhoudingen van Tilburg .

Om deze conclusie terug te koppelen naar de maatschappelijke functionaliteit van volksmuziek zoals beschreven door Nettl blijkt er in Tilburg wel sprake te zijn van volksmuziek die de arbeiderscultuur en het milieu van armoede een eigen identiteit gaven en die zich afzetten tegen de gevestigde elite en daarnaast tekenend was voor de tradities en gebruiken van Tilburg en de omgeving.⁸⁵ Ook het argument van Grijp dat volksmuziek het saamhorigheidsgevoel tussen mensen benadrukt, komt terug in het gevoel van groepsidentiteit die in de liederen en het dialect worden bezongen.⁸⁶ Bovendien past dit onderzoek naar Tilburgse volksmuziek bij de definitie van volksmuziek van Ling, aangezien de onderzochte liederen de dagelijkse bezigheden en werkzaamheden van actoren muzikaal ondersteunden en ze vaak specifiek hoorden bij bepaalde rituelen, passages of seizoenen.⁸⁷

⁸⁵ B. Nettl, *Folk and Traditional Music of the Western Continents*.

⁸⁶ L. Grijp ed., *Een Muziekgeschiedenis der Nederlanden*.

⁸⁷ J. Ling, *A History of European Folk Music*, vert. L. Schenck en R. Schenck, 1-10.

Hoofdstuk 4 : Mathieu Josef Kessels en het Tilburgse muziekleven

In dit hoofdstuk analyseer ik hoe de komst van M.J.H. Kessels anno 1888-1889 het Tilburgse muziekleven veranderde. Om de invloed van de heer Kessels in kaart te brengen voor Tilburg is het ten eerste van belang om te kijken naar de persoon Mathieu Kessels. Daarnaast zal ik me richten op de muziekinstrumentenfabriek en muziekuitgeverij van Kessels en een beschrijving geven van de praktijken en producten die deze ondernemingen voortbrachten. Vervolgens onderzoek ik de klanten die de fabriek en de uitgeverij er in het binnen- en buitenland op nahielden. Ook ga ik in op de extra activiteiten en gebeurtenissen die Kessels in het Tilburgse muziekleven heeft veroorzaakt en de teloorgang van de muziekfabriek tussen 1910 en 1932. Ik zal de vraag proberen te beantwoorden op welke manier M.J.H. Kessels van belang was voor het Tilburgse muziekleven en in hoeverre zijn invloed bijdroeg aan, dan wel sturend was in het Tilburgse sociale leven. Hierbij zal ik met name gebruik maken van de literatuur van Eveline Passier (voormalig conservator van de Tilburgse instrumentenfabriek), Luud de Brouwer, Zomerdijk en de archiefbronnen over Kessels. Tot slot moet kort vermeld worden dat het vroege bedrijfsarchief van Kessels helaas niet volledig bewaard is gebleven, omdat Mathieu Kessels post over zijn zakelijke financiën aan huis liet leveren en hij deze na zijn ontslag in 1914 nooit aan het bedrijf heeft afgegeven. De echte zakelijke archivering begint dus pas vanaf 1914, vandaar dat er zo weinig archiefmateriaal is over eerdere jaren.⁸⁸

Mathieu Jozef Hubert Kessels (1858-1932) was een ondernemer afkomstig uit het Limburgse Heerlen, waar hij vanaf zijn achtste levensjaar muzieklessen volgde en aanleg toonde voor het uitvoeren en componeren van muziek. Zijn vader Jozef Pieter Kessels was 'kledermaker' en was kiesgerechtigd, omdat hij de zogenaamde kiestol van het censuskiesrecht kon betalen.⁸⁹ Daaruit kunnen we opmaken dat Mathieu Kessels vanuit een financieel oogpunt uit een bovengemiddeld vermogend milieu kwam. Deze geprivilegieerde positie stelde hem later in staat om zijn onderneming in samenwerking met zijn broer Jos Kessels vorm te geven. In 1886, nadat Jos naar Tilburg was verhuisd omdat hij de functie van directeur van de Nieuwe Koninklijke Harmonie te Tilburg verkreeg, volgde Mathieu al snel en zette aanvankelijk in Tilburg de muziekuitgeverij voort die hij in 1880 met zijn broer in Heerlen had opgericht. Tevens bracht Mathieu Kessels vanaf 1886 het muziektijdschrift 'De Muziekbode' uit, dat hij zelf redigeerde en wat wekelijks uitkwam. Het tijdschrift bevatte

⁸⁸ L. de Brouwer, *Inventarissen van de archieven van de muziekinstrumentenfabrieken en muziekuitgeverijen van M.J.H. Kessels en hun opvolgers (1871)881-1957(1968)* (Tilburg 1993) 15.

⁸⁹ E. Passier, *De opmars van de muziekindustrie. 'Kessels en Passier, ondernemers met passie voor muziek'* (Tilburg 2013) 6-8.

artikelen over algemeen muzieknieuws en fungeerde als catalogus voor diverse muziekartikelen. Mede hierdoor zou Kessels al snel uitgenodigd worden om langs te komen bij veel Noord-Brabantse muziekverenigingen.⁹⁰

Mathieu Kessels was ervan overtuigd dat muziek van alle mensen zou moeten zijn en dat het goed was als juist mensen uit het werkersmilieu zich bezig konden houden met het maken van muziek. Zo vond hij het doel van muziek de beschaving vooruit te helpen en als alternatief te dienen voor de ‘verouderde uitspanningen des volks’, zoals drankmisbruik onder de lagere klassen.⁹¹ In de onderzoeksperiode 1864-1910 werd deze opvatting vaker geopperd door de notabelen van de samenleving. Dit denkbeeld is later in academische kringen het beschavingsoffensief gaan heten.⁹² Kessels eigen composities waren dan ook vaak geïnspireerd door stadse en alledaagse taferelen. Daarnaast had Kessels een fascinatie voor militaire thema’s. Veel van zijn klanten in Noord-Brabant bestonden dan ook uit leden van militaire korpsen met wie hij persoonlijk goede relaties onderhield.⁹³

Vanaf 1888 richtte Mathieu Kessels een kleine reparatieafdeling op, waar muziekinstrumenten gerestaureerd en gerepareerd konden worden. Dit valt ook te zien als we kijken naar figuur 4.1 en 4.2, waar gegevens over het Tilburgse klantenregister van Kessels over de jaren 1887-1889 instaan.⁹⁴ Deze tonen aan dat een groot deel van de reserveringen betrekking heeft op gerepareerde instrumenten. Ook valt op dat er losse onderdelen verkocht werden, wat erop duidt dat veel mensen in deze periode zelf nog onderdelen aan hun instrumenten vervingen. Kessels kwam op het idee van een reparatieafdeling, nadat er drie Duitse arbeiders bij hem aan de deur hadden gestaan die werk zochten. Hoewel hij eigenlijk van plan was zijn kapotte instrumenten op te sturen naar Parijs, bood hij deze Aug. Rotte, Alvs. Fos en Rud. Sander, die niet in het Tilburgse bevolkingsregister voorkwamen, onderdak in ruil voor reparatie van zijn instrumenten. Kessels was zo enthousiast over hun werk, dat hij besloot ze permanent aan te nemen. Dit verhaal klopt, aangezien deze drie instrumentmakers stonden ingeschreven op het adres van Mathieu Kessels in

⁹⁰ Passier, *De opmars van de muziekindustrie*, 9; Zomerdijk, *Het Muziekleven in Noord-Brabant*, 184.

⁹¹ Passier, *De opmars van de muziekindustrie*, 12.

⁹² T. Korver, ‘De beheerste klasse’, *Sociologische Gids* 32:3 (1985) 218-231, aldaar 221–222.

⁹³ P. Hofland, M.J.H Kessels – Tilbourg. De opkomst en de ondergang van een Tilburgse muziekinstrumentenfabriek, (videoproductie, Tilburg 2005).

⁹⁴ Regionaal Archief Tilburg (523 Inventaris van het archief van de Nederlandsche fabriek van muziekinstrumenten en muziekuutgeverij M.J.H Kessels, later koninklijke Nederlandsche fabriek van muziekinstrumenten, M.J.J. Kessels, (1871) 1881-1912), inv.nr. 1,2, een korte geschiedenis over de Koninklijke Nederlandse Fabriek van Muziekinstrumenten en het debiteurenboek 1886-1889.

het jaar 1889.⁹⁵ Daarmee was Kessels de eerste fabrikant te Tilburg die buitenlandse werkkrachten in dienst nam.

Na aanhoudende groei en vele successen, verhuisde de onderneming meerdere keren binnen Tilburg naar grotere en meer geschikte werkplaatsen. Kessels bedrijf kon nu een echte instrumentenfabriek genoemd worden. Zo was er na de eerste uitbreiding in 1889 plaats voor een smidse, die instrumenten makkelijker kon repareren en waarmee ook koperen blaasinstrumenten gemaakt werden.⁹⁶ Bij de tweede uitbreiding die reeds volgde in 1890, werd er ook een aanvraag ingediend voor een afdeling voor houten blaasinstrumenten, strijk- en slaginstrumenten.⁹⁷ Kessels liet meerdere technici uit Duitsland en een klankbekermaker uit Brussel komen om deze nieuwe afdelingen te bestieren. Hij ontving deze contacten via de Duitse arbeiders die initieel bij hem aan de deur stonden. Deze personen nam hij persoonlijk aan door zelf naar Duitsland af te reizen, aangezien hij zeker wilde zijn van de vereiste vakkennis van zijn personeel. Ook koos Kessels bij voorkeur mannen die een vrouw en kinderen hadden, omdat deze honkvaster en daardoor loyaler waren.⁹⁸ In 1892 nam hij respectievelijk de muziekuitgeverij 'Le Metronome' in Brussel over, waarvan Jos Kessels werd aangesteld als nieuwe directeur. In 1894 nam hij tevens de fabriek P. van Osch in Zuid-Limburg over, die blaasinstrumenten fabriceerde. In 1899 richtte hij, na een volgende verhuizing naar een grotere fabriekshal, ook nog speciaal een afdeling op voor piano's.⁹⁹ Naast instrumenten produceerde Kessels nog tal van andere producten die aan muziek gerelateerd waren. Zo liet hij ook grammofoons, platen, metronomen, autoclaxons, Zwitserse klokjes en petten voor muziekgezelschappen maken.¹⁰⁰ De fabriek bereikte haar hoogtepunt onder Kessels vlak voor de eerste wereldoorlog, toen het bedrijf circa 200 tot 250 werknemers in dienst had.¹⁰¹

De prijzen voor instrumenten werden door de uitbreidingen en door groei van de ondernemingen van Kessels betaalbaarder voor meerdere mensen, waardoor het leren spelen van een muziekinstrument voor meer mensen toegankelijk werd. Voor beginnende violisten waren er violen vanaf 6 tot 10 gulden beschikbaar. Cello's waren er vanaf 25 gulden tot 300 gulden. Piano's

⁹⁵ Regionaal archief Tilburg (4 Inventaris van het archief van het Gemeentebestuur van Tilburg, (1781) 1810 - 1907 (1973)), inv.nr. 1075.

⁹⁶ L. de Brouwer, 'De Muziekinstrumentenfabriek van M.J.H. Kessels en de voortzettingen daarvan' *Tilburg. Tijdschrift voor geschiedenis, monumenten en cultuur* 9:4 (1991) 92-102, aldaar 93.

⁹⁷ Ibidem, 93-94.

⁹⁸ De Brouwer, *Inventarissen van de archieven van de muziekinstrumentenfabrieken*, 8.

⁹⁹ Ibidem, 9-10.

¹⁰⁰ Zomerdijk, *Het Muziekleven in Noord-Brabant*, 182.

¹⁰¹ Ibidem, 184-185.

waren er vanaf 450 gulden.¹⁰²

Terugkomend op figuur 4.1 blijkt dat vooral het muziekpapier en het tijdschrift de Muziekbode een hoge prijs hadden ten opzichte van de onderdelen die er voor instrumenten werden verkocht. Daarnaast zien we ook van Groenendaal terug als klant van Kessels. Deze man was voorheen de directeur van Orpheus (figuur 1.3) en was in deze periode verantwoordelijk voor de muzikeducatie van Sint-Caecilia, wat aangeeft dat muziekproducten en muziekinstrumenten van de onderneming van Kessels wellicht de meest voordehand liggende keuzes waren bij de in het eerste hoofdstuk onderzochte Tilburgse muziekverenigingen.¹⁰³ Tot slot kan gesteld worden dat al deze personen geboren zijn tussen 1830 en 1850, waardoor ze in de periode waarin ze deze bestellingen plaatsten bij de fabriek van Kessels, tussen de 35 en 60 jaar oud waren. Ook waren het allemaal mannen. De meeste klanten beoefende een zelfstandig ambachtelijk beroep uit, waardoor ze deel uitmaakten van het burgerlijke milieu van Tilburg.

Kessels had naast zijn klanten uit Tilburg en andere steden ook veel buitenlandse klanten. Dit valt zeker te verklaren na de overname van het Brusselse Le Metronome, waarvan het grootste deel van de klanten zich in België en Luxemburg bevond. Daarnaast zijn er ook registers in de archieven te vinden met contacten in Zwitserland, Pruisen, Frankrijk, Italië, Spanje, Canada, Amerika, Afrika en Azië.¹⁰⁴ Omstreeks 1900 werd hij tevens de hofleverancier van koningin Wilhelmina en werd hij de vaste leverancier voor het Nederlands-Indische, keizerlijk Turkse, Russische, Belgische, Roemeense en Portugese leger.¹⁰⁵

Uit figuur 4.3 blijkt welke muziekstukken er in 1889 bij muziekvereniging L'echo des Montagnes populair waren; het laat zien welke stukken er werden gespeeld tijdens een concours in Wageningen in 1889.¹⁰⁶ Deze stukken zijn gebundeld in een boek dat werd uitgegeven door de uitgeverij van Kessels, wat aantoont dat Tilburgse muziekgezelschappen hun bladmuziek tevens bij Kessels konden bestellen. Bovendien valt op dat 12 stukken door de gebroeders Kessels zelf zijn gecomponeerd, wat in een repertoire van 43 stukken een behoorlijk aantal is. De muzikale invloed

¹⁰² Ibidem, 182.

¹⁰³ Regionaal Archief Tilburg (399 Plaatsingslijst collectie en documentatie Tilburg), inv.nr. 1013, krantenknipsels over de besturen van St. Caecilia.

¹⁰⁴ Regionaal Archief Tilburg (523 Inventaris van het archief van de Nederlandsche Fabriek van Muziekinstrumenten en Muziekuitgeverij M.J.H. Kessels, later Koninklijke Nederlandsche Fabriek van Muziekinstrumenten, M.J.H. Kessels, (1871) 1881-1912), inv.nr. 4,5,6,7,8, registers en adresboeken voor het buitenlandse klantenbestand.

¹⁰⁵ Zomerdijk, *Het Muziekleven in Noord-Brabant*, 181.

¹⁰⁶ Regionaal Archief Tilburg (258 Inventaris van het archief van muziekvereniging L'Echo des Montagnes te Tilburg (1871-1977)), inv.nr. 104, bladmuziek.

van deze heren op L'Echo des Montagnes is dus groot geweest. Qua genres valt op dat de fantasieën en potpourri's (verzamelwerken) in trek waren. Dit zijn muziekstukken die er om bekend staan veel dynamische wendingen te bevatten en veel vrijheid van interpretatie over te laten aan de muzikant. De nadruk van het musiceren op het concours zal daardoor voor L'Echo des Montagnes waarschijnlijk gelegen hebben op dynamisch en gevoelsmatig samenspel en minder op technische excellentie. Veel componisten lijken daarnaast ook een Franse of Duitse achternaam te hebben, waaruit mag worden opgemaakt dat buitenlandse muziekstukken in de vereniging populairder waren dan muziek van Nederlandse componisten, met de uitzondering van de heren Kessels daargelaten. Kessels verbond zich dus aan het bestaande verenigingsleven in Tilburg, door instrumenten te leveren en muziekstukken voor ze te schrijven.¹⁰⁷

Omstreeks 1900, toen hij hofleverancier werd, verbond Kessels een eigen harmonie aan zijn bedrijf, naar het model van de bestaande muziekverenigingen. De muzikanten bestonden echter uitsluitend uit zijn eigen arbeiders. Naar eigen zeggen deed hij dat, omdat het hem profijt zou opleveren dat zijn werknemers meer betrokken raakten bij het bedrijf, omdat ze dan zelf met muziek bezig waren en daardoor op tijd op het werk verschenen. Tevens speelde voor Kessels het eerder beschreven principe dat muziek iets van alle mensen zou moeten zijn en niet slechts voorbehouden aan een exclusieve elite.¹⁰⁸ De bedrijfsharmonie was, net als de vele andere muziekverenigingen die wel exclusief toegankelijk waren, opgericht vanuit het idee dat deze moest dienen 'ter lering en vermaak'. De bedrijfsharmonie fungeerde echter niet alleen als een club van dilettanten, maar sleepte ook al snel medailles in de wacht van landelijke concoursen, die als promotiemateriaal op fabrieksposters en kaarten verschenen.¹⁰⁹

Naast zijn eigen onderneming en zijn bedrijfsharmonie had Mathieu Kessels tal van andere wapenfeiten op zijn naam staan. Zo was hij de secretaris én jurylid van het internationale concours dat in Tilburg in 1893 werd gehouden ter gelegenheid van het 50 jarige bestaan van de Nieuwe Koninklijke Harmonie. Toen in 1895 de koningin-regentes Emma en prinses Wilhelmina naar Tilburg kwamen, had Kessels 2000 muzikanten uit verschillende Brabantse muziekkorpsen laten komen, die zijn eigen composities '*Oranje Triumph Marsch*' en '*Wien Neerlands Bloed*' speelden. Met hulp van de Nieuwe Koninklijke Harmonie richtte hij in 1898 een symfonieorkest op, die op het 75-jarig jubileum in 1918 nog steeds bestond. In 1901 begeleidde hij 1800 muzikanten voor een muziekuitvoering voor het paleis Noordeinde in Den Haag bij het huwelijk van koningin Wilhelmina. In 1904 organiseerde hij mede het '*Groot Nationaal Concours*' te Tilburg en in 1905 de grote militaire

¹⁰⁷ Passier, *De opmars van de muziekindustrie*, 12-13.

¹⁰⁸ Ibidem, 17.

¹⁰⁹ Ibidem, 55.

muziekfeesten waar alle Nederlandse militaire korpsen aan deelnamen. Kessels was medeoprichter van de *'Koninklijke Nederlandse Federatie van Muziekgezelschappen'*. In 1908 werd hij zoals ook in het tweede hoofdstuk wordt vermeld, de eerste onbezoldigd directeur van De Vereeniging Tilburgsche Muziekschool in de eerste jaren van haar bestaan. Ten slotte werden er onder leiding van Kessels ook vele armenconcerten gegeven, zowel in de omgeving van Tilburg als andere steden in Nederland.¹¹⁰

Hoewel het met de fabriek van Kessels na 1905 financieel gezien steeds slechter ging en Kessels uiteindelijk zelfs in 1914 uit zijn eigen bedrijf werd ontslagen na een interne machtsstrijd, was de invloed van Kessels op het Tilburgse muziekleven reeds onuitwisbaar.¹¹¹ De fabriek zou na het ontslaan van Kessels onder leiding van W.D.M König de *'Koninklijke Nederlandsche Fabriek van Muziekinstrumenten'*, ofwel Konefa gaan heten. Op dat moment telt het bedrijf nog 58 werknemers ten opzichte van de 200 tot 250 enkele jaren eerder.¹¹² Kessels liet het hier echter niet bij zitten en opende tegenover zijn oude fabriek een nieuwe fabriek onder de naam *'Nederlandsche Fabriek van Muziekinstrumenten'*. Hoe hij deze nieuwe onderneming wist te bekostigen is niet duidelijk, aangezien hij zijn salaris van 8000 gulden per jaar en 88 aandelen met een waarde van 88.000 gulden kwijt was geraakt na zijn ontslag. Zijn inkomen daalde in 1914 van 12.000 gulden naar 8000 gulden en in 1915 van 8000 naar 6500 gulden, maar steeg daarna weer door de groei van zijn bedrijf. Zo wist hij geleidelijk enkele werknemers terug te winnen, richtte hij omstreeks 1920 opnieuw een fabrieksharmonie op en bracht hij het tijdschrift *'De Nieuwe Muziekbode'* uit. Tussen Kessels en König bestond veel oud zeer en rivaliteit en in deze periode bekritiseerden ze elkaar dan ook vaak; König deed dat in het tijdschrift *De Muziekbode* en Kessels in *De nieuwe Muziekbode*. Hoewel König het kapitaal en de middelen bezat, ging het met Konefa financieel steeds slechter, omdat König niet genoeg verstand van zaken had, niet de intieme relaties met klanten onderhield zoals Kessels dat voorheen wel deed, Kessels als directe concurrent behield en de Eerste Wereldoorlog de export en grondstoffenvoorziening steeds duurder maakte. In 1924 werd Konefa ontbonden en hoewel het een doorstart maakte, werden diverse nevenactiviteiten steeds belangrijker dan muziekinstrumentenfabricage.¹¹³ Met de nieuwe onderneming van Kessels zou het in de jaren twintig echter steeds beter gaan, maar hij werd door ouderdom gedwongen te stoppen. Hij overleed op 21

¹¹⁰ Hofland, M.J.H Kessels – Tilbourg.

¹¹¹ E. Passier, *De opmars van de muziekindustrie*, 49.

¹¹² Zomerdijk, *Het Muziekleven in Noord-Brabant*, 185.

¹¹³ Regionaal Archief Tilburg (523 Inventaris van het archief van de Nederlandsche Fabriek van Muziekinstrumenten en Muziekuitgeverij M.J.H. Kessels, later Koninklijke Nederlandsche Fabriek van Muziekinstrumenten, M.J.H. Kessels, (1871) 1881-1912), inleiding.

december 1932.¹¹⁴

Concluderend hebben de activiteiten van Kessels het muziekleven van Tilburg geïntensiveerd en groter van omvang gemaakt dan voorheen het geval was. Musiceren en het spelen op muziekinstrumenten werd in de onderzoeksperiode 1864-1910 door toedoen van Kessels een toegankelijker bezigheid voor mensen uit een bredere laag van de bevolking, ook voor mensen uit het arbeidersmilieu. Zowel in hun vrije tijd, als in de vorm van muziekonderwijs, als op hun werk in de vorm van de bedrijfsharmonie konden arbeiders nu deelnemen aan het muziekleven. Aan de andere kant wist Kessels met zijn organisatorisch talent en kosmopolitische houding veel notabele figuren uit het muziekleven van andere steden of zelfs het buitenland naar Tilburg te halen. Daardoor ging het muziekleven de sociale verhoudingen van Tilburg steeds meer beïnvloeden, omdat mensen met verschillende sociale achtergronden elkaar rondom de bezigheid van muziek maken ontmoetten en ervaringen uitwisselden. Muziek werd hierdoor steeds meer een sociaal-maatschappelijk gemeengoed.

¹¹⁴ Zomerdijk, *Het Muziekleven in Noord-Brabant*, 185-186.

Conclusie

Om antwoord te kunnen geven op de hoofdvraag in hoeverre muziek te Tilburg bijdroeg aan, dan wel sturend was in het sociale leven in Tilburg van 1864 tot 1910, is het van belang om de bevindingen uit de afzonderlijke hoofdstukken met elkaar te vergelijken en verbinden. In mijn scriptie heb ik gepoogd om het Tilburgse muziekleven per hoofdstuk te belichten vanuit verschillende invalshoeken, enerzijds om recht te doen aan de diversiteit van het Tilburgse muziekleven in een zo volledig mogelijke omvang, anderzijds om deze invalshoeken met elkaar te kunnen vergelijken met betrekking tot hun rol in het sociale leven van Tilburg gedurende mijn onderzoeksperiode. Ik zal nu uiteenzetten welke historische actoren het meeste van belang waren in het Tilburgse muziekleven en beantwoorden hoe zij zich tot elkaar verhielden in de Tilburgse casus. Daarnaast zal ik letten op de rol die ze speelden in het muziekleven van Tilburg en analyseer ik de voornaamste redenen van de verschillende historische actoren om muziek te maken en te verspreiden in Tilburg en omgeving. Hierbij zal ik de nadruk leggen op de invloed die zij hadden op de sociale verhoudingen van Tilburg. Daarnaast zal ik de relevantie van mijn onderzoek aantonen door middel van een terugkoppeling naar de historiografie die ik in mijn inleiding heb besproken.

In het eerste hoofdstuk stonden de Tilburgse concertcultuur en de muziekverenigingen Orpheus, L 'Echo des Montagnes en Sint Caecilia centraal. De verenigingen waren grotendeels gebonden aan verschillende wijken van Tilburg. Muziek maken ter vermaak en het nader tot elkaar brengen van mensen, waren de voornaamst geformuleerde ambities van deze gezelschappen. Echter bleek wel dat deze verenigingen in de praktijk exclusief toegankelijk waren voor mannen die het zich financieel konden permitteren om ofwel gewoon lid of erelid te worden door contributie te betalen, ofwel werkend lid te worden doormiddel van een muzikale vooropleiding, die tevens geld kostte. Door deze financiële eis van de verenigingen waren bijna alle leden bovengemiddeld vermogend en hadden een ambachtelijk of ondernemend beroep. Leden waren vaak familie of kennissen uit de nabije leefomgeving, wat het saamhorigheidsgevoel versterkte, maar ook de exclusiviteit van de vereniging benadrukte. Leden die afkomstig waren van buiten Tilburg waren een minderheid.

Ondanks de exclusiviteit van het lidmaatschap waren concerten van de muziekverenigingen regelmatig publiekelijk toegankelijk en namen de verenigingen de taak op zich om muzikaal vermaak te bieden aan mensen die vanwege hun financiële achtergrond uitgesloten waren van participatie in het muzikale verenigingsleven. Dit gebeurde dan vaak tijdens festiviteiten en processies. De gemeente speelde hier op in door het bouwen van kiosken en podia in de buitenlucht van pleinen en stadsparken, waardoor de publieke ruimte steeds meer werd ingericht op cultuuroverdracht middels openbare muziekkuitvoeringen. Daarnaast organiseerden muziekverenigingen ook armenconcerten,

waarvan de opbrengst bedoeld was voor de minderbedeelden van de samenleving.

In het tweede hoofdstuk heb ik het muziekonderwijs te Tilburg onderzocht. Aanvankelijk namen de wijken van Tilburg en daardoor de meeste muziekverenigingen die aan de Tilburgse wijken verbonden waren, de taak op zich om muziekonderwijs te bieden aan jongens met als doel de aanwas van werkende leden voor de vereniging garant te stellen. Hiervoor ontvingen de wijkscholen wel enige gemeentesubsidie, maar dit was niet genoeg om het lesgeld dusdanig te kunnen verlagen, zodat iedereen zich muziekles kon permitteren. Hieruit blijkt opnieuw de exclusiviteit van muziekonderwijs op grond van financiën. Meisjes volgden in deze periode tevens geen muziekonderwijs. De exclusiviteit van muziekonderwijs op basis van vermogen en geslacht veranderde met de komst van de Vereeniging Tilburgsche Muziekschool in 1908: de eerste overkoepelende gemeentelijke muziekschool van Tilburg. Deze ontving substantieel meer gemeentesubsidie en was in tegenstelling tot de eerdere particuliere wijkscholen ook door een gemeentelijk besluit opgericht, met als gevolg dat de prijs voor muziekonderwijs lager werd en jongeren uit minder vermogende families nu ook in aanmerking kwamen voor muzieklessen. Tevens zien we ook dat meisjes voor het eerst muziekles kregen en er meer keuzemogelijkheid was voor verschillende muziekinstrumenten. Bovendien was er de keuze om muziekinstrumenten te bespelen waar ook als solist op gespeeld kon worden, namelijk de piano, de viool en de cello. In plaats van muziek maken voor een vereniging, was het nu mogelijk om te musiceren als persoonlijke vrije tijdsbesteding.

Het derde hoofdstuk ging over de volksmuziek en liedcultuur van Tilburg. Ongeschoolde musici traden op als straat- of gelegenheidsmuzikanten en verdienden daar de kost mee. Toch was het musiceren van volksmuziek niet alleen voorbehouden aan mensen die van liederen zingen en spelen hun beroep maakten, maar volksmuziek diende ook een praktisch en educatief doel: mensen uit het arbeidersmilieu schreven vaak liederen die vaak tijdens het werk werden gezongen. Omdat de volksmuziek in deze periode geen overkoepelend instituut kende, is er weinig van de Tilburgse liedcultuur uit deze periode opgeschreven. Binnen deze liedcultuur was er namelijk vooral sprake van een orale overlevering. De Tilburgse volkse liedcultuur verschilde van het verenigde muziekleven in de zin dat er geen sprake was van exclusiviteit op basis van vermogen of geslacht en er ook anderszins geen afgebakende eisen bestonden om volksmuzikant te kunnen zijn. Er waren zowel mannelijke als vrouwelijke volksmuzikanten die op straat en op feesten optraden en daaraan hun bestaansrecht ontleenden. In de volksmuziek werden bovendien zeer uiteenlopende onderwerpen bezongen, vaak in liederen en melodieën die dagelijkse bezigheden moesten vereenvoudigen of veraangenamen. Wel moet worden gesteld dat de mensen die zich in de onderzoeksperiode bezig hielden met volksmuziek, vaak in armoede verkeerden, omdat het maken van muziek, vaak naast andere werkzaamheden, een noodoplossing was om toch financieel rond te komen. In de

gemeenteregisters stonden deze mensen vaak ook te boek als werkloos of werkzaam als ongeschoolde arbeider.

In het vierde hoofdstuk onderzocht ik de praktijken van M.J.H. Kessels, zijn rol binnen het Tilburgse muziekleven en de uitwerkingen hiervan op de sociale verhoudingen van de stad. De praktijken van Kessels waren omvangrijk op het gebied van muziek, aangezien hij een velerlei aan zaken op het gebied van muziek publiceerde, produceerde, componeerde, dirigeerde en organiseerde. Zijn muziekinstrumentenfabriek en muziekuutgeverij hebben er voor gezorgd dat er werkgelegenheid werd gecreëerd en dat zijn arbeiders, die het zich niet konden veroorloven om lid te worden van een muziekvereniging, toch konden spelen in zijn bedrijfsharmonie. Door toedoen van Kessels groeide de omvang van muziek-gerelateerde activiteiten in Tilburg en omgeving en was er ook meer aandacht voor muzikanten van buiten de stad zoals bij het Groot Nationale Concours en de grote militaire muziekfeesten. Bovendien was Kessels de eerste onbezoldigd directeur van de Vereniging Tilburgsche Muziekschool. Door Kessels vond er dus een sociale veralgemenisering plaats op het gebied van muziek.

Concluderend zal ik nu de hoofdvraag beantwoorden in hoeverre muziek te Tilburg bijdroeg aan, dan wel sturend was in het sociale leven in Tilburg van 1864 tot 1910. Belangrijk bij het beantwoorden van deze hoofdvraag is het besef dat het sociale leven van Tilburg niet alleen werd gedefinieerd door de afbakening 'wie er musiceerde in Tilburg tussen 1864 en 1910' op basis van de in de inleiding benoemde begrippen van gender en inkomens- en beroepsgroep. Het is echter ook belangrijk om de culturele normen en waarden te betrekken bij het sociale leven, aangezien dit de maatschappelijke context vormgaf, waarin de onderzochte actoren zich bewogen ten opzichte van elkaar en waarbinnen muziek werd beoefend. Rekening houdende met dit besef moet muziek, en dan met name de toegankelijkheid tot muziek, gezien worden als een instrument dat door verschillende historische actoren werd ingezet om anderen te accepteren in dan wel buiten te sluiten uit een eigen (sub)cultuur, waarin de premisse gold dat de ander zich op een vergelijkbare of gemeenschappelijke manier gedroeg. Op welke manier actoren vervolgens overeenkwamen of verschilden van elkaar, heb ik nader bepaald op basis van gender, inkomens- en beroepsgroep en geboorteplaats.

Dit benoemd hebbende had muziek maken in een geschoolde en verenigde context te Tilburg aanvankelijk voornamelijk een exclusieve, ofwel buitensluitende werking in het sociale leven, waarbij een minderheid van bovengemiddeld vermogende mannen zich onderscheidde van de meerderheid van de Tilburgse samenleving in vorm van muziekgezelschappen. De exclusiviteit van deze muziek werd in stand gehouden door de tevens exclusieve toegang tot muziekonderwijs voor deze specifieke groep. Na verloop van tijd veranderde echter de exclusiviteit van het musiceren binnen een geschoolde en verenigde context door een aantal kenmerkende ontwikkelingen.

De eerste ontwikkeling was dat muziekverenigingen, mede door toedoen van de gemeente in de vorm van publieke kiosken en podia, steeds meer mogelijkheden hadden om openbare concerten in de buitenlucht te geven, waardoor de ten gehore gebrachte muziek niet alleen de verenigingsleden nader tot elkaar bracht en voorzag van vermaak, maar ook de toehoorders van deze concerten. Een tweede ontwikkeling was de komst van de muziekuitgeverij en muziekinstrumentenfabriek van Kessels in Tilburg, dat naast toenemende werkgelegenheid ook zorgde dat mensen uit een bredere laag van de bevolking met muziek in aanraking kwamen. Dit culmineerde omstreeks 1900 in de oprichting van de bedrijfsharmonie van Kessels, die er baat bij had dat zijn werknemers leerden spelen op de muziekinstrumenten die ze zelf produceerden. Bovendien werden door zijn praktijken zijn afzetmarkt vergroot. Daarnaast zorgden andere nevenactiviteiten die Kessels in Tilburg organiseerde ervoor dat Tilburg een stad werd waar muzikanten uit andere steden en landen op bezoek kwamen tijdens grootschalige openbare gelegenheden. Hierdoor kreeg Tilburg steeds meer het imago van een muziekstad. De derde ontwikkeling was de oprichting van de Vereniging Tilburgsche Muziekschool in 1908, waarbij Kessels tevens betrokken was. Dit was een kenmerkende ontwikkeling, omdat het door de hoge gemeentesubsidie nu voor zowel jongens als meisjes uit gezinnen met gemiddeld of onder gemiddeld vermogen mogelijk werd om muziekonderwijs in een velerlei disciplines te gaan volgen. Tot aan het einde van de onderzoeksperiode valt ook op dat deze muziekschool dan ook in leerlingenaantallen groeit.

De volksmuziek van Tilburg stond los van deze ontwikkelingen, aangezien de Tilburgse liedcultuur niet exclusief was voorbehouden aan een bepaalde groep actoren, omdat van meet af aan zowel mannen als vrouwen met uiteenlopende achtergronden deelnamen aan de liedcultuur. Op het gebied van volksmuziek treden daarom dan ook geen noemenswaardige ontwikkelingen op in de periode 1864-1910 met betrekking tot een veranderende culturele norm en een uitwerking op de sociale verhoudingen van Tilburg.

Afsluitend kan worden vermeld dat de culturele normen en waarden rondom muziek in een alomvattende context tussen 1864 en 1910 in Tilburg veranderd zijn, waarbij de algemene tendens met betrekking tot het sociale leven was dat muziek steeds meer tot een immaterieel gemeengoed begon te horen, voor en door Tilburgers ongeacht geslacht, vermogen, beroep of komaf. Deze ontwikkeling is verbonden met de opkomst van het idee van vrije tijd en de invulling hiervan aan het einde van de negentiende en het begin van de twintigste eeuw, waarbij muziek steeds meer gezien werd als een verantwoorde activiteit ter ontspanning en vermaak, die tevens het doel diende om mensen uit de Tilburgse gemeenschap dichter tot elkaar te brengen.

Naar aanleiding van de resultaten van mijn scriptie, raad ik aan dat er in de toekomst verder onderzoek wordt gedaan naar de volkse liedcultuur in Tilburg en andere vergelijkbare steden, omdat er helaas nog erg weinig bekend over is. Vooral een statistische weergave over de aard en herkomst

van liederen is iets wat ik in mijn onderzoek wegens tijd- en ruimtegebrek achterwege heb moeten laten. In mijn onderzoek heb ik vooral gekeken naar Tilburg als unieke regio met een geheel eigen muzikleven, waarbij ik een zo individueel mogelijk accurate weergave heb proberen te geven van de betrokken actoren. In de toekomst zou er wellicht nog gekeken kunnen worden naar de publieksvorming en de publiekservaring van het Tilburgse muzikleven, waarin nader wordt ingegaan op muzikale praktijken en gedragsnormen daaromtrent, zoals Furnée deed in zijn onderzoek over Den Haag. Ook is het interessant om te onderzoeken in hoeverre er sprake was van overlappingsen of diversiteit in muziekrepertoires van de verschillende muzikale contexten. Afsluitend hoop ik dat mijn onderzoek bijdraagt aan de Nederlandse, Brabantse en Tilburgse literatuur over muziek in de lange negentiende eeuw.

Bibliografie

Literatuur

- Bashford, C., 'Historiography and Invisible Musics: Domestic Chamber Music in Nineteenth-Century Britain', *Journal of the American Musicological Society* 63:2 (zomer 2010) 291-310.
- Bladel, S van., *Brabant Bekoort, 140 jaar Koninklijk Tilburgs Mannenkoort Sint Caecilia* (Tilburg 2016).
- Bödeker, H. e.a., *Les Sociétés de Musique en Europe, 1700-1920: Structures, Pratiques Musicales, Sociabilités* (Berlijn 2007).
- Brouwer, L. de., *Inventarissen van de archieven van de muziekinstrumentenfabrieken en muziekuutgeverijen van M.J.H. Kessels en hun opvolgers (1871)881-1957(1968)* (Tilburg 1993).
- Brouwer, L. de., 'De Muziekinstrumentenfabriek van M.J.H. Kessels en de voortzettingen daarvan' *Tilburg. Tijdschrift voor geschiedenis, monumenten en cultuur* 9:4 (1991) 92-102.
- Brugmans I., 'Standen en klassen in Nederland gedurende de negentiende eeuw', *Bijdragen en mededelingen van het historisch genootschap* 74:1 (1960).
- Delpeut, T., 'Een te herziene eeuw Nederlandse muziek, Onderzoeksperspectieven voor de negentiende-eeuwse muziek en concert-geschiedenis' *BMGN- Low Countries Historical Review* 129:4 (december 2014) 4-31.
- Duijvendak, M. e.a., *Sociale geschiedenis; theorie en thema's* (Assen/Maastricht 1992).
- Fend, M. e.a., *Musical Education in Europe (1770–1914): Compositional, Institutional, and Political Challenges* (Berlijn 2005).
- Furnée, J., *Plaatsen van beschaafd vertier: stadsbesef en stedelijke cultuur in Den Haag, 1850-1890* (Amsterdam 2012).
- Gessel, J van., *Een vaderland van goede muziek: en halve eeuw Maatschappij tot bevordering der toonkunst (1829-1879) en het Nederlandse muziekleven* (Utrecht 2004).
- Gorisse, J., *Het sprookje van de muziek, een historisch en cultuur-sociologisch onderzoek naar de zakelijke en industriële bedrijvigheid zoals die tussen 1880 en 1955 bestond rond de muziekinstrumentenfabriek van M.J.H. Kessels en de voortzettingen daarvan* (Tilburg 1990).
- Grijp, L. en I. Bossuyt eds., *Een Muziekgeschiedenis der Nederlanden* (Amsterdam 2002).
- Gunn, S. en R. Bell, *Middle Classes: Their Rise and Sprawl* (London 2011).

Janssen, R., 'Het verzamelen van volksmuziek in Tilburg', *Volkscultuur. Tijdschrift over tradities en tijdsverschijnselen* 2:3 (1985) 49-59.

Jansen, R., *We hebben gezongen en niks gehad* (Tilburg 1984).

Johnson, J., *Listening in Paris: A Cultural History* (Berkeley 1995).

Korver, T., 'De beheerste klasse', *Sociologische Gids* 32:3 (1985) 218-231.

Langen, P van., *Muziek en religie, Katholieke musici en de confessionalisering van het Nederlandse muziekleven 1850-1948*. (Hilversum 2014).

Ling, J., *A history of European Folk Music*, vert. L. Schenck en R. Schenck (Rochester 1997).

Leeuw, K de., 'Katholiek, standsbewust en dorps? Cultuur, mentaliteit en zorg 1814-1940' in: Cock Gorisse eds., *Tilburg; stad met een levens verleden; De geschiedenis vanaf de steentijd tot en met de twintigste eeuw* (Tilburg 2001) 321-389.

Maas, J. e.a., *Ik zal zinge, hil men lèève. Tilburgs Liedboek* (Tilburg 2006).

Nettl, B., *Folk and Traditional Music of the Western Continents* (Victoria 1989).

Passier, E., *De opmars van de muziekindustrie. 'Kessels en Passier, ondernemers met passie voor muziek'* (Tilburg 2013).

Puijenbroek, F van., 'Tilburg achter de muziek aan. 125 jaar gesubsidieerd muziekonderwijs in Tilburg' *Tilburg, tijdschrift voor geschiedenis, monumenten en cultuur* 2:3 (April 1994) 32-55.

Robben, P., 'Een bezigheid van burgers' Muziekverenigingen en civil society in Tilburg, 1750-1900 (Bachelorscriptie Cultuurgeschiedenis, Open Universiteit, Tilburg 2014).

Scheys, M., 40 jaar goed volk! Een geschiedenis over heropleving en structurering van de Volksmuziekscène in Vlaanderen (Onderzoekspaper Musicologie, Universiteit Gent, Gent 2009).

Stewart, S., *Culture and the Middle class* (Abingdon 2016).

Vos, J., 'Nationale kunst en sociale sociabiliteit: de Nederlandse mannenzangverenigingen in de negentiende eeuw', *Low Countries Historical Review* 112:3 (1997) 364-381.

Weber, W., *Music and the Middle Class: The Social Structure of Concert Life in London, Paris and Vienna* (Abingdon 2017).

Zomerdijk, H., *Het Muziekleven in Noord-Brabant 1850-1914* (Tilburg 1982).

Websites en beeldmateriaal

A.J.A.C. van Delft, Heemkunde-artikelen & Tilburgse geschiedenis; Van vroeger dagen 120: Weversliedjes, <http://www.cubra.nl/auteurs/ajacvandelft/ajacvandelft055weversliedjes.htm> (geraadpleegd 6 januari 2018).

De 13 Herdgangen van Tilburg, <https://www.tilburgers.nl/cultuur/historie/de-13-herdgangen-van-tilburg/> (geraadpleegd 13 januari 2018).

Hofland, P., *M.JH Kessels – Tilbourg. De opkomst en de ondergang van een Tilburgse muziekinstrumentenfabriek*, (videoproductie, Tilburg 2005).

Kesselsinstrumenten verdeeld over twee musea, *Bedrijfsharmonie van Kessels uit 1900*, http://www.cubra.nl/specialebijdragen/BrabantCultureel/BC_BL_201402/Rinus-van-der-Heijden_Kesselsmuseum.html (geraadpleegd, 15 januari 2018).

Retrospective Index to Music Periodicals, <http://www.ripm.org/?page=AllTitles&Type=allfulltext> (geraadpleegd 31 november 2017).

Rough Guide to Tilburg 2.0, <https://3voor12.vpro.nl/lokaal/tilburg/artikelen/stories/overzicht/2017/maart/Rough-Guide-To-Tilburg.html> (geraadpleegd 29 december 2017).

Regionaal Archief Tilburg-Zoek een persoon, <http://www.regionaalarchieftilburg.nl/zoek-een-persoon/persons> (geraadpleegd 11 januari 2018).

Archivalia

Regionaal Archief Tilburg, 4 Inventaris van het archief van het Gemeentebestuur van Tilburg, (1781) 1810 1907 (1973).

Regionaal Archief Tilburg, 230 Inventaris van het archief van de Koninklijke Harmonie Orpheus, (1848-1960).

Regionaal Archief Tilburg, 232 Tilburgse Muziekschool 1873-1918.

Regionaal Archief Tilburg, 239 Inventaris van het archief van het Koninklijke Tilburgs Mannenkoor S. Caecilia, (1878- 2006).

Regionaal Archief Tilburg, 258 Inventaris van het archief van muziekvereniging L'Echo des Montagnes te Tilburg, (1871-1977).

Regionaal Archief Tilburg, 399 Plaatsingslijst collectie en documentatie Tilburg.

Regionaal Archief Tilburg, 523 Inventaris van het archief van de Nederlandsche fabriek van muziekinstrumenten en muziekuitleverij M.J.H Kessels, later koninklijke Nederlandsche fabriek van muziekinstrumenten, M.J.J. Kessels, (1871) 1881-1912.

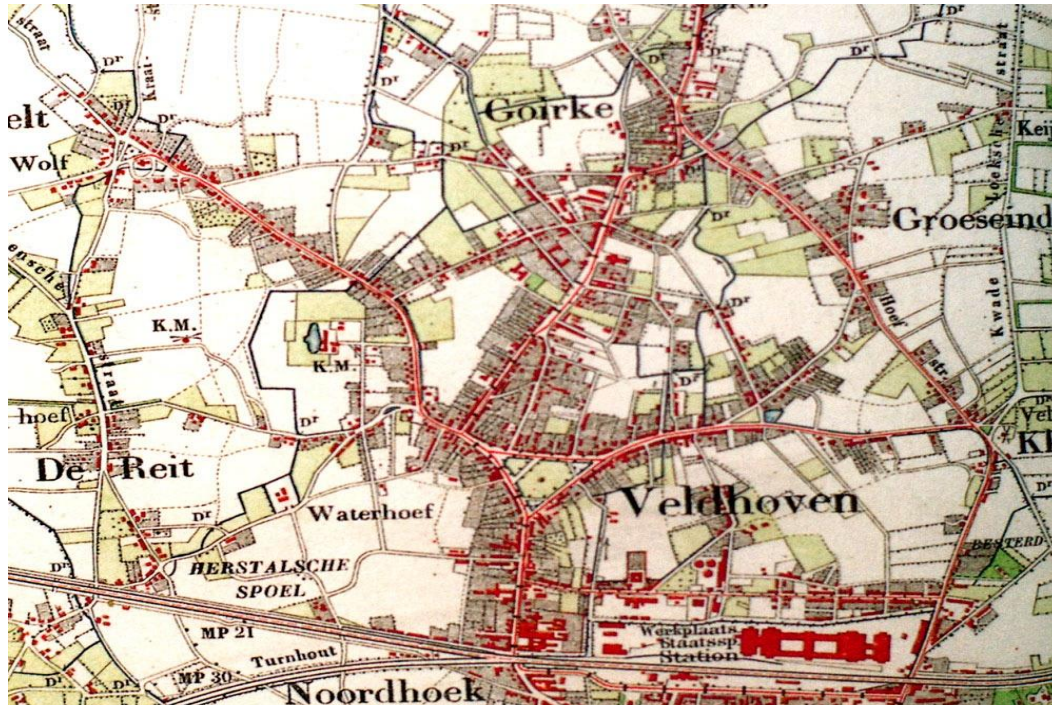
Regionaal Archief Tilburg, 1085, Inventaris van de Collectie Tilburgse biografieën, 1915-1996.

Regionaal Archief Tilburg, 1182 Collectie adresboeken van Tilburg.

Bijlagen

Hoofdstuk 1

Figuur 1.1 Kaart van de Noord-Tilburgse wijken en Herdgangen omstreeks 1880¹¹⁵

Figuur 1.2 Kaart van de centrale Tilburgse wijken en Herdgangen omstreeks 1880¹¹⁶

¹¹⁵ De 13 Herdgangen van Tilburg, <https://www.tilburgers.nl/cultuur/historie/de-13-herdgangen-van-tilburg/> (geraadpleegd 13 januari 2018).

¹¹⁶ Ibidem.

Figuur 1.3 Directeuren van Orpheus in chronologie¹¹⁷

Directeuren van Orpheus	Geboortedatum	Geboorteplaats	Wijk en Adres	Beroep	Periode van Functiebekleding
F. Franken van Brunschot	12-06-1850 -	Hoogeloon	Veldhoven Varkensmarkt A.525	Bakker/ wol handelaar	1864-1873
J.J. Krever	04-11-1824	Tilburg	Poststraat M 1466	Muziekonderwijzer	1873-1874
H. van Groenendaal	11-04-1833	Tilburg	Poststraat Lange Pad, M. 1210	Winkelier in sigaren en tabak	1874-1884
J.L. Kroes	?	?	Stationsstraat	Muziekonderwijzer	1884-1934

Figuur 1.4 Besturen van Orpheus in de periode 1879-1902

1879¹¹⁸

Naam	Geboortedatum	Geboorteplaats	Wijk en Adres	Beroep	Functie in vereniging
F. Lommen	12-01-1845	Roermond	Goirke H 343	Fabrikant	President
M.J.C. Aelen	21-02-1850	Tilburg	Goirke H 470 Industriestraat	Fabrikant in wollen stoffen	Vicepresident
H. Eras	06-09-1829	Tilburg	Goirke H 183	Wolfabrikant	Secretaris
Ch. Mommers	30-06-1852	Tilburg	Goirke H 75	Fabrikant in wollen stoffen	Vicesecretaris
J. van Dijk	17-05-1853	Tilburg	Kerk en Heuvel	Onderwijzer/ wol handelaar	Thesaurier
F. Franken van Brunschot	12-06-1850	Hoogeloon	Veldhoven Varkensmarkt A 525	Bakker/ wol handelaar	Commissaris
P. de Kok	?	?	Klein Loven O 42	Landbouwer	Commissaris der werkende leden

¹¹⁷ Regionaal Archief Tilburg (230 Inventaris van het archief van de Koninklijke Harmonie Orpheus, (1848-1960)) inv.nr. 1,2; Regionaal Archief Tilburg-Zoek een persoon, <http://www.regionaalarchieftilburg.nl/zoek-een-persoon/persons> (geraadpleegd 11 januari 2018); Regionaal archief Tilburg (1182 Collectie adresboeken van Tilburg) inv.nr 2,3,4,5,6.

¹¹⁸ Regionaal archief Tilburg (1182 Collectie adresboeken van Tilburg) inv.nr 2; Regionaal Archief Tilburg-Zoek een persoon, <http://www.regionaalarchieftilburg.nl/zoek-een-persoon/persons> (geraadpleegd 11 januari 2018).

A. Brands	01-05-1831	Loon op Zand	Goirke H 398	Smid	Commissaris der werkende leden
C. van Sprang	28-08-1839	Tilburg	Goirke H 485	Broodbakker	Commissaris der werkende leden
H. van Groenendaal	11-04-1833	Tilburg	Poststraat Lange Pad, M. 1210	Winkelier in sigaren en tabak	Directeur

1889¹¹⁹

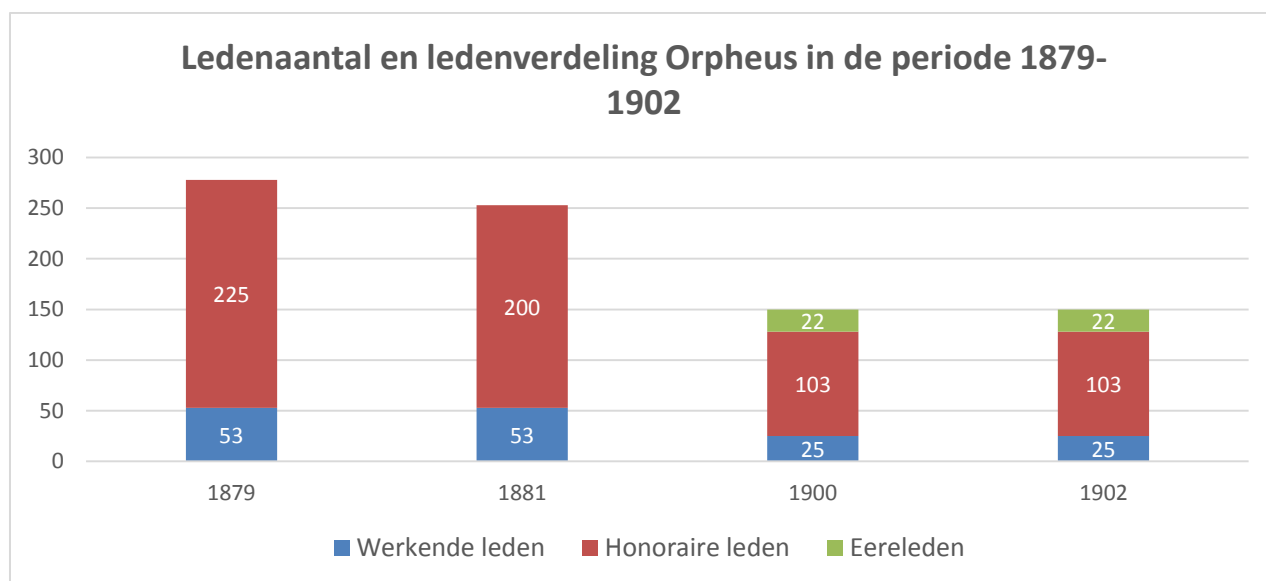
Naam	Geboortejaar	Geboorteplaats	Wijk en Adres	Beroep	Functie in vereniging
F. Lommen	12-01-1845	Roermond	Goirke H 343	Fabrikant	President
B. Mutsaers	26-10-1836	Tilburg	Noordhoek M 665	Fafrikant van wollen stoffen	Vice-president
H. Eras	06-09-1829	Tilburg	Goirke H 183	Wolfabrikant	Secretaris
A. van Roessel	?	?	?	?	Vice-secretaris
J. van Dijk	17-05-1853	Tilburg	Kerk en Heuvel	Onderwijzer/ wol handelaar	Thesaurier
C. de Wijs	13-05-1848	Tilburg	Goirke H 379	Fabrikant van wollen stoffen	Commissaris
S. de Cock	06-04-1826	Tilburg	Hasselt N 70 BK	Wollenwever	Commissaris der werkende leden
A. van Riel	16-12-1849	Tilburg	Goirke	Metselaar	Commissaris der werkende leden
A. Hosemans	12-02-1854	Tilburg	Veldhoven	Winkelier in Manufacturen/ fabrikant	Commissaris der werkende leden
J.L. Kroes	?	?	Stationsstraat	Muziekonderwijzer	Directeur

¹¹⁹ Regionaal Archief Tilburg (1182 Collectie adresboeken van Tilburg) inv.nr 4; Regionaal Archief Tilburg-Zoek een persoon, <http://www.regionaalarchieftilburg.nl/zoek-een-persoon/persons> (geraadpleegd 11 januari 2018).

1902¹²⁰

Naam	Geboorte jaar	Geboorteplaats	Wijk en Adres	Beroep	Functie in vereniging
J.F.J. Bloemen	14-01-1865	Delden	Gasthuisstraat Veldhoven	Arts	President
Alph. Pessers	15-09-1874	Tilburg	Goirke H 678	Wollenstoffen Fabrikant	Vicepresident
Jan Laurey	?	?	?	?	Secretaris
H. Enneking	11-09-1864	Breda	Willem II straat	Fabrikant Wollen stoffen	Penningmeester
Fr. Swagemakers	02-03-1844	Tilburg	Wijk n 168	Fabrikant Wollen stoffen	Commissaris
A. Witlox	16-03-1866	Helvoirt	Goirke	Gemeenteraadslid/ Kuiper	Commissaris
J.L. Kroes	?	?	Stationsstraat	Muziekonderwijzer	Directeur

Figuur 1.5¹²¹

¹²⁰ Ibidem. Inv.nr. 6; Regionaal Archief Tilburg-Zoek een persoon, <http://www.regionaalarchief Tilburg.nl/zoek- een-persoon/persons> (geraadpleegd 11 januari 2018).

¹²¹ Regionaal Archief Tilburg (230 Inventaris van het archief van de Koninklijke Harmonie Orpheus, (1848-1960)) inv.nr. 1,2; Regionaal archief Tilburg (1182 Collectie adresboeken van Tilburg) inv.nr 2,3,4,5,6.

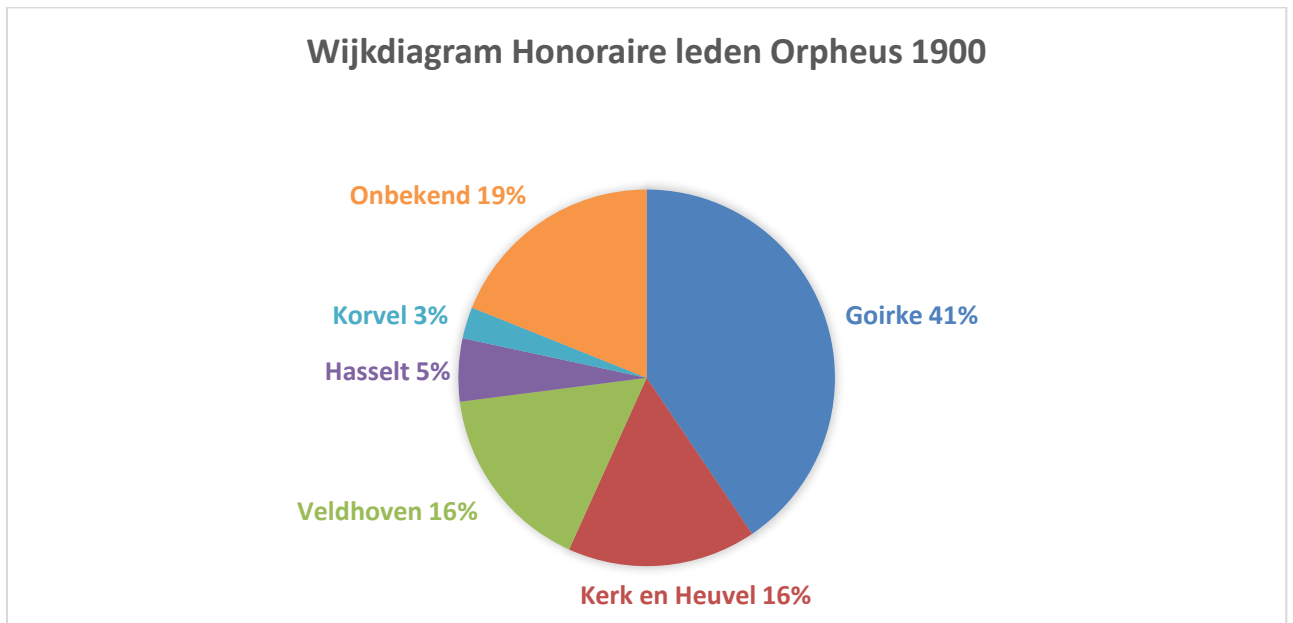
Figuur 1.6 Honoraire leden Orpheus 1900¹²²

Naam	Geboortejaar	Geboorteplaats	Wijk en Adres	Beroep
Adr. Acleermans	?	?	?	?
Joh. Acleermans	?	?	?	?
(Vick?) Allovedin	?	?	?	?
Thomas de Beer (notulist)	07-07-1867	Tilburg	Goirke H 371-553	Fabrikant
Johan de Beer	?	Tilburg	Gasthuisstraat	?
Karel de Beer	?	?	?	?
(Guido?) Bogaers (voorzitter?)	08-06-1862	Tilburg	Poststraat M 1473	Wijnhandelaar
Henri van Breda	?	?	?	?
Alp. Van Breda	02-04-1863	Tilburg	Goirkestraat H 689	(wollenstoffen fabrikant?)
Jan van Breda	07-10-1862	Geldermalsen	Heuvel N 335	Smid
Jan Brekelmans	27-03-1880	Tilburg	Veldhoven K 17/ Korvel 300	(Winkelier/Koopman?)
Jos Broekhans	25-03-1871	Tilburg	Gasthuisstraat K 534, Veldhoven	Chromaatfabr en vernisteker
Petrus de Kock	30-01-1863	Tilburg	?	?
Adr. de Cock	14-02-1872	Tilburg	Smidspad H116 Goirke	Fabrikant
Gerardus de Cock	16-09-1863	Tilburg	Goirkestraat H 684 Goirke	Fabrikant
Antoon Daniëls	07-12-1864	Tilburg	Goirkestraat K 212	Kleermaker

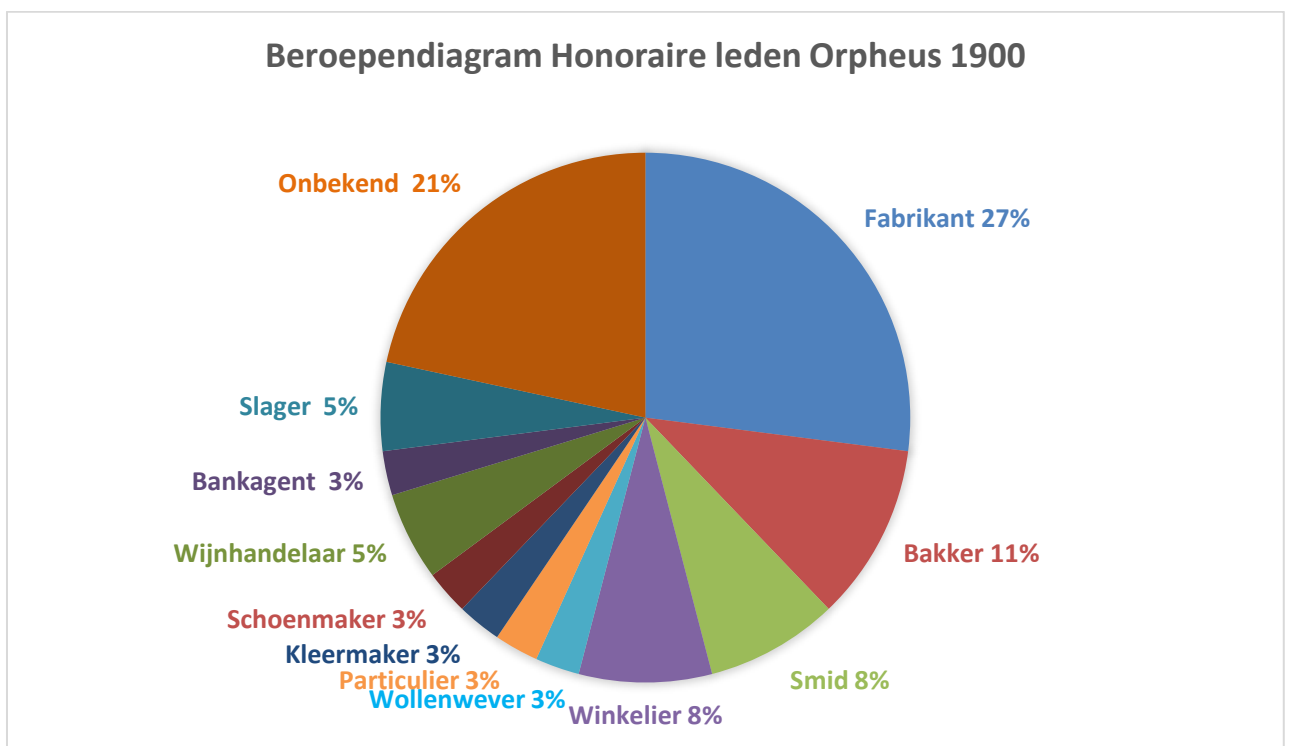
¹²² Regionaal Archief Tilburg (230 Inventaris van het archief van de Koninklijke Harmonie Orpheus, (1848-1960)) inv.nr. 2; Regionaal Archief Tilburg-Zoek een persoon, <http://www.regionaalarchieftilburg.nl/zoek-een-persoon/persons> (geraadpleegd 11 januari 2018); Regionaal archief Tilburg (1182 Collectie adresboeken van Tilburg) inv.nr 5.

Gabriël Eras	?	?	?	?
Gabriël Francken	08-06-1849	Tilburg	Goirke H 491	(Fabrikant van wollen stoffen?)
A. van Geloven	06-12-1861	Tilburg	Besterd of Venshepad	Smid of kleermaker
J. van Geloven	25-01-1856	Tilburg	Goirkestraat H 714	Vleeschhouwer
Mark van Hest	?	?	Goirkestraat H 262	Slager en Broodbakker
J. Horsten	05-10-1866	Tilburg	Veldhoven	Spekslager of Bankwerker
Jan F. Hovers	24-03-1877	Tilburg	Goirkestraat H 316	Winkelier
C. Hubar	27-08-1862	Hilvarenbeek	Stationstraat M 1110	Agent Nederlandse Bank
A. De Jong	?	?	Haringseind	(Reiziger, winkelier, broodbakker of decoratieschilder
Andre Kerstens	21-04-1865	Tilburg	Stationstraat M 1101	Wijnhandelaar
Piet Lemmers	12-02-1878	Tilburg	Goirkestraat H 11	Arbeider/schoenmaker
Gustave Lommen	08-11-1881	Tilburg	Willem II straat M 1436	Fabrikant?
P. Meijs	26-07-1858	Oosterwijk	Kwadeind E 29	Broodbakker
Jos de Rooy	17-08-1874	Tilburg	Veldhovensehoek	Particulier
Antoon Staps	?	?	Hasseltsche weg F 224b	Wever
J. Spijkers	27-01-1875	Tilburg	Gasthuisstraat K 72	Smid en Herbergier
J. van Venmans	?	?	Hasseltscheweg	Wever en Winkelier
Frank Verbiezen	?	?	Noordhoek?	Vleeschhouwer of broodbakker
Anton de Wijs	18-03-1853	Tilburg	Veldhoven K 290	Fabrikant van tricotgoederen
Chr. de Wijs	16-03-1856	Tilburg	Veldhoven K 290	Fabrikant van tricotgoederen
Frans de Wijs	24-05-1858	Tilburg	Goirkestraat H 129	Fabrikant, lid der firma Wed. F. de wijs en zn

Figuur 1.7

Figuur 1.8

Figuur 1.9 Besturen van L'echo des Montagnes in de periode 1867-1902

1867¹²³

Naam	geboortejaar	Geboorteplaats	Wijk en Adres	Beroep	Functie in vereniging
Frans van Hooff	29-06-1822	Tilburg	wijk A 231-450 Oerle - Broekhoven	Broodbakker	Dirigent + Directeur
J.J. Krever	04-11-1824	Tilburg	Poststraat M 1466	Muziekonderwijzer	President
J. Bossaers	27-03-1842	Tilburg	wijk B 871- 1060 Korvel - Laar	Wever	Vice- Directeur
M. Verhoeckx	28-12-1846	Den Bosch	wijk N Heuvel	?	Secretaris
J. van Asten	10-11-1842	Tilburg	wijk B 1-300 Korvel - Laar	Wever	Penningmeester
C. van Laarhoven	22-03-1841	Poppel (België)	Loven - Koningshoeven	Spoorwerker	Commissaris

¹²³ Regionaal Archief Tilburg (258 Inventaris van het archief van muziekvereniging L'Echo des Montagnes te Tilburg (1871-1977)) inv.nr. 28; Regionaal Archief Tilburg-Zoek een persoon, <http://www.regionaalarchieftilburg.nl/zoek-een-persoon/persons> (geraadpleegd 11 januari 2018); Regionaal archief Tilburg (1182 Collectie adresboeken van Tilburg) inv.nr 1.

1879¹²⁴

Naam	Geboortear	Geboorteplaats	Wijk en Adres	Beroep	Functie in vereniging
N. Smulders	1849?	Tilburg	Locht K 300 (Veldhoven)	Particulier	President
Frans van Hooff	29-06-1822	Tilburg	wijk A 231-450 Oerle - Broekhoven	Broodbakker	Directeur
J. Mallens	06-06-1849	Tilburg	Korvelseweg 179	Boekhouder	Secretaris
J. van Asten	10-11-1842	Tilburg	wijk B 1-300 Korvel - Laar,	Wever	Thesaurier
W. Smarius	12-10-1825	Tilburg	Rugdijk I 199	Wollenwever	Vice-directeur
C. van Laarhoven	22-03-1841	Poppel (België)	Loven - Koningshoeven	Spoorwerker	Vice-secretaris
G. Mutsaers	18-06-1851	Tilburg	Reit D (42 of 90)	Wollenwever	Commissaris
H. Naaijken	01-04-1854	Tilburg	wijk B 871-1060 Korvel - Laar	Broodbakker	Commissaris
C. van Dal	22-09-1825	Tilburg	Haringseind B 88 Korvel-Laar	Kleermaker	Commissaris
C. de Laat	30-01-1843	Tilburg	Veldhovensch en hoek 422 B 1-300 Korvel - Laar	Rouwmantelverhuuder?/ Fabrikant	Vaandrig
H. van Groenendaal	11-04-1833	Tilburg	Poststraat Lange Pad, M. 1210	Winkelier in sigaren en tabak	muziekmeester

¹²⁴ Ibidem. inv.nr 2; Regionaal Archief Tilburg-Zoek een persoon, <http://www.regionaalarchieftilburg.nl/zoeken-persoon/persons> (geraadpleegd 11 januari 2018); Regionaal archief Tilburg (1182 Collectie adresboeken van Tilburg) inv.nr 2.

Naam	Geboortejaar	Geboorteplaats	Wijk en Adres	Beroep	Functie in vereniging
Frans van Hooff	29-06-1822	Tilburg	wijk A 231-450 Oerle - Broekhoven	Broodbakker	Eere-directeur
N. Smulders	1849?	Tilburg	Locht K 300 (Veldhoven)	Particulier	President
J. Mallens	06-06-1849	Tilburg	Korvelseweg 179	Boekhouder	directeur
H. Naaijken	01-04-1854	Tilburg	wijk B 871-1060 Korvel - Laar	Broodbakker	Vice-directeur
A. Dusée	?	?	Korvel B 674	Timmerman ?	Secretaris
J. van Arendonk	24-10-1863	Moergestel	Haringseind B 776	Schoenmaker en leerlooier	Vice-secretaris
J. van Asten	10-11-1842	Tilburg	wijk B 1-300 Korvel - Laar,	Wever	Thesaurier
J. Brekelmans	08-05-1843	Hilvarenbeek	wijk B 871-1060 Korvel - Laar	Tapper van Bier en sterke dranken (koffiehuis)	Commissaris
J.J. Krever	04-11-1824	Tilburg	Poststraat M 1466	Muziekonderwijzer	Muziekonderwijzer

¹²⁵ Regionaal Archief Tilburg (1182 Collectie adresboeken van Tilburg) inv.nr 4; Regionaal Archief Tilburg-Zoek een persoon, <http://www.regionaalarchieftilburg.nl/zoek-een-persoon/persons> (geraadpleegd 11 januari 2018); Regionaal archief Tilburg (1182 Collectie adresboeken van Tilburg) inv.nr 4.

Naam	Geboortejaar	Geboorteplaats	Wijk en Adres	Beroep	Functie in vereniging
J. Mallens	06-06-1849	Tilburg	Korvelseweg 179	Boekhouder	directeur
H. Naaijken	01-04-1854	Tilburg	wijk B 871-1060 Korvel - Laar	Broodbakker	Onder-directeur
A. Dusée	?	?	Korvel B 674	Timmerman ?	Secretaris
J.M. Donders	19-09-1846	Goirle	B 1-300 Korvel - Laar	Schoenenmaker	Penningmeester
J. van Arendonk	24-10-1863	Moergestel	Haringseind B 776	Schoenmaker en leerlooier	2e Secretaris
J. Brekelmans	08-05-1843	Hilvarenbeek	wijk B 871-1060 Korvel - Laar	Tapper van Bier en sterke dranken (koffiehuis)	Commissaris
A. Graafmans	12-10-1843	Tilburg	Korvelseweg B 1225	Zadelmaker	Commissaris
J.J. Krever	04-11-1824	Tilburg	Poststraat M 1466	Muziekonderwijzer	Directeur der fanfare
H. Meelis	29-09-1850	Tilburg	Piusstraat A 135a	Kleermaker	Vice- Directeur der fanfare
Jac. Urlus	09-01-1867	Herkenrath (Duitsland)	Oerle - Broekhoven	Dagloneer	Eerelid

¹²⁶ Ibidem. inv.nr. 6; Regionaal Archief Tilburg-Zoek een persoon, [http://www.regionaalarchieftilburg.nl/zoek-
een-persoon/persons](http://www.regionaalarchieftilburg.nl/zoek-een-persoon/persons) (geraadpleegd 11 januari 2018); Regionaal archief Tilburg (1182 Collectie adresboeken van Tilburg) inv.nr 6.

Figuur 1.10 Ballotagelijst L'echo des Montagnes in 1888: Leden die wilden toetreden¹²⁷

Naam	geboortejaar	Geboorteplaats	Wijk en Adres	Beroep
J van Iersel	?	?	Poststraat M 1138	Winkelier in manufacturen
Alph van den Hout	?	?	Hoefstraat L 348	Herbergier en Leerlooier
C. (de) Kok(s)	?	?	Molenstraat K 670	Wever
E.H. Meelis	22-05-1856	Tilburg	Willem II straat M 1092	Kruis 'pro ecclesia et pontifice' Commies ter secretarie
John van Lieshout	09-02-1862	Tilburg	Berkdijk C 117 Hasselt	Landbouwer
Peter Mullens	?	?	?	?
Mart van de Laak	12-01-1848	Berkel-Enschot	?	?
Ko van de Laak	?	?	?	?
Ko Geerts	?	?	?	?
(C)obi Smulders	?	?	Zwijsenstraat A 492	Winkelier
J. van Rooij	?	?	?	?
Adr. Rutten	10-04-1867	Tilburg	Oerle - Broekhoven	?
Frans Vermeer	01-02-1856	Tilburg	Antoniusstraat M 1043	Commissionaris
Alph. Van Ierland	?	?	?	?
Bern. Van Oers	14-05-1852	Tilburg	?	?
A. van de Langerijt	?	?	M Kerk/ Koningshoeven	Leerlooier

¹²⁷ Regionaal Archief Tilburg (258 Inventaris van het archief van muziekvereniging L'Echo des Montagnes te Tilburg (1871-1977)) inv. nr. 5; Regionaal Archief Tilburg-Zoek een persoon, <http://www.regionaalarchief Tilburg.nl/zoek-een-persoon/persons> (geraadpleegd 11 januari 2018); Regionaal archief Tilburg (1182 Collectie adresboeken van Tilburg) inv.nr 5.

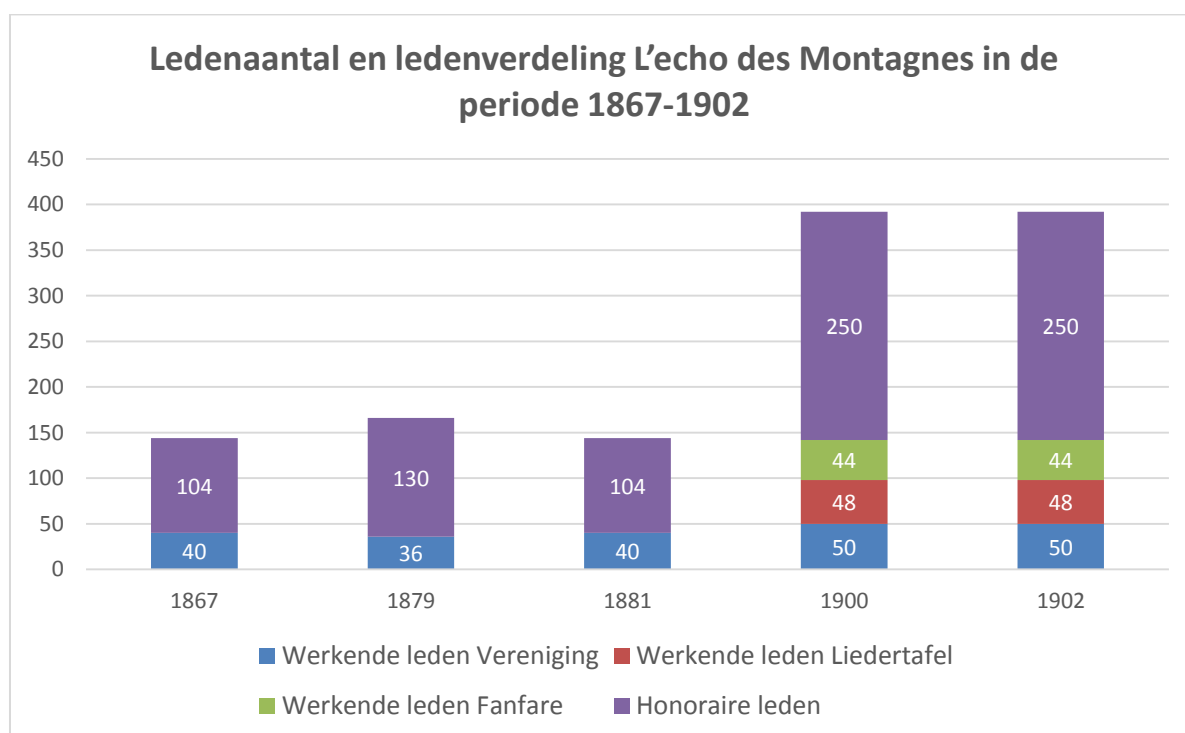
Adam. Frans van Woerkom	07-04-1858	Gestel	N 761-1000 Heuvel	Leidekker
-------------------------	------------	--------	-------------------	-----------

Figuur 1.11 L'echo des Montagnes, Commissie die de ballotagelijst moesten beoordelen 1888 ('De Heeren')¹²⁸

Naam	geboortjaar	Geboorteplaats	Wijk en Adres	Beroep
Adrianus Paulus(se)	26-04-1845	Tilburg	Broekhoven A 316	Landbouwer
Fr. van Rooij	1852	Tilburg	Magazijnstraat N 23	Herbergier en aanspreker
P. van Oirschot	?	?	Veldhoven K 334	schoenmaker
A. Jansen	?	?	Gasthuisstraat of Noordhoekring	Winkelier of Barbier
J. Bedeaux	30-06-1857	Tilburg	M Kerk	Timmerman
Alph. Mols	?	?	?	?
Bernard Mols	16-08-1848	Dongen	Oude Dijk M 326	Brievenbesteller
Martinus Brouwers	03-01-1868	Tilburg	Nieuwland M 603	Lid der firma J. Brouwers (fabrikant van wollen stoffen)
M. Vriends	01-10-1862	Breda	M 1-300 Kerk	?
F. Lengers	?	?	?	?
H. Carls	?	?	?	?
J. (a?) van der Linden	?	?	Hasselt F 221	Winkelier
Mart Wouters	12-1831	Tilburg	Oerle - Broekhoven	Metselaar
F.V. Mokhoven	?	?	?	?
C. van Goor	?	?	?	?

¹²⁸ Ibidem. Inv.nr. 5; Regionaal Archief Tilburg-Zoek een persoon, <http://www.regionaalarchieftilburg.nl/zoeken-persoon/persons> (geraadpleegd 11 januari 2018); Regionaal archief Tilburg (1182 Collectie adresboeken van Tilburg) inv.nr 5.

Figuur 1.12 Ledenaantal en ledenverdeling L'echo des Montagnes in de periode 1867-1902¹²⁹

Figuur 1.13 Besturen van Liedertafel Sint Caecilia in de periode 1879-1902

1879¹³⁰

Naam	Geboortejaar	Geboorteplaats	Wijk en Adres	Beroep	Functie in vereniging
W.I. Reijniers	01-02-1846	Gennep	Goirke H 459	Organist	Directeur
Hubertus Cornelis Klerkx	16-05-1845	Tilburg	Lange Schijfstraat M 602	Smid	Secretaris
P.J van den Boer	15-02-1843	Tilburg	Goirke H 105	Smid/Molenaar	Commissaris

¹²⁹ Regionaal Archief Tilburg (1182 Collectie adresboeken van Tilburg) inv.nr. 2,3,4,5,6; Regionaal Archief Tilburg (258 Inventaris van het archief van muziekvereniging L'Echo des Montagnes te Tilburg (1871-1977)) inv. nr. 28.

¹³⁰ Regionaal Archief Tilburg (1182 Collectie adresboeken van Tilburg) inv.nr. 3; Regionaal Archief Tilburg-Zoek een persoon, <http://www.regionaalarchieftilburg.nl/zoek-een-persoon/persons> (geraadpleegd 11 januari 2018); Regionaal archief Tilburg (1182 Collectie adresboeken van Tilburg) inv.nr 2.

1889¹³¹

Naam	Geboortejaar	Geboorteplaats	Wijk en/of Adres	Beroep	Functie in vereniging
W.l. Reijniers	01-02-1846	Gennep	Goirke H 459	Organist	Directeur
Bert de Kanter	02-11-1854	Tilburg	St. Josephstraat N355	Vellenploter en Wolwasser	Onderdirecteur
Hubertus Cornelis Klerkx	16-05-1845	Tilburg	Lange Schijfstraat M 602	IJzer Smid	President
Henri Hobbelen	21-07-1855	Oirschot	Poststraat M 1097	Boekhouder/ Kantoorbediende	Secretaris

1902¹³²

Naam	Geboortejaar	Geboorteplaats	Wijk en Adres	Beroep	Functie in vereniging
W.l. Reijniers	01-02-1846	Gennep	Goirke H 459	Organist	Directeur
Jan Bredo	10-10-1866	Tilburg	Whileminapark K301	Broodbakker	Onderdirecteur
Hubertus Cornelis Klerkx	16-05-1845	Tilburg	Lange Schijfstraat M 602	Smid	President
Louis Rijven	?	?	?	Bakker	Secretaris

¹³¹ Ibidem. inv.nr. 4; Regionaal Archief Tilburg-Zoek een persoon, [http://www.regionaalarchieftilburg.nl/zoek-
een-persoon/persons](http://www.regionaalarchieftilburg.nl/zoek-
een-persoon/persons) (geraadpleegd 11 januari 2018); Regionaal archief Tilburg (1182 Collectie adresboeken van Tilburg) inv.nr 4.

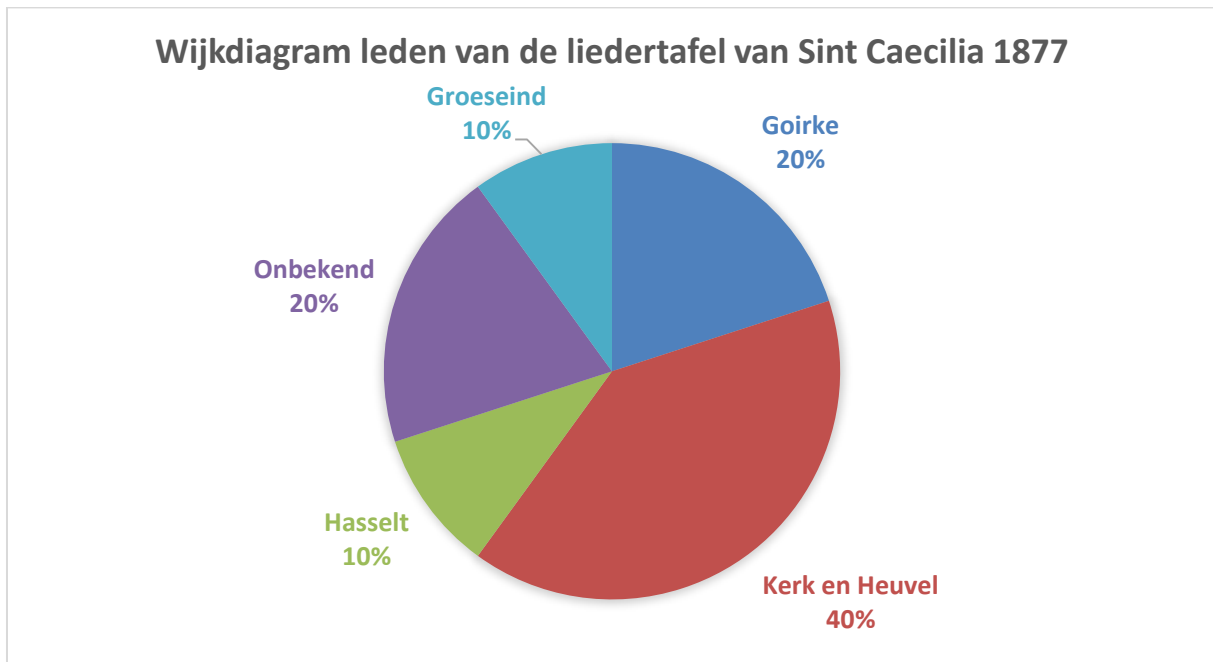
¹³² Ibidem. Inv.nr. 6; Regionaal Archief Tilburg-Zoek een persoon, [http://www.regionaalarchieftilburg.nl/zoek-
een-persoon/persons](http://www.regionaalarchieftilburg.nl/zoek-
een-persoon/persons) (geraadpleegd 11 januari 2018); Regionaal archief Tilburg (1182 Collectie adresboeken van Tilburg) inv.nr 6.

Figuur 1.14 Leden van de liedertafel van Sint Caecilia 1877¹³³

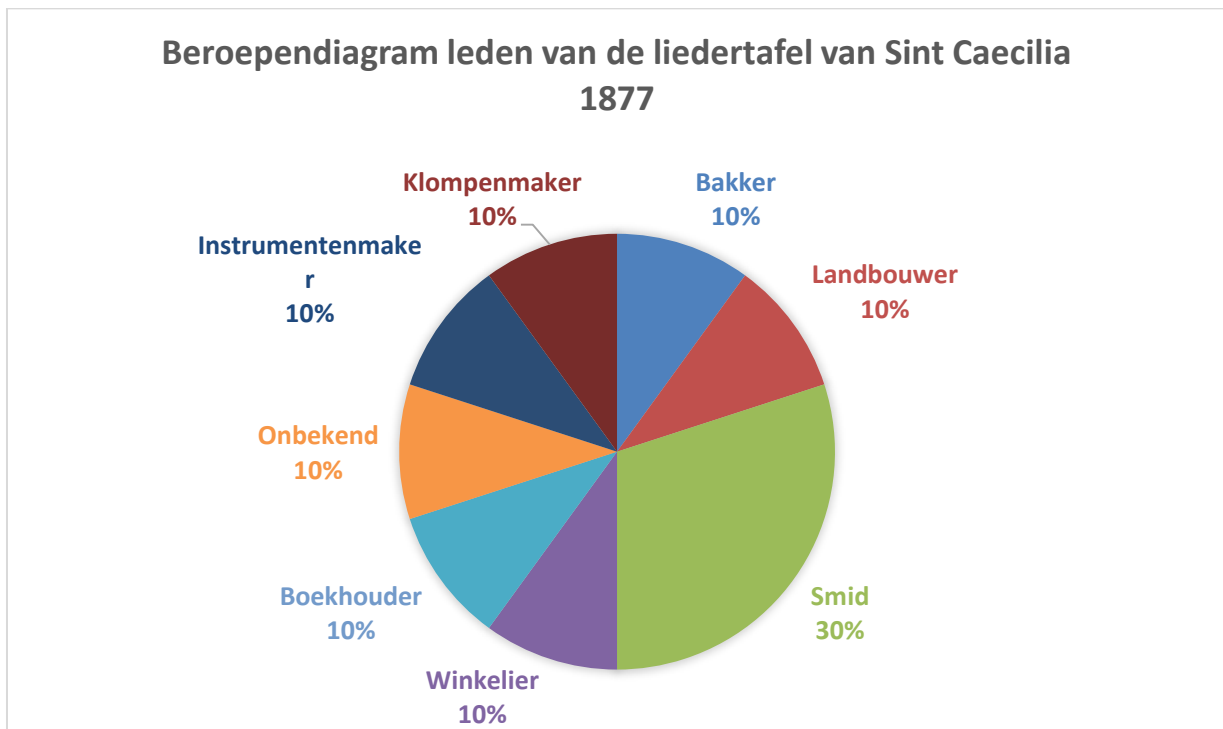
Naam	Geboortejaar	Geboorteplaats	Wijk en Adres	Beroep
P.J. van de Boer	15-02-1843	Tilburg	Goirke H 105	Smid/Molenaar, Oprichter en Oud Bestuurslid 'Fidei et Virtuti'
Jos Dijkmans	19-03-1858	Tilburg	Kerk 5	Koopman/kruidernier
Frans van Gorp	22-08-1849	Tilburg	Smidspad 106	Instrumentenmaker
Henri Hobbelen	21-07-1855	Oirschot	Poststraat M 1097	Boekhouder/ Kantoorbediende
J. Hoefnagels	05-03-1854	Tilburg	Hasselt 20	Smid
P. van de Hout	07-07-1833	Tilburg	Groeseind 172	Landbouwer
H. Klerkx	16-05-1845	Tilburg	Lange Schijfstraat M 602	Smid, Secretaris bestuur Sint Caecilia
L. van de Weegem	?	?	?	?
Louis Rijven	?	?	?	Bakker
Cornelis Josephus van de Sande	13-12-1844	Oisterwijk	Kerk 523	Klompemaker

¹³³ Regionaal Archief Tilburg (399 Plaatsingslijst collectie en documentatie Tilburg) inv.nr. 1013; Regionaal Archief Tilburg-Zoek een persoon, <http://www.regionaalarchieftilburg.nl/zoek-een-persoon/persons> (geraadpleegd 11 januari 2018); Regionaal archief Tilburg (1182 Collectie adresboeken van Tilburg) inv.nr 4.

1.15

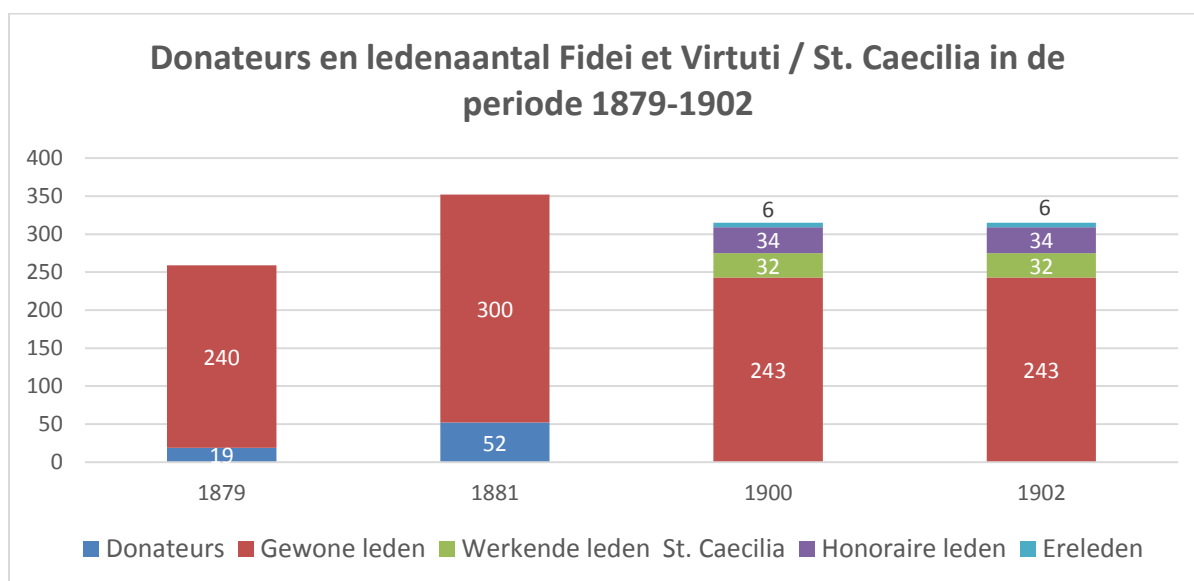
1.16

Figuur 1.17 Uitgetreden leden van Liedertafel Orpheus, overgestapt naar St. Caecilia in 1877¹³⁴

Naam	Geboortejaar	Geboorteplaats	Wijk en Adres	Beroep
Bert de Kanter	02-11-1854	Tilburg	St. Josephstraat N355	Vellenploter en Wolwasser
Frans de Kanter	10-04-1856	Tilburg	Goirke 70	Vellenploter en Wolwasser
Henri Rijken	06-09-1856	's-Hertogenbosch	?	?
Antoon Staps	02-12-1858	Tilburg	Goirke 171	Barbier
Frans Staps	04-05-1836	Tilburg	Klein Hasselt F 124	Barbier
Gerard Staps	21-11-1826	Tilburg	Goirke H 489	Barbier
Henri Staps	14-03-1857	Tilburg	Hasselt F 133	Wollenwever

Figuur 1.18¹³⁵

¹³⁴ Ibidem inv. nr. 1085; Regionaal Archief Tilburg-Zoek een persoon, <http://www.regionaalarchieftilburg.nl/zoek-een-persoon/persons> (geraadpleegd 11 januari 2018); Regionaal archief Tilburg (1182 Collectie adresboeken van Tilburg) inv.nr 2.

¹³⁵ Regionaal Archief Tilburg (1182 Collectie adresboeken van Tilburg) inv.nr. 2,3,4,5,6.

Figuur 1.19 Bestuur Broederschap Fidei et Virtuti in 1886¹³⁶

Namen	Geboortejaar	Geboorteplaats	Wijk en Adres	Beroep	Functie in de broederschap
Petrus Hendriks Antonius Scheefhals	12-12-1841	's-Hertogenbosch	Kerk 108	Koopman	Voorzitter
Franciscus Engelbertus Becx	21-03-1844	Tilburg	Kerk 229	Broodbakker	Ondervoorzitter
Franciscus Hubertus van Zantbeek	01-05-1833	Tilburg	Kerk 90	Smid	Secretaris
Peter de Rooij	?	?	?	Reiziger	Penningmeester
Willem van Gorp	?	?	Piusstraat A 15	Metselaar	Commissaris
Paulus Antonius Philippus Caspani	11-07-1842	Leiden	Kerk 53	Boekhouder/Winkelier	2 ^e secretaris
Adrianus van de Boer	05-09-1845	Someren	Bredase weg M 485	Bierbrouwer	?

Figuur 1.20 Getuigen van het bestuur Fidei et Virtuti 1886¹³⁷

Naam	Geboortejaar	Geboorteplaats	Wijk en Adres	Beroep
Cornelis Josephus van de Sande	13-12-1844	Oisterwijk	Kerk 523	Klompemaker/Bakker
Hubertus Cornelis Klerkx	16-05-1845	Tilburg	Lange Schijfstraat M 602	IJzer Smid

¹³⁶ Regionaal Archief Tilburg (399 Plaatsingslijst collectie en documentatie Tilburg) inv.nr. 1013; Regionaal Archief Tilburg-Zoek een persoon, <http://www.regionaalarchieftilburg.nl/zoek-een-persoon/persons> (geraadpleegd 11 januari 2018); Regionaal archief Tilburg (1182 Collectie adresboeken van Tilburg) inv.nr 4.

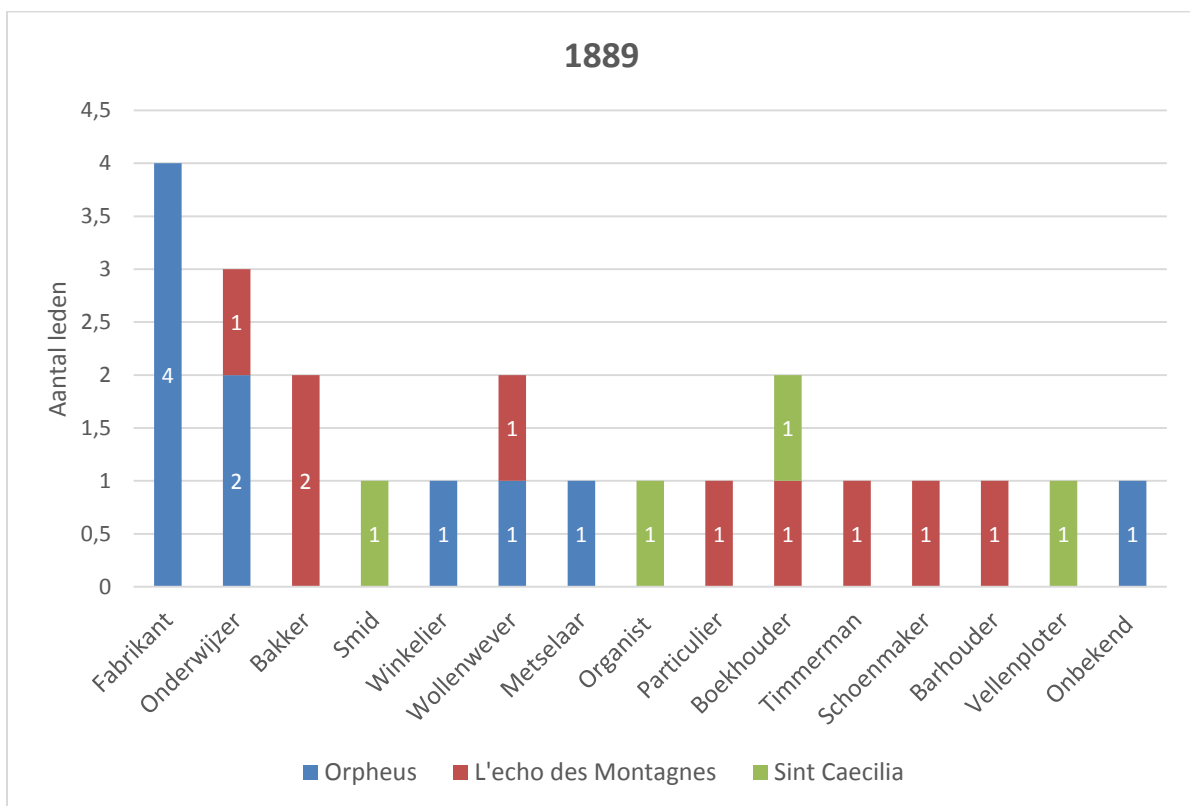
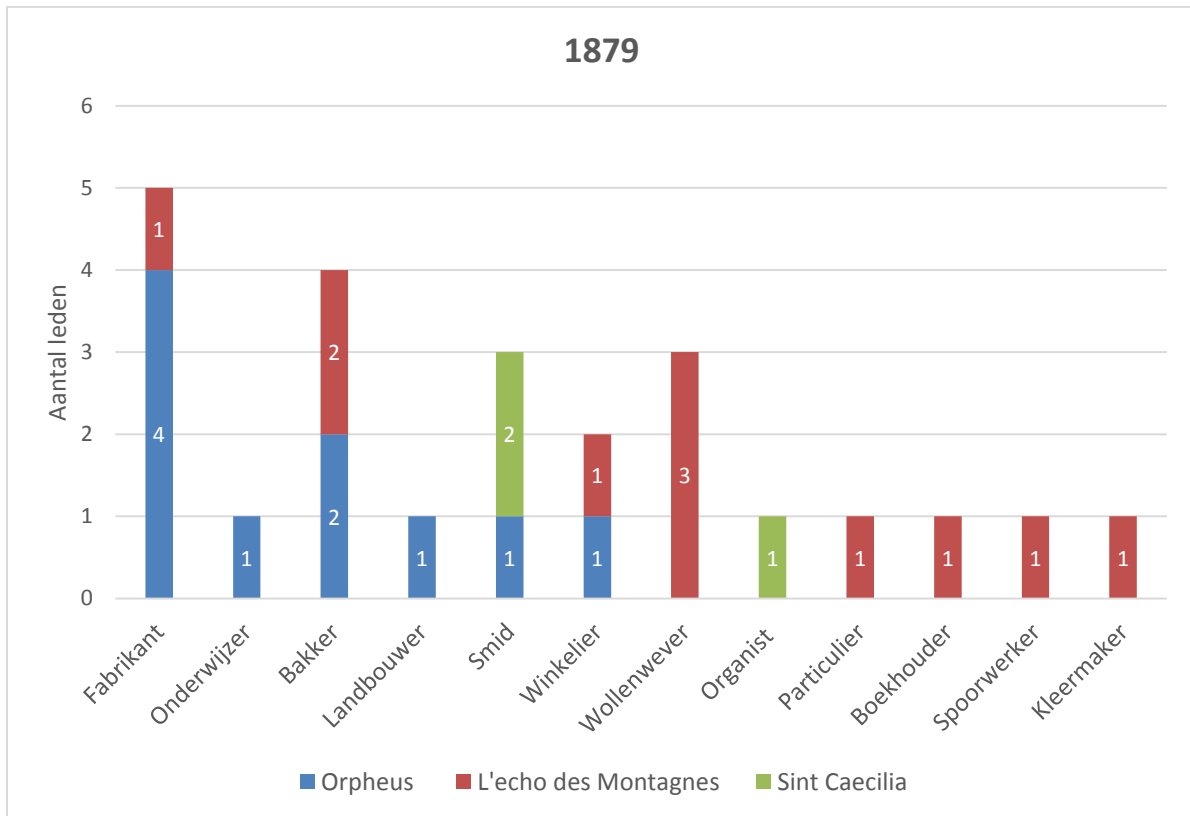
¹³⁷ Ibidem inv. nr. 1013; Regionaal Archief Tilburg-Zoek een persoon, <http://www.regionaalarchieftilburg.nl/zoek-een-persoon/persons> (geraadpleegd 11 januari 2018); Regionaal archief Tilburg (1182 Collectie adresboeken van Tilburg) inv.nr 4.

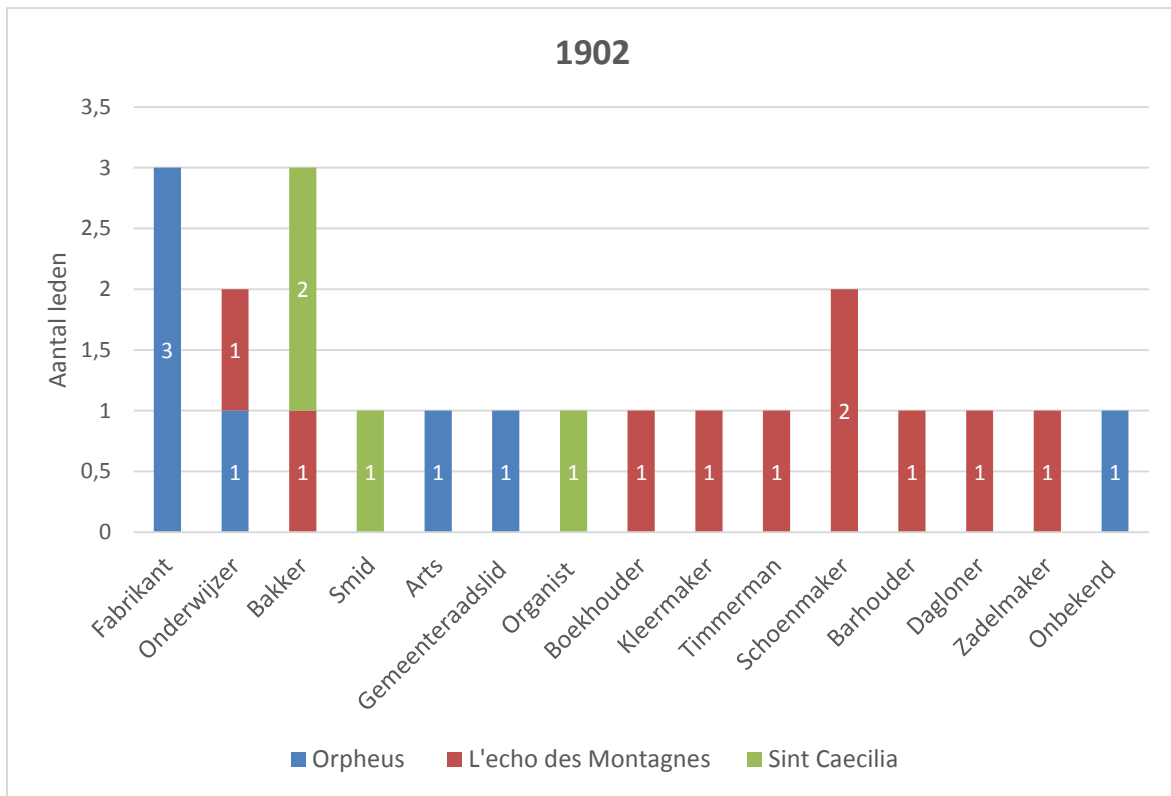
Figuur 1.21 Het bestuur van de Zouavenbroederschap 'Fidei et Virtuti' 1897¹³⁸

Naam	Levensjaren	Geboorteplaats	Wijk en Adres	Beroep	Functie in vereniging
Louis Rijven	?	?	?	Bakker	Secretaris en voorzitter van de liedertafel St. Caecilia
Franciscus Engelbertus Becx	21-03-1844	Tilburg	Kerk 229	Bakker/Herbergier,	Oud Zouaaf, oprichter Fidei et Virtuti, ondervoorzitter
Ch. FF Kiekens	02-08-1853	Tilburg	Heuvelstraat M 1231	Geheim kamerheer van de paus/Manufacturier	Voorzitter
Franciscus Hubertus van Zantbeek	01-05-1833	Tilburg	Kerk 90	Smid	Lid st. Caecilia, secretaris
Hubertus Cornelis Klerkx	16-05-1845	Tilburg	Lange Schijfstraat M 602	IJzer Smid	Penningmeester
Cornelis Josephus van de Sande	13-12-1844	Oisterwijk	Kerk 523	Bakker/ Klompenmaker	lid St. Caecilia
H.A. Obbens	?	?	?	Koperslager	lid st. Caecilia. Commissaris
W.I. Reijniers	01-02-1846	Gennep	Goirke H 459	Organist	Directeur st. Caecilia
Henri Hobbelen	21-07-1855	Oirschot	Poststraat M 1097	Boekhouder bij Kerstens	lid st. Caecilia, commissaris

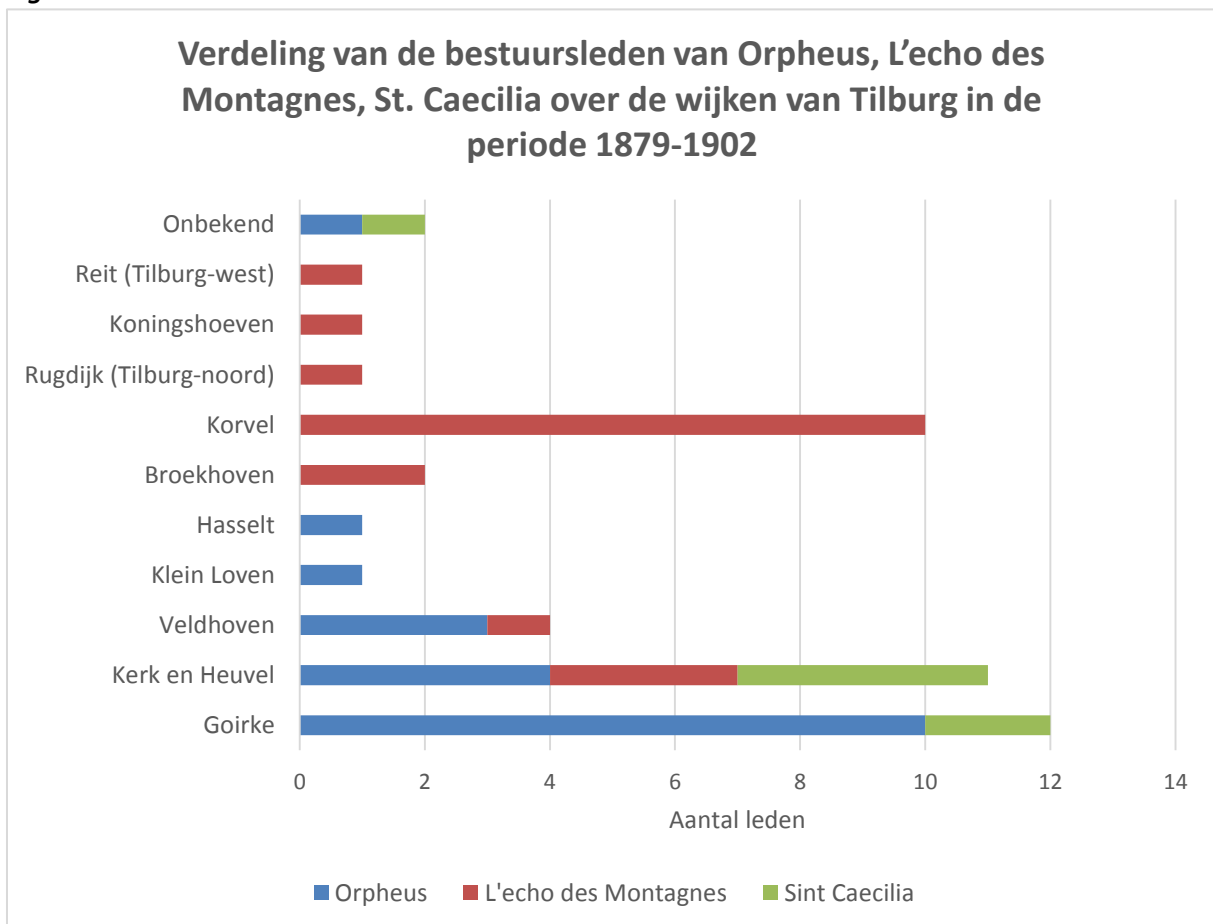
¹³⁸ Ibidem inv.nr. 1013; Regionaal Archief Tilburg-Zoek een persoon, <http://www.regionaalarchieftilburg.nl/zoek-een-persoon/persons> (geraadpleegd 11 januari 2018); Regionaal archief Tilburg (1182 Collectie adresboeken van Tilburg) inv.nr 5.

Figuur 1.22 Verdeling beroepen bestuursleden Orpheus, L'echo des Montagnes, St. Caecilia in de periode 1979-1902

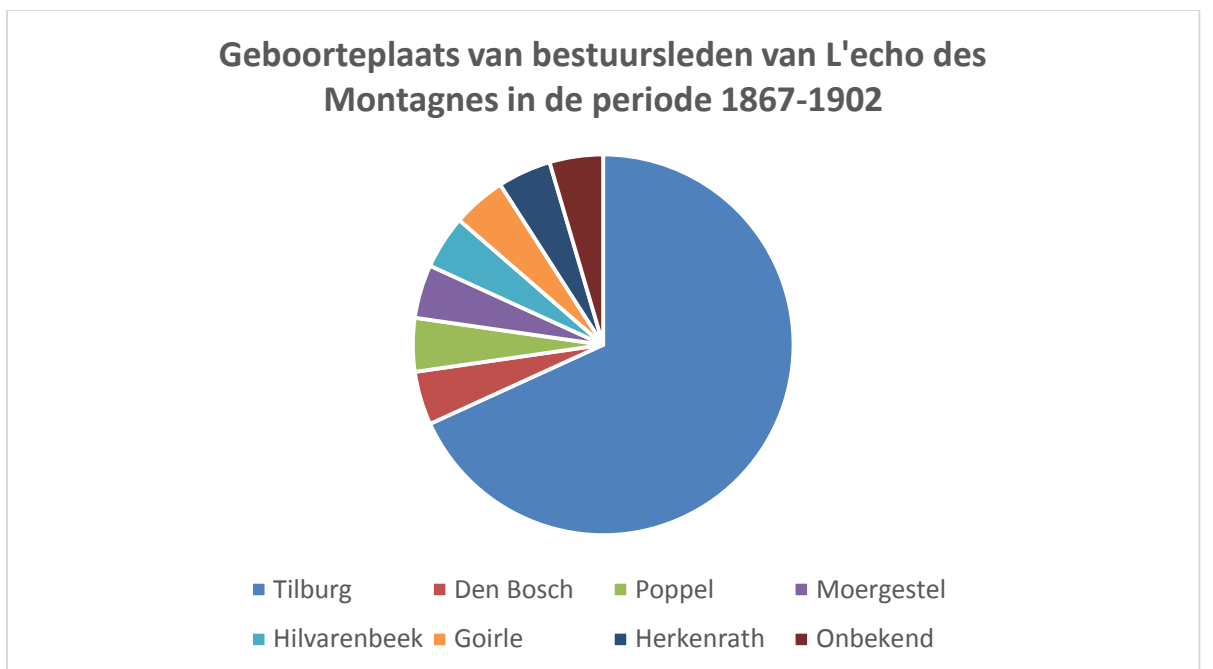
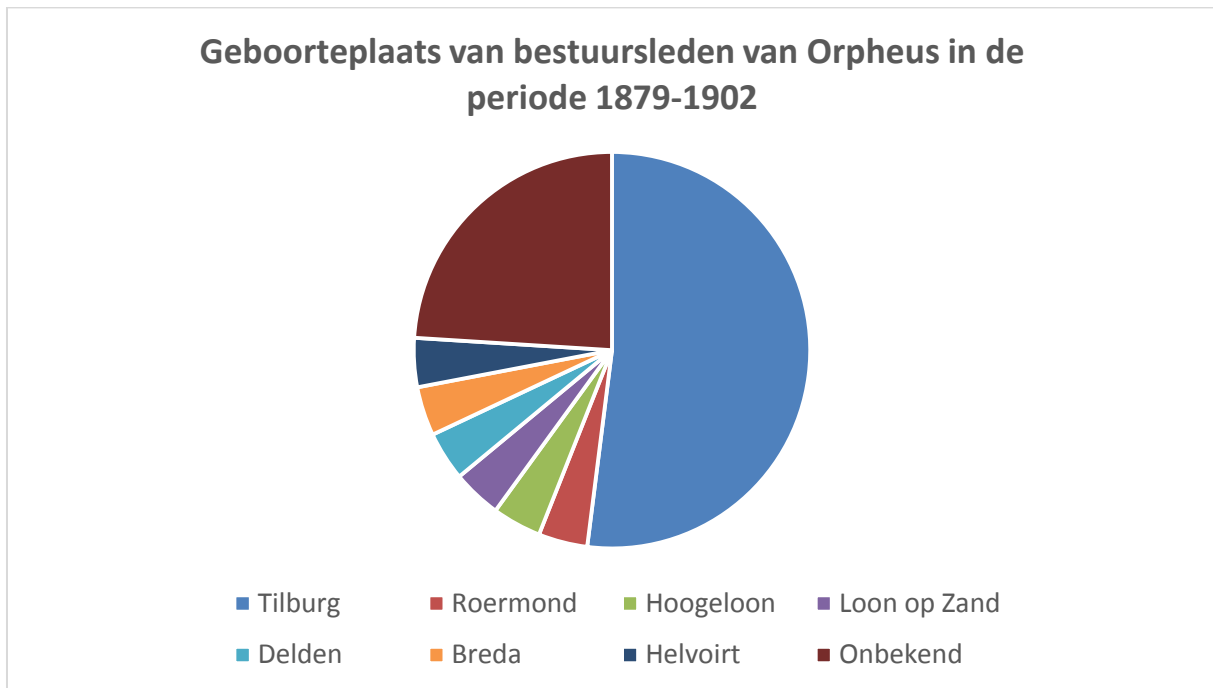

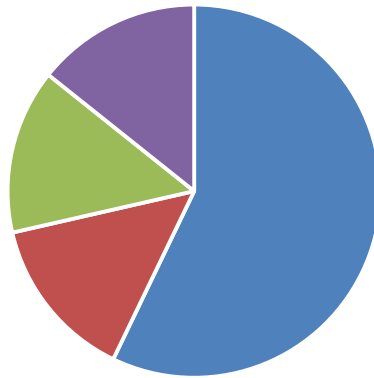
Figuur 1.23

Figuur 1.24 Geboorteplaats van bestuursleden

Geboorteplaats van bestuursleden van Sint Caecilia in de periode 1879-1902

■ Tilburg ■ Gennep ■ Oirschot ■ Onbekend

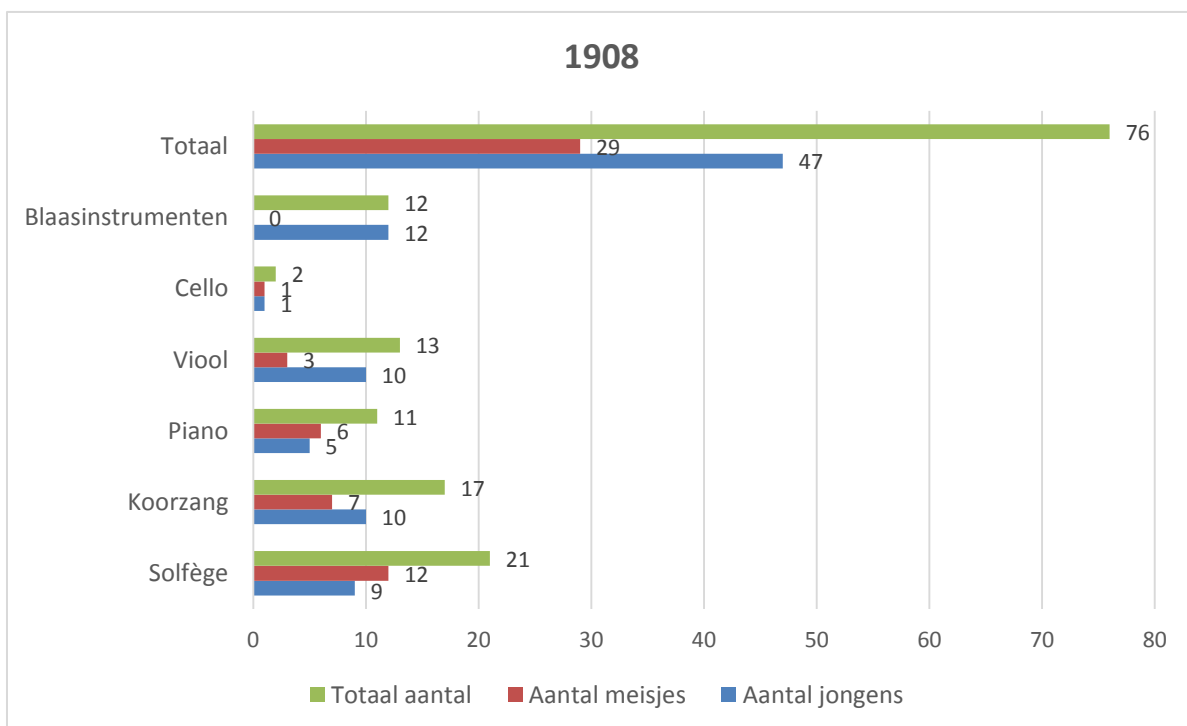
Hoofdstuk 2

Figuur 2.1 Leerlingen wijksschool Kerk en Heuvel 1872¹³⁹

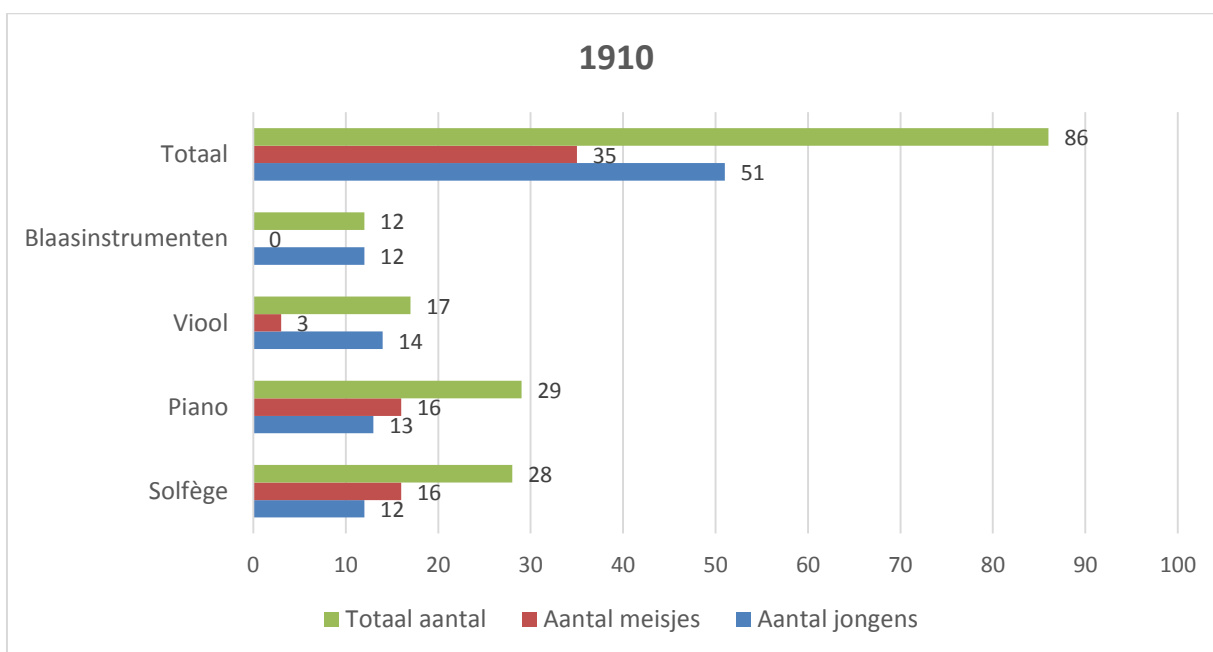
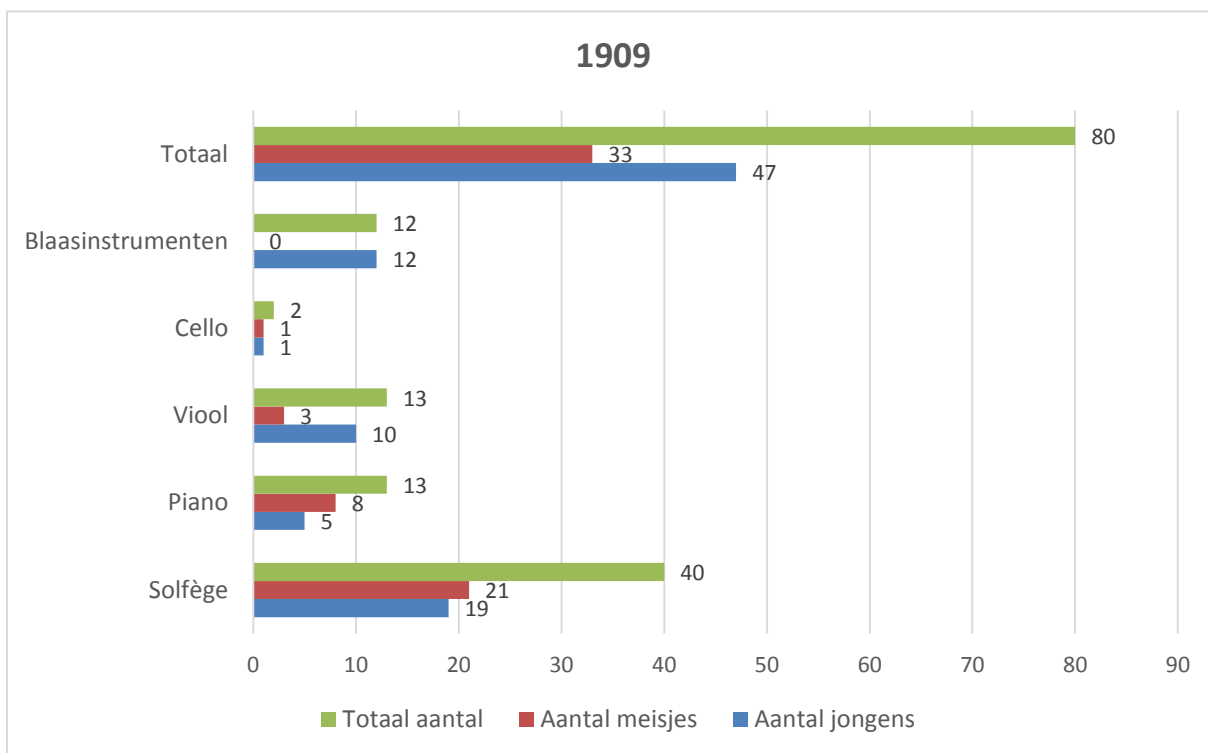
Leerlingen aantal	Betalen contributie	Betalen geen contributie
44	40	4

Leerlingen aantal	Volgen zangles	Volgen zangles in combinatie met instrumentaal onderwijs	Overig
44	36	4	4

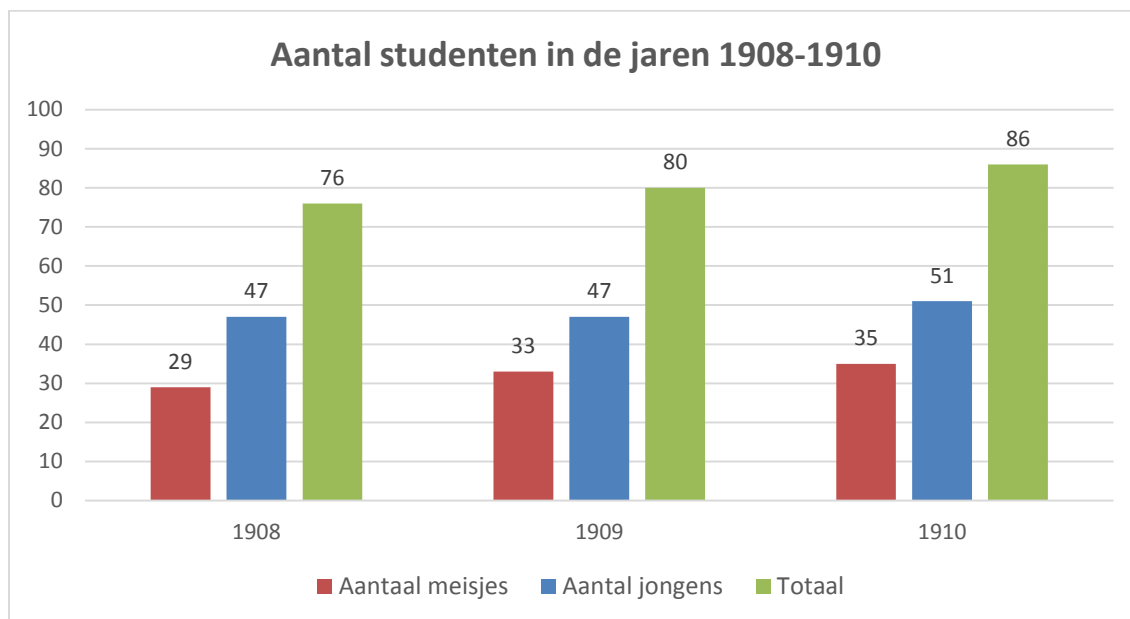
Figuur 2.2 Verdeling van leerlingen 'Vereeniging Tilburgsche Muziekschool' in de periode 1908-1910

¹³⁹ Van Puijenbroek, Tilburg achter de muziek aan, 35-36.

Figuur 2.3 'Vereeniging Tilburgsche Muziekschool'

Figuur 2.4 Docenten en directie van de 'Vereeniging Tilburgsche Muziekschool' in de jaren 1908-1910¹⁴⁰

Naam	Geboortedatum	Geboorteplaats	Wijk en Adres	Beroep	Functie muziekschool
M.J.H. Kessels	01-03-1858	Heerlen	Industriestraat 46	Muziekuitgever, componist, muziekinstrumentenbouwer en fabrikant	Onbezoldigd directeur 1908-1909
P. van Abeelen	18-02-1871	Tilburg	Bredascheweg 184	Pianomaker en muziekonderwijzer	Leraar blaasinstrumenten
J.J. Krever (zoon van)	22-05-1863	Tilburg	Kerk 51	Muziekonderwijzer	Leraar Cello en Solfège 1908-1909
W. Robert Jr.	18-07-1849	Breda	Veldhoven	?	Leraar viool en koorzang
H. Vastenavendts	?	?	?	?	Leraar piano/ Directeur 1909-
G. Schellekens	14-05-1867	Tilburg	Industriestraat 7	Muziekleraar	Leraar solfège vanaf 1909
Michel Busch	?	?	?	?	Leraar Cello vanaf 1910

¹⁴⁰ Zomerdijk, *Het Muziekleven in Noord-Brabant*, 226.

Hoofdstuk 3

Figuur 3.1 Weversliedje¹⁴¹

*Een wevertje wou aan het weven gaan, hali, halo!
Maar onder het weven bleef hij staan, hali, halo!
Want bij het vangen van zijn spoel
Viel er zijn pijpken uit zijn smoel.
Hali, halo!
En in Tilburg gaat dat zo*

Figuur 3.2 Weversliedje¹⁴²

*Eene wever die weeft geheel den dag,
Als hij maar een centje verdienen mag.*

Refrein:

*Hier 'n wip, daar 'n wip, 'n wip, 'n wip.
Haar aan de snaar en aan de wip, wip, wip.
Klein en groot, er zijn nog wevers genoeg.
Haar aan de snaar en aan de wip, wip, wip.*

*Als er eenen wever op de wereld komt,
Is hij negen dagen blind, gelijk een jongen hond.*

Refrein:

Hier 'n wip, enz.

*Er had er eens eenen wever patatten gehad,
En van elken patat had hij een drolleken geka(k)t.*

Refrein:

Hier 'n wip, enz.

*Wie weet, wanneer eenen wever het het meeste wil?
In Maart, October en April.*

Refrein:

Hier 'n wip, enz.

¹⁴¹ A.J.A.C. van Delft, Heemkunde-artikelen & Tilburgse geschiedenis; Van vroeger dagen 120: Weversliedjes, <http://www.cubra.nl/auteurs/ajacvandelft/ajacvandelft055weversliedjes.htm> (geraadpleegd 6 januari 2018).

¹⁴² Ibidem.

Figuur 3.3 Achter de Hemeldeur¹⁴³

*Ach vrienden hoort en luisterd naar mijn lied
Het is een droom die ik u ga vertellen
Ik droomde laatst dat ik gestorven was
Ik zag de hemel en de helle
Ik zag de rechter in een grote zaal
Ik hoorde hem met vele mensen spreken
En om te luisteren naar het verhaal
Heb ik mij achter de deur verscholen
Heb ik mij achter de deur verscholen*

*Achter de deur daar hing een grote ham
Daar moest iedere notaris wat van eten
Ja voordat hij de hemel binnenkwam
Maar er was nog niet van gegeten
En is dat niet een alldroevigst spel
Al die notarissen die gaan verloren
En bij de duvels in de hel
Daar worden zij zonder zeep geschoren 2x*

*De bakker en ook de molenaar
Die moesten samen voor het oordeel komen
De rechter sprak: uw vonnis ligt ook klaar
Hoor wat ik van u heb vernomen
Jij hebt gebakken brood van zeep en gruis
En jij hebt koren onder het graan gemalen
Daarom zal heel het hels gespuis
Op staande voet u komen halen 2x
enz.*

¹⁴³ Maas, *Ik zal zinge*, 29-31.

Figuur 3.4 De Potpourri¹⁴⁴

*Op de mert daar wont nen bekker
En diejen bekker ha ne sik
En dieje sik kreeg op zen mieter
Meej ne groote krintemik
Lot em mar gaon,
Lot em mar gaon,
Want dieje sik heej niks gedaon,
Lot em mar gaon,
Lot em mar gaon,*

Want dieje sik heej niks gedaon,

*Mie Katoen, kom morgen noen
We zullen en pintje drinken,
Mie Katoen, kom morgen noen
We zullen een dansje doen.*

*Gon we naor Sint Job op nen eezel,
Op nen eezel
Dan gon we naor Sint Job
Op nen eezel zonder kop;*

*Jan Toerlezjoer de benne, de beene
Jan Toerlezjoer, de beene van de vloer*

*Tis den bult zen eege schuld
Dettie zen laast moet draoge
Wassie mar nor de smid gegaon,
Dan hattiemer afgezaoge.
En dan koome we wir terug
Op nen eezel, op nen eezel
En dan koome we wir terug
Op nen eezel zonder rug*

¹⁴⁴ Ibidem 41.

Figuur 3.5 Persoonsgegevens volksmuzikanten¹⁴⁵

Naam	Geboortedatum	Geboorteplaats	Wijk en Adres	Beroep
Arnoldus van Sommere	06-01-1842	Batenburg	wijk N 251-500 Heuvel	Reizend muzikant
Maria Cornelia van den Dries	10-05-1853	Tilburg	Broekstraat - Capucijnenstraat,	Wollen wever
Fransiscus Jansen	22-09-1858	Tilburg	Broekstraat - Capucijnenstraat,	Wollen wever
Hendrika Huts	28-08-1865	Arnhem	?	zonder

¹⁴⁵ Regionaal Archief Tilburg-Zoek een persoon, <http://www.regionaalarchieftilburg.nl/zoek-een-persoon/persons> (geraadpleegd 11 januari 2018).

Hoofdstuk 4

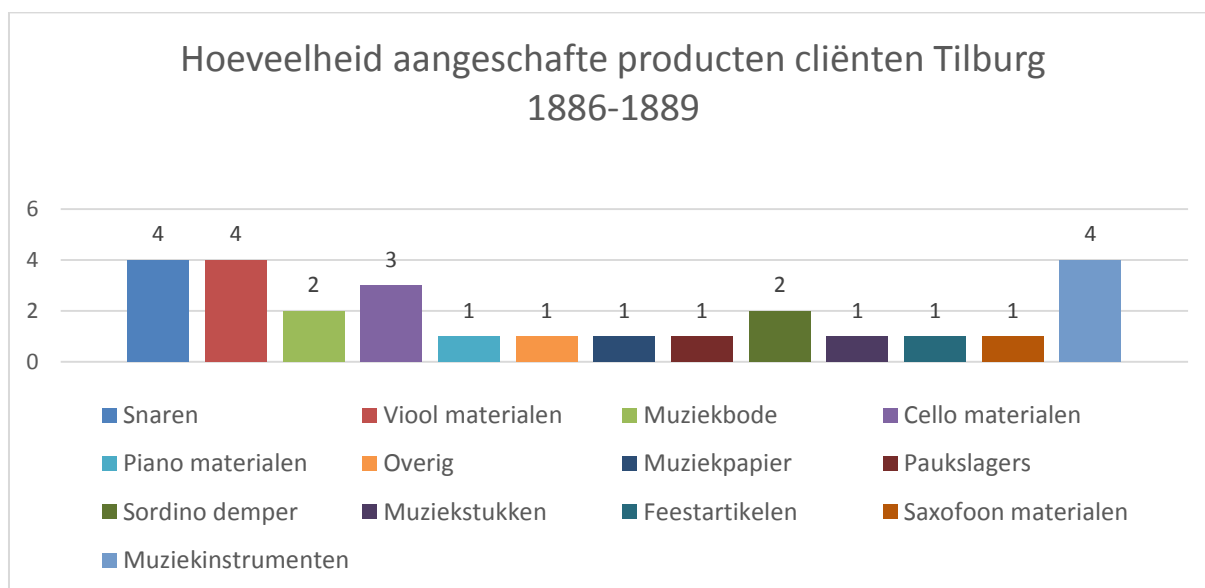
**Figuur 4.1¹⁴⁶ Muziekinstrumenten Fabriek en Uitgeverij M.J.H. Kessels 1871-1912 Debiteurenboek
Cliëntenlijst Tilburg 1886-1889**

Naam Cliënten	Geboortejaar	Geboorteplaats	Wijk en Adres	Beroep	Aangeschafte Producten en Bedrag
Emanuel Janssen	28-01-1848	Tilburg	?	?	– 1 stel snaren + 1 kam voor viool, – 1 abonnement Muziekbode (muziekblad) – diverse cello materialen – Piano materialen 33,35 gulden
Adriaan van Rozendaal	06-08-1857	Tilburg	wijk C Berkdijk,	Tolgaarder	– 1 Violoncel – Oude Cello – 1 Sordino (?) 52, 50 gulden
H. van Groenendaal	11-04-1833	Tilburg	Poststraat Lange Pad, M. 1210	Winkelier in sigaren en tabak	– De Muziekbode – Diverse keren Cornet – Mondstuk altoviool 57,75 gulden
Fr. Swagemakers	02-03- 1844	Tilburg	Wijk n 168	Fabrikant Wollen stoffen	– Diverse materialen Cello + viool (Hars/snaren etc.) 26,88 gulden
Orkest	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	– muziekpapier -’pauk slagers’(slagstokken?)

¹⁴⁶ Regionaal Archief Tilburg (523 Inventaris van het archief van de Nederlandsche fabriek van muziekinstrumenten en muziekuutgeverij M.J.H Kessels, later koninklijke Nederlandsche fabriek van muziekinstrumenten, M.J.J. Kessels, (1871) 1881-1912) inv.nr. 2; Regionaal Archief Tilburg-Zoek een persoon, <http://www.regionaalarchieftilburg.nl/zoek-een-persoon/persons> (geraadpleegd 11 januari 2018); Regionaal archief Tilburg (1182 Collectie adresboeken van Tilburg) inv.nr 4.

					– klarinetten Circa 20 gulden
Fransiscus Scholberg	10-10-1845	Weert	wijk M Kerk	Winkelier	– snaren en haarbossen voor snaarinstrumenten – materialen voor saxofoon 13,17 gulden
Wasberg	?	?	?	?	– sordino demper viool – 4x snaren 0.50 gulden
Chefel	?	?	?	?	– diverse muziekstukken 65,47 gulden
L.J. Honvée	?	?	?	?	?
F.N. Buts	21-02-1872	Zoerle-Parwijs (België)	Alphen en Riel	Zonder	-diverse vioolartikelen – viool (28 gulden) 33 gulden
Matties Cranen	?	?	?	?	– 2x feestartikelen (?) – 4 lout Zelburg (?) 1 gulden

Figuur 4.2

Figuur 4.3 L'echo des Montagnes, Imposée au Concours Provincial de Wageningen 1889¹⁴⁷

Compositie	Componist
"La Sainte Barbe"	Carnivez op 265
"En Avant"	J.I Baudoch
"Joyeux Compères"	Jos Kessels
"Welkomstgroet" Gecomponeerd ter herinnering aan het festival te ST Oederode 15 Juli 1889	(Jos?) Kessels
"Salut à Echternach"	Ph. Monternach
"Salut à Wageningen"	F.J. Schweinsberg
"Souvenir De Middelburg"	M.J.H. Kessels
"L Agréement "	J. Christophe
"Souvenir de Nymègue"	F.J. Schweinsberg
"Geuldalmarsch"	Jos Kessels
"Entre Camarades"	C. Faust
"Les Patriotes Belges"	H. Reuband
"Donges' Feestmarsch"	Jos Kessels

¹⁴⁷ Regionaal Archief Tilburg (1182 Collectie adresboeken van Tilburg) inv.nr. 2,3,4,5,6; Regionaal Archief Tilburg (258 Inventaris van het archief van muziekvereniging L'Echo des Montagnes te Tilburg (1871-1977)) inv.nr. 104.

“Les Hirondelles Viennoises”	L. Schlögel
“Le Bon Vivant”	W. van Perck
“Le petit Belge”	W. VonPerck
“Whilhelmus Bloed”	???
“Rêve De Bonhour” Fantasie sur L’opera	Jos Kessels
“La Palme D’honneur”	M. Edzard Grefe
(Potpouri de L’opera) “Martha”	Jos Kessels
Imposé au Concours International à Tilburg 1886	3 ^e division
La Concorde	N. Danceau
(Fantasie) “Une Corbeille de Fleurs”	Par Rodolphe
“Un Jour du Fête”	Michel Krein
(ouverture) “ L. Union fair la Force	J. Carnivez
(Fantasie Sur L’Opera”) “Le Freischütz	Edzard Grefe
(Fantasie) “Au Cap Nord”	J. Heijmans
(Mosaïque) À L’opera Comique” !	Jos Kessels
(Potpouri sur L’opera) Lucrezia Borgia”	M.J.H. Kessels
Souvenir de Ma Normande	G. Tach
“Duo de L’opera Belisaire”	M.J.H. Kessels
(Qoudrille) “Revè Comique”	Jos Kessels
(Duo de Concert Pour Cornet et Trombone) “Lámitié	F. J. Schweinsberg
(Fantasie Champêtre) “Souvenir de Compine”	Michel Krein
(Fantasie) “Fleurs des Bois”	W. van Perck
(Ouverture Fantastique) “Une Nuit D’été”	G. Tach
Fantasie Originale	J. Christopher
(Fantasie) “Le Retour de Printemps”	Labory
(Potpourri Brillante sur des Motifs D’opera de <u>R. Wagner</u>) “Wagerians”	Jos Kessels
(“Stracato Polka”)	J.J Krever
(Fantasie Sur L’opera de Belline) “Montechi et Capuhetti”	M.J.H. Kessels
(Fantasie) “La Corbelle de Roses“	G. Joh van Dam

(Fantasie) "LA belle Argentière	G. Tach
---------------------------------	---------